

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

داستان، داستان

جلد اول

نوشتہ:

مرتضیٰ مطہری

تنظیم : mohammad6347@gmail.com

بسم الله الرحمن الرحيم

در مدتی که مشغول جمع آوری و تنظیم و نگارش یا چاپ این داستانها بودم، به هر یک از رفقا که برخورد می کردم و می گفتم کتابی در دست تاءلیف دارم مشتمل بر یک عده داستانهای سودمند واقعی، که از کتب احادیث یا کتب تواریخ و سیر استخراج کرده با زبانی ساده و سبکی این چنین نگارش می دهم، تا در دسترس عموم قرار بگیرد، همه تحسین و تمجید می کردند و این را بالاخص برای طبقه جوان کاری مفید می دانستند. بعضیها از آن جهت که تاکنون نسبت به داستانهای سودمند اخبار و احادیث این کار انجام نشده، این را یک نوع «ابتکار» تلقی می کردند و می گفتند: «جای این کتاب تاکنون خالی بود».

البته کتابهای سودمند، که مستقیماً متن حقایق اخلاقی و اجتماعی را به لباس «بیان» در می آورده اند، یا کتبی که حقایق زندگی را در لباس «داستان» که فکر و قلم نویسنده آن را ساخته و پرداخته است و حقیقتی ندارد مجسم کرده اند، یا کتب سیرت که از اول تا آخر در مقام نقل تاریخ زندگی یک یا چند شخصیت بزرگ بوده اند از شماره بیرون است ولی نویسنده تاکنون به کتابی بر نخورده است که مؤلف به منظور هدایت و ارشاد و تهذیب اخلاق عمومی داستانهایی سودمند، از کتب تاریخ و حدیث استخراج کرده و در دسترس عموم قرار داده باشد. اگر هم این کار شده است، نسبت به داستانهای اخبار و احادیث صورت نگرفته است.

این فکر خواه یک فکر ابتکاری باشد و خواه نباشد، از من شروع نده و ابتکار من نبوده است. در یکی از جلسات «هیئت تحریریه شرکت انتشار» که از یک عده اساتید و فضلا تشکیل می شود، و اینجانب نیز افتخار عضویت آن هیئت را دارد، یکی از اعضاء محترم

پیشنهاد کرد که خوب است کتابی اخلاقی و تربیتی نگارش یابد، ولی نه به صورت «بیان» بلکه بصورت حکایت و «داستان». آن هم نه داستانهای جعلی و خیالی بلکه داستانهای حقیقی و واقعی، که در کتب اخبار و احادیث یا کتب تواریخ و تراجم (شرح احوال) ضبط شده است.

این پیشنهاد مورد قبول هیئت واقع شد. سهمی که اینجانب دارد این است که بیش از سایر اعضا این فکر در نظرم مقبول و پسندیده آمد، و همان وقت تعهد کردم که این وظیفه را انجام دهم. اثری که اکنون مشاهده می فرمایید مولود آن پیشنهاد و آن تعهد است. مآخذ و مدارک داستانها با قید صفحه و احیانا با قید چاپ کتاب، درپاورقی نشان داده شده و گاه هست که بیش از یک مآخذ در پاورقی ذکر شده، غالبا ذکر بیش از یک مآخذ برای این بوده که در نقلها کم و زیادی وجود داشته، و قرائن نشان می داده که از هر کدام چیزی افتاده، یا آنکه ناقل عنایتی به نقل همه داستان نداشته است.

در بیان و نگارش هیچ داستانی از حدود متن مآخذی که نقل گشته تجاوز نشده، و نگارنده از خیال خود چیزی بر اصل داستان نیفزوده یا چیزی از آن کم نکرده است. ولی در عین حال این کتاب یک ترجمه ساده تحت اللفظی نیست، بلکه سعی شده در حدودی که قرائن و امارات دلالت می کنند، و مقتضای طبیعت و روحیه های بشری است، بدون آنکه چیزی بر متن داستان افزوده گردد، هر داستانی پرورش داده شود.

با اینکه غالبا نقطه شروع و خط گردش داستان با آنچه در مآخذ آمده فرق دارد، و طرز بیان مختلف و متفاوت است، بعلاوه تا حدودی داستان در اینجا پرورش یافته است، اگر خواننده به مآخذ مراجعه کند، می بیند این تصرفات طوری به عمل آمده که در حقیقت داستان، هیچ گونه تغییر و تبدیلی نداده، فقط داستان را مطبوع تر و شنیدنی تر کرده است.

در این کتاب از لحاظ نتیجه داستان هیچگونه توضیحی داده نشده، مگر آنکه در متن داستان جمله ای بوده که نتیجه را بیان می کرده است.

وحتی «عنوانی» که روی داستان گذاشته شده سعی شده، حتی الامکان، عنوانی باشد که اشاره به نتیجه داستان نباشد. البته این بدان جهت بوده که خواسته‌ایم نتیجه‌گیری را به عهده خود خواننده بگذاریم.

کتاب و نوشته باید هم زحمت فکر کردن را از دوش خواننده بردارد و هم او را وادار به تفکر کند و قوه فکری او را برانگیزد. آن فکری که باید از دوش خواننده برداشته شود، فکر در معنی جمله‌ها و عبارات است، از این نظر تا حدی که وقت و فرصت اجازه می‌داده کوشش شده که عبارات روان و مفهومی باشد. و اما آن فکری که باید به عهده خواننده گذاشته شود ذکر در نتیجه است، هر چیزی تا خود خواننده درباره آن فکر نکند و از فکر خود چیزی بر آن نیفزاید، با روحش آمیخته نمی‌گردد و در دلش نفوذ نمی‌کند و در عملش اثر نمی‌بخشد. البته آن فکری که خواننده از خودش می‌تواند بر مطلب بیفزاید، همانا نتیجه‌ای است که به طور طبیعی از مقدمات می‌توان گرفت.

همان طور که از اول بنا بود، اکثر این داستانها از کتب حدیث گرفته شده و قهرمان داستان یکی از پیشوایان بزرگ دین است، ولی البته منحصر به این گونه داستانها نیست، از کتب رجال و تراجم و تواریخ و سیر هم استفاده شده و داستانهایی از علماء و سایر شخصیتها آورده شده که سودمند و آموزنده است. در این قسمت نیز اعمال جمود و تعصب نشده و تنها به رجال شیعه اختصاص نیافته، احیانا داستانهایی از سایر شخصیتهای اسلامی، یا داستانهایی از شخصیتهای برجسته غیرمسلمان آورده شده است آچنانکه ملاحظه خواهید فرمود.

نام این کتاب را به اعتبار اینک که غالب قهرمانان این داستانها کسانی هستند که راست رو و بر صراط مستقیم می‌باشند و در زبان قرآن کریم «صدیقین» نامیده شده‌اند، «داستان راستان»

گذاشته‌ایم. البته از آن جهت هم که معمولا طالبان و خوانندگان اینگونه داستانها افرادی هستند که می‌خواهند راست گام بردارند، و این کتاب برای آنها و به خاطر آنهاست، ما این داستانها را می‌توانیم «داستان راستان» بدانیم.

گذشته از همه اینها، چون این داستانها ساخته و هم و خیال نیست، بلکه قضایایی است که در دنیا واقع شده و در متون کتبی که عنایت بوده قضایای حقیقی در آن کتب با کمال صداقت و راستی و امانت ضبط شود، ضبط شده و این داستانها «داستانهای راست» است، از این رو مناسب بود که ماده «راستی» را در جزء نام این کتاب قرار دهیم.

این داستانها علاوه بر آنکه عملا می تواند راهنمای اخلاقی و اجتماعی سودمندی باشد، معرف روح تعلیمات اسلامی نیز هست، و خواننده از این رهگذر به حقیقت و روح تعلیمات اسلامی آشنا می شود و می تواند خود را، یا محیط و جامعه خود را با این مقیاسها اندازه بگیرد و به بیند در جامعه ای که او در آن زندگی می کند، و همه طبقات، خود را مسلمان می دانند، و احیانا بعضی از آن طبقات سنگ اسلام را نیز به سینه می زنند، چه اندازه از معنی و حقیقت اسلام معمول و مجری است.

این داستانها هم برای «خواص» قابل استفاده است و هم برای «عوام»، ولی منظور از این نگارش تنها استفاده عوام است، زیرا تنها این طبقاتند که میلی به عدالت و انصاف و خضوعی در برابر حق و حقیقت در آنها موجود است، و اگر با سخن حقی مواجه شوند حاضرند خود را با آن تطبیق دهند.

صلاح و فساد طبقات اجتماع در یکدیگر تأثیر دارد، ممکن نیست که دیواری بین طبقات کشیده شود و طبقه ای از سرایت فساد یا صلاح طبقه دیگر مصون یا بی بهره بماند، ولی معمولا فساد از «خواص» شروع می شود و به «عوام» سرایت می کند. و صلاح بر عکس از «عوام» و تنبه و بیداری آنها آغاز می شود و اجبارا «خواص» را به صلاح می آورد، یعنی عاده فساد از بالا به پایین می ریزد و صلاح از پایین به بالا سرایت می کند.

روی همین اصل است که می بینیم امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تعلیمات عالی خود، بعد از آنکه مردم را به دو طبقه «عامه» و «خاصه» تقسیم می کند، نسبت به صلاح و به راه آمدن خاصه

اظهاریاس و نومیدی می کند، و تنها عامه مردم را مورد توجه قرار می دهد.

در دستور حکومتی که به نام مالک اشتر نخعی، مرقوم داشته می نویسد: «برای والی هیچکس پر خرج تر در هنگام سستی، کم کمک تر در هنگام سختی، متنفرتر از عدالت و انصاف، پرتوقع تر، ناسپاس تر، عذرناپذیرتر، کم طاقت تر در شدائد از «خاصه» نیست. همانا استوانه دین و نقطه مرکزی مسلمین و مایه پیروزی بر دشمن «عامه» می باشند، پس توجه تو همراه به این طبقه معطوف باشد.»

این فکر غلطی است از یک عده طرفداران اصلاح که هر وقت در فکریک کار اصلاحی می افتند، «زعماء» هر صنف را در نظر می گیرند، و آن قله های مرتفع در نظرشان مجسم می شود و می خواهند از آن ارتفاعات منیع شروع کنند.

تجربه نشان داده که معمولا کارهایی که از ناحیه آن قله های رفیع آغاز شده و در نظرها مفید می نماید، بیش از آن مقدار که حقیقت و اثر اصلاحی داشته باشد، جنبه تظاهر و تبلیغات و جلب نظر عوام دارد. از ذکر این نکته نیز نمی توانم صرف نظر کنم که، در مدتی که مشغول نگارش یا چاپ این داستانها بودم، بعضی از دوستان ضمن تحسین و اعتراف به سودمندی این کتاب، از اینکه من، کارهای به عقیده آنها مهمتر و لازمتر خود را موقتا کنار گذاشته و به اینکار پرداخته ام، اظهار تأسف می کردند و ملامتم می نمودند که چرا چندین تالیف علمی مهم را در رشته های مختلف به یک سو گذاشته ام و به چنین کار ساده ای پرداخته ام، حتی بعضی پیشنهاد کردند که حالا که زحمت این کار را کشیده ای پس لااقل به نام خودت منتشر نکن! من گفتم چرا؟ مگر چه عیبی دارد؟ گفتند اثری که به نام تو منتشر می شود لااقل باید در ردیف همان اصول فلسفه باشد، این کار برای تو کوچک است. گفتم مقیاس کوچکی و بزرگی چیست؟ معلوم شد مقیاس بزرگی و کوچکی کار در نظر این آقایان مشکلی و سادگی آن است، و کاری به اهمیت و بزرگی و کوچکی نتیجه کار ندارند، هر کاری

که مشکل است بزرگ است و هر کاری که ساده است کوچک.
اگر این منطق و این طرز تفکر مربوط به یک نفر یا چند نفر می‌بود،
من در اینجا از آن نام نمی‌بردم، متأسفانه این طرز تفکر که جز یک
بیماری اجتماعی و یک انحراف بزرگ از تعلیمات عالیه اسلامی چیز
دیگری نیست در اجتماع ما زیاد شیوع پیدا کرده. چه زبانها را که این
منطق نبسته و چه قلمها را که نشکسته و به گوشه‌ای نیفکنده است؟
به همین دلیل است که ما امروز از لحاظ کتب مفید و مخصوصا
کتب دینی و مذهبی سودمند، بیش از اندازه فقیریم، هر مدعی فضلی
حاضر است ده سال یا بیشتر صرف وقت کند و یک رطب و یابس به هم
بسافد و به عنوان یک اثر علمی، کتابی تالیف کند و با کمال افتخار نام
خود را پشت آن کتاب بنویسد، بدون آنکه یک ذره به حال اجتماع
مفید فائده‌ای باشد. اما از تالیف یک کتاب مفید، فقط به جرم اینکه
ساده است و کسرشان است، خودداری می‌کند. نتیجه همین است که
آنچه بایسته و لازم است نوشته نمی‌شود و چیزهایی که زائد و
بی‌مصرف است پشت سر یکدیگر چاپ و تالیف می‌گردد. چه خوب
گفته خواجه نصیر الدین طوسی:

افسوس که آنچه برده‌ام باختنی است — بشناخته‌ها تمام
شناختنی است

برداشته‌ام هر آنچه باید بگذاشت — بگذاشته‌ام هر آنچه
برداشتنی است

عاقبه الامر در جواب آن آقایان گفتم: این پیشنهاد شما مرا متذکر
یک بیماری اجتماعی کرده، و نه تنها از تصمیم خود صرف نظر
نمی‌کنم، بلکه در مقدمه کتاب از این پیشنهاد شما به عنوان یک بیماری
اجتماعی نام خواهم برد.

بعد به این فکر افتادم که حتما همان طور که عده‌ای کسرشان
خود می‌دانند که کتابهای ساده هر چند مفید باشد تالیف کنند، عده‌ای
هم خواهند بود که کسر شائن خود می‌دانند که دستورها و حکمت‌هایی
که از کتابهای ساده درک می‌کنند به کار ببندند!!

در این کتاب برای رعایت حشمت و حرمت قرآن کریم از داستانهای

آن کتاب مقدس چیزی جز این داستانها قرار ندادیم. معتقد بوده و هستیم که قصص قرآن مستقل چاپ و منتشر شود، و خوشبختانه این کار مکرر در زبان عربی و اخیراً در زبان فارس صورت گرفته است. استفاده‌ای که ما از قرآن مجید کرده‌ایم، اصل تالیف این کتاب است، زیرا اولین کتابی که «داستان راستان» را به منظور هدایت و راهنمایی و تربیت اجتماع بشری جزء تعلیمات عالیه خود قرار داده قرآن کریم است.

این جلد، مشتمل بر ۷۵ داستان است. من برای این جلد یکصد داستان تهیه کرده بودم، و میل داشتم سایر مجلدات این کتاب نیز هر کدام مشتمل بر یکصد داستان باشد، ولی دیدم عقیده دوستان خصوصاً اعضاء محترم «هیئت تحریریه شرکت انتشار» بر این است که صد داستان حجم کتاب را بزرگ می‌کند، و از طرفی نوع کاغذی که کتاب با آن چاپ می‌شد در این وقت نایاب شد، لهذا به داستان هفتاد و پنجم این جلد را ختم کردیم.

این مطلب را هم بگویم که اکثریت قریب به اتفاق این داستانها، جنبه مثبت دارد، و فقط دو سه داستان است که جنبه منفی دارد، یعنی از نوع ادبی است که لقمان آموخت، که با نشان دادن یک نقطه ضعف اخلاقی، تنبه و تذکر حاصل می‌شود، مثل داستان «یک دشنام» و داستان «شمشیر زبان» که به دنبال داستان «دوستی بی که بریده شد» به تناسب آن داستان آمده. اول بدون توجه این داستانها را نگاشتم، بعد خواستم آنها را بردارم و همه را یک نواخت و از نوع داستانهایی قرار دهم که از طریق مثبت راهنمایی می‌کنند، مدتی در حال تردید باقی ماندم، عاقبت تصمیم گرفتم که حذف نکنم و باقی بگذارم و در مقدمه نظر خوانندگان را در درج این نوع داستانها بخواهم، تا برای جلدهای بعدی تصمیم قطعی گرفته شود.

خود را به راهنمایی و انتقاد نیازمند می‌دانم، هر گونه نظر انتقادی و اصلاحی که از طرف خوانندگان محترم برسد با کمال تشکر و امتنان مورد توجه و استفاده قرار خواهد گرفت. از خداوند سعادت و توفیق مسألت می‌نمایم.

تهران ۱۹ تیر ماه ۱۳۳۹ هجری شمسی،
مطابق ۱۵ محرم الحرام ۱۳۸۰ هجری قمری.

رسول اکرم و دو حلقه جمعیت

رسول اکرم ص وارد مسجد (مسجد مدینه^(۱)) شد، چشمش به دو اجتماع افتاد که از دو دسته تشکیل شده بود، و هر دسته‌ای حلقه‌ای تشکیل داده سرگرم کاری بودند: یک دسته مشغول عبادت و ذکر و دسته دیگر به تعلیم و تعلم و یاد دادن و یاد گرفتن سرگرم بودند، هر دو دسته را از نظر گذرانید و از دیدن آنها مسرور و خرسند شد. به کسانی که همراهش بودند رو کرد و فرمود: «این هر دو دسته کار نیک می‌کنند و بر خیر و سعادتند» آنگاه جمله‌ای اضافه کرد: «لکن من برای تعلیم و دانا کردن فرستاده شده‌ام.» پس خودش به طرف همان دسته که به کار تعلیم و تعلم اشتغال داشتند رفت، و در حلقه آنها نشست^(۲)

مردی که کمک خواست

به گذشته پرمشقت خویش می‌اندیشید، به یادش می‌افتاد که چه روزهای تلخ و پرمراتی را پشت سر گذاشته، روزهایی که حتی قادر نبود قوت روزانه زن و کودکان معصومش را فراهم نماید. با خود فکر می‌کرد که چگونه یک جمله کوتاه فقط یک جمله که در سه نوبت پرده‌گوشش رانواخت، به روحش نیرو داد و مسیر زندگانش را عوض کرد، واو و خانواده‌اش را از فقر و نکستی که گرفتار آن بودند نجات داد.

او یکی از صحابه رسول اکرم بود. فقر و تنگدستی بر او چیره شده بود. در یک روز که حس کرد دیگر کارد به استخوانش رسیده، با مشورت و پیشش نهاد زنش تصمیم گرفت برود، و وضع خود را برای رسول اکرم شرح دهد، و از آن حضرت استمداد مالی کند. باهمین نیت رفت، ولی قبل از آنکه حاجت خود را بگوید این جمله از زبان رسول اکرم به گوشش خورد: هر کس از ما کمکی بخواهد مابه او کمک می‌کنیم، ولی اگر کسی بی‌نیازی بورزد و دست حاجت پیش مخلوقی دراز نکند، خداوند او را بی‌نیاز می‌کند آن روز چیزی نگفت، و به خانه خویش برگشت. باز باهیولای مهیب فقر که همچنان بر خانه‌اش سایه افکنده بود روبرو شد، ناچار روز دیگر به همان نیت به مجلس رسول اکرم حاضر شد، آن روز هم همان جمله را از رسول اکرم شنید: «هر کس از ما کمکی بخواهد مابه او کمک می‌کنیم، ولی اگر کسی بی‌نیازی بورزد خداوند او را بی‌نیاز می‌کند.» این دفعه نیز بدون این‌که حاجت خود را بگوید، به خانه خویش برگشت. و چون خود را همچنان در چنگال فقر ضعیف و بیچاره و ناتوان می‌دید، برای سومین بار به همان نیت به مجلس رسول اکرم رفت، باز هم لبهای رسول اکرم به حرکت آمد، و باهمان آهنگ که به دل قوت و به روح اطمینان می‌بخشید همان جمله را تکرار کرد.

این بار که آن جمله را شنید، اطمینان بیشتری در قلب خود احساس کرد. حس کرد که کلید مشکل خویش را در همین جمله یافته است. وقتی که خارج شد با قدمهای مطمئن تری راه می رفت. با خود فکر می کرد که دیگر هرگز به دنبال کمک و مساعدت بندگان نخواهم رفت. به خدا تکیه می کنم و از نیرو و استعدادی که در وجود خودم به ودیعت گذاشته شده استفاده می کنم، و از او می خواهم که مرا در کاری که پیش می گیرم موفق گرداند و مرا بی نیاز سازد.

با خودش فکر کرد که از من چه کاری ساخته است؟ به نظرش رسید عجالتا این قدر از او ساخته هست که برود به صحرا و هیز می جمع کند و بیاورد و بفروشد. رفت و تیشه ای عاریه کرد و به صحرا رفت، هیز می جمع کرد و فروخت. لذت حاصل دسترنج خویش را چشید. روزهای دیگر به اینکار ادامه داد، تا تدریجا توانست از همین پول برای خود تیشه و حیوان و سایر لوازم کار را بخرد. باز هم به کار خود ادامه داد تا صاحب سرمایه و غلامانی شد.

روزی رسول اکرم به او رسید و تبسم کنان فرمود: «نگفتم، هر کس از ما کمکی بخواهد ما به او کمک می دهیم، ولی اگر بی نیازی بورزد خداوند او را بی نیاز می کند»^(۳)

خواهش دعا

شخصی با هیجان و اضطراب، به حضور امام صادق (ع) آمد و گفت:
«درباره من دعایی بفرمایید تا خداوند به من وسعت رزقی بدهد،
که خیلی فقیر و تنگدستم.»
امام: «هرگز دعا نمی‌کنم.»
- چرا دعا نمی‌کنید؟!
«برای این‌که خداوند راهی برای این‌کار معین کرده است،
خداوند امر کرده که روزی را پی جویی کنی، و طلب نمايي. اما تو
می‌خواهی در خانه خود بنشینی، و با دعا روزی را به خانه
خود بکشی.»^(۴)

بستن زانوی شتر

قافله چندین ساعت راه رفته بود. آثار خستگی در سواران و در مرکبها پدید گشته بود. همین که به منزلی رسیدند که آنجا آبی بود، قافله فرود آمد. رسول اکرم نیز که همراه قافله بود، شتر خویش را خوابانید و پیاده شد. قبل از همه چیز، همه در فکر بودند که خود را به آب برسانند و مقدمات نماز را فراهم کنند.

رسول اکرم بعد از آنکه پیاده شد، به آن سو که آب بود روان شد، ولی بعد از آنکه مقداری رفت، بدون آنکه با احدی سخنی بگوید، به طرف مرکب خویش بازگشت. اصحاب و یاران با تعجب با خود می گفتند آیا اینجا را برای فرود آمدن نپسندیده است و می خواهد فرمان حرکت بدهد؟! چشمها مراقب و گوشها منتظر شنیدن فرمان بود. تعجب جمعیت هنگامی زیاد شد که دیدند همینکه به شتر خویش رسید، زانوبند را برداشت زانوهای شتر را بست، و دو مرتبه به سوی مقصد اولی خویش روان شد.

فریادهای اطراف بلند شد: «ای رسول خدا! چرا ما را فرمان ندادی که این کار را برایت بکنیم، و به خودت زحمت دادی و برگشتی؟ ما که باکمال افتخار برای انجام این خدمت آماده بودیم.»

در جواب آنها فرمود: «هرگز از دیگران در کارهای خود کمک نخواهید، و به دیگران اتکا نکنید، ولو برای یک قطعه چوب مسواک باشد.»^(۵)

همسفر حج

مردی از سفر حج برگشته، سرگذشت مسافرت خودش و همراهانش را برای امام صادق تعریف می کرد، مخصوصاً یکی از همسفران خویش را بسیار می ستود که، چه مرد بزرگواری بود، ما به معیت همچو مرد شریفی مفتخر بودیم، یکسره مشغول طاعت و عبادت بود، همین که در منزل فرود می آمدیم او فوراً به گوشه ای می رفت، و سجاده خویش را پهن می کرد، و به طاعت و عبادت خویش مشغول می شد.

امام: «پس چه کسی کارهای او را انجام می داد؟ و که حیوان او را تیمار می کرد؟»

- البسته افتخار این کارها با ما بود. او فقط به کارهای مقدس خویش مشغول بود و کاری به این کارها نداشت.

- بنابراین همه شما از او برتر بوده اید.

غذای دسته جمعی

همین که رسول اکرم و اصحاب و یاران از مرکبها فرود آمدند، و بارها را بر زمین نهادند، تصمیم جمعیت بر این شد که برای غذاگوسفندی را ذبح و آماده کنند.

یکی از اصحاب گفت: سر بریدن گوسفند با من.

دیگری: کندن پوست آن با من.

سومی: پختن آن با من.

چهارمی: ...

رسول اکرم: «جمع کردن هیزم از صحرا با من.»

جمعیت: یا رسول الله شما زحمت نکشید و راحت بنشینید، ما خودمان با کمال افتخار همه این کارها را می کنیم.

رسول اکرم: «می دانم که شما می کنید، ولی خداوند دوست نمی دارد بنده اش را در میان یارانش با وضعی متمایز ببیند که، برای خود نسبت به دیگران امتیازی قائل شده باشد.»^(۶)

سپس به طرف صحرا رفت. و مقدار لازم خار و خاشاک از صحرا جمع کرد و آورد^(۷)

قافله‌ای که به حج می‌رفت

قافله‌ای از مسلمانان که آهنگ مکه داشت، همینکه به مدینه رسید چند روزی توقف و استراحت کرد، و بعد از مدینه به مقصد مکه به راه افتاد. در بین راه مکه و مدینه، در یکی از منازل، اهل قافله با مردی مصادف شدند که با آنها آشنا بود. آن مرد در ضمن صحبت با آنها، متوجه شخصی در میان آنها شد که سیمای صالحین داشت، و با چابکی و نشاط مشغول خدمت و رسیدگی به کارها و حوائج اهل قافله بود، در لحظه اول او را شناخت. با کمال تعجب از اهل قافله پرسید: این شخصی را که مشغول خدمت و انجام کارهای شماست می‌شناسید؟ - نه، او را نمی‌شناسیم، این مرد در مدینه به قافله ما ملحق شد. مردی صالح و متقی و پرهیزگار است. ما از او تقاضا نکرده‌ایم که برای ما کاری انجام دهد، ولی او خودش مایل است که در کارهای دیگران شرکت کند و به آنها کمک بدهد.

معلوم است که نمی‌شناسید، اگر می‌شناختید این طور گستاخ نبودید، هرگز حاضر نمی‌شدید مانند یک خادم به کارهای شما رسیدگی کند.

- مگر این شخص کیست؟ این، علی بن الحسین زین العابدین است. جمعیت آشفته به پاخاستند و خواستند برای معذرت دست و پای امام را ببوسند. آنگاه به عنوان گله گفتند: این چه کاری بود که شما با ما کردید؟! ممکن بود خدای ناخواسته ما جسارتی نسبت به شما بکنیم، و مرتکب گناهی بزرگ بشویم.

امام: «من عمدا شما را که مرا نمی‌شناختید برای همسفری انتخاب کردم، زیرا گاهی با کسانی که مرا می‌شناسند مسافرت می‌کنم، آنها بخاطر رسول خدا زیاد به من عطوفت و مهربانی می‌کنند، نمی‌گذارند که من عهده‌دار کار و خدمتی بشوم، از این رو مایلم همسرانی انتخاب کنم که مرا نمی‌شناسند و از معرفی خودم

هم خودداری می‌کنم تا بتوانم به سعادت خدمت رفقا
نائل شوم. (۸)

در آن ایام، شهر کوفه مرکز ثقل حکومت اسلامی بود. در تمام قلمرو کشور وسیع اسلامی آن روز، به استثناء قسمت شامات، چشمه‌بانه آن شهر دوخته بود که، چه فرمانی صادر می‌کند و چه تصمیمی می‌گیرد. در خارج این شهر دو نفر، یکی مسلمان و دیگری کتابی (یهودی یامسیحی یا زردشتی) روزی در راه به هم برخورد کردند. مقصد یکدیگر را پرسیدند. معلوم شد که مسلمان به کوفه می‌رود، و آن مرد کتابی در همان نزدیکی، جای دیگری را در نظر دارد که برود. توافق کردند که چون در مقداری از مسافرت راهشان یکی است با هم باشند و بایکدیگر مصاحبت کنند.

راه مشترک، با صمیمیت، در ضمن صحبتها و مذاکرات مختلف طی شد. به سر دو راهی رسیدند، مرد کتابی با کمال تعجب مشاهده کرد که رفیق مسلمانش از آن طرف که راه کوفه بود نرفت، و از این طرف که اومی رفت آمد.

پرسید: مگر تو نگفتی من می‌خواهم به کوفه بروم؟

- چرا

- پس چرا از این طرف میایی؟ راه کوفه که آن یکی است.

- می‌دانم، می‌خواهم مقداری تو را مشایعت کنم. پیغمبر ما فرمود: «هرگاه دو نفر در یک راه با یکدیگر مصاحبت کنند، حقی بر یکدیگر پیدا می‌کنند.» اکنون تو حقی بر من پیدا کردی. من به خاطر این حق که بگردن من داری می‌خواهم چند قدمی تو را مشایعت کنم. و البته بعد به راه خودم خواهم رفت.

- او، پیغمبر شما که این چنین نفوذ و قدرتی در میان مردم پیدا کرد، و به این سرعت دینش در جهان رائج شد، حتماً به واسطه همین اخلاق کریمه‌اش بوده.

تعجب و تحسین مرد کتابی در این هنگام به منتها درجه رسید،

که برایش معلوم شد، این رفیق مسلمانش، خلیفه وقت
علی ابن ابیطالب (ع) بوده. طولی نکشید که همین مرد مسلمان شد، و
در شمار افراد مؤمن و فداکار اصحاب علی علیه السلام
قرار گرفت.^(۹)

در رکاب خلیفه

علی علیه السلام هنگامی که به سوی کوفه می آمد، وارد شهر انبار شد که مردمش ایرانی بودند.

کدخدایان و کشاورزان ایرانی خرسند بودند که خلیفه محبوبشان از شهر آنها عبور می کند، به استقبالش شتافتند، هنگامی که مرکب علی به راه افتاد، آنها در جلو مرکب علی (ع) شروع کردند به دویدن. علی آنها را طلبید و پرسید: «چرا می دوید، این چه کاری است که می کنید؟!»

- این یک نوعی احترام است که ما نسبت به امرا و افراد مورد احترام خود می کنیم. این سنت و یک نوع ادبی است که در میان ما معمول بوده است.

اینکار شما را در دنیا به رنج می اندازد، و در آخرت به شقاوت می کشاند. همیشه از این گونه کارها که شما را پست و خوار می کند خودداری کنید. بعلاوه این کارها چه فایده ای به حال آن افراد دارد؟^(۱۰)

امام باقر و مرد مسیحی

امام باقر، محمد بن علی بن الحسین (ع) لقبش باقر است. باقر یعنی شکافنده. به آن حضرت «باقرالعلوم» می‌گفتند، یعنی شکافنده دانشها.

مردی مسیحی، به صورت سخریه و استهزاء، کلمه باقر را تصحیف کرده کلمه «بقر» یعنی گاو به آن حضرت گفت: «انت بقر» یعنی تو گاوی.

امام بدون آنکه از خود ناراحتی نشان بدهد و اظهار عصبانیت کند، با کمال سادگی گفت: «نه، من بقر نیستم من باقرم.»

مسیحی: تو پسر زنی هستی که آشپز بود

- شغلش این بود، عار و ننگی محسوب نمی‌شود.

- مادرت سیاه و بی‌شرم و بد زبان بود.

اگر این نسبتها که به مادرم می‌دهی راست است، خداوند او را بیامرزد و از گناهش بگذرد. و اگر دروغ است، از گناه تو بگذرد که دروغ و افترا بستی.

مشاهده این همه حلم، از مردی که قادر بود همه گونه موجبات آزار یک مرد خارج از دین اسلام را فراهم آورد، کافی بود که انقلابی در روحیه مرد مسیحی ایجاد نماید، و او را به سوی اسلام بکشاند.

مرد مسیحی بعدا مسلمان شد^(۱۱).

اعرابی و رسول اکرم

عربی بیابانی و وحشی، وارد مدینه شد و یکسره به مسجد آمد، تامگر از رسول خدا سیم و زری بگیرد. هنگامی وارد شد که رسول اکرم در میان انبوه اصحاب و یاران خود بود. حاجت خویش را اظهار کرد و عطائی خواست. رسول اکرم چیزی به او داد، ولی او قانع نشد و آن را کم شمرد، بعلاوه سخن درشت و ناهمواری بر زبان آورد، و نسبت به رسول خدا جسارت کرد. اصحاب و یاران سخت در خشم شدند، و چیزی نمانده بود که آزاری به او برسانند، ولی رسول خدا مانع شد.

رسول اکرم بعدا اعرابی را با خود به خانه برد، و مقداری دیگر به او کمک کرد، ضمنا اعرابی از نزدیک مشاهده کرد که وضع رسول اکرم به وضع روسا و حکامی که تاکنون دیده شباهت ندارد، و زر و خواسته‌ای در آنجا جمع نشده.

اعرابی اظهار رضایت کرد و کلمه‌ای تشکرآمیز بر زبان راند. در این وقت رسول اکرم به او فرمود: «تو دیروز سخن درشت و ناهمواری بر زبان راندی که، موجب خشم اصحاب و یاران من شد. من می‌ترسم از ناحیه آنها به تو گزندی برسد، ولی اکنون در حضور من این جمله تشکرآمیز را گفتی، آیا ممکن است همین جمله را در حضور جمعیت بگویی تا خشم و ناراحتی که آنان نسبت به تو دارند، از بین برود؟» اعرابی گفت: «مانعی ندارد»

روز دیگر اعرابی به مسجد آمد، در حالی که همه جمع بودند، رسول اکرم رو به جمعیت کرد و فرمود: این مرد اظهار می‌دارد که از ما راضی شده آیا چنین است؟ اعرابی گفت: چنین است و همان جمله تشکرآمیز که در خلوت گفته بود تکرار کرد. اصحاب و یاران رسول خدا خندیدند.

در این هنگام رسول خدا رو به جمعیت کرد، و فرمود: «مثل من و این‌گونه افراد، مثل همان مردی است که شترش رمیده بود و فرار

می کرد، مردم به خیال اینکه به صاحب شتر کمک بدهند. فریاد کردند، و به دنبال شتر دویدند. آن شتر بیشتر رم کرد و فراری تر شد. صاحب شتر مردم را بانگ زد و گفت، خواهش می کنم کسی به شتر من کاری نداشته باشد، من خودم بهتر می دانم که از چه راه شتر خویش را رام کنم.

همین که مردم را از تعقیب باز داشت، رفت و یک مشت علف برداشت و آرام آرام از جلو شتر بیرون آمد، بدون آنکه نعره بزند و فریادی بکشد و بدود، تدریجا در حالی که علف را نشان می داد جلو آمد. بعد با کمال سهولت مهار شتر خویش را در دست گرفت و روان شد.

اگر دیروز من شما را آزاد گذاشته بودم، حتما این اعرابی بدبخت به دست شما کشته شده بود و در چه حال بدی کشته شده بود، در حال کفرو بت پرستی ولی مانع دخالت شما شدم، و خودم با نرمی و ملایمت او را رام کردم.»^(۱۲)

شخصی از اهل شام، به قصد حج یا مقصد دیگر به مدینه آمد. چشمش افتاد به مردی که در کناری نشسته بود. توجهش جلب شد. پرسید: این مرد کیست؟ گفته شد: حسین بن علی بن ابیطالب است. سوابق تبلیغاتی عجیبی^(۱۳) که در روحش رسوخ کرده بود، موجب شد که دیگ چشمش به جوش آید و قریه الی الله آنچه می تواند سب و دشنام نثار حسین بن علی بنماید. همین که هر چه خواست گفت و عقده دل خود را گشود، امام حسین بدون آنکه خشم بگیرد و اظهار ناراحتی کند، نگاهی پر از مهر و عطوفت به او کرد، پس از آنکه چند آیه از قرآن مبنی بر حسن خلق و عفو و اغماض قرائت کرد به او فرمود: «ما برای هر نوع خدمت و کمک به تو آماده ایم.» آنگاه از او پرسید: آیا از اهل شامی؟ جواب داد: آری فرمود: «من با این خلق و خوی سابقه دارم و سرچشمه آن را می دانم.»

پس از آن فرمود: «تو در شهر ما غریبی. اگر احتیاجی داری حاضریم به تو کمک دهیم، حاضریم در خانه خود از تو پذیرایی کنیم. حاضریم تو را بپوشانیم، حاضریم به تو پول بدهیم.»

مرد شامی که منتظر بود با عکس العمل شدیدی برخورد کند، و هرگز گمان نمی کرد با یک همچو گذشت و اغمازی روبرو شود، چنان منقلب شد که گفت: «آرزو داشتم در آن وقت زمین شکافته می شد و من به زمین فرو می رفتم، و این چنین شناخته و نسنجیده گستاخی نمی کردم. تا آن ساعت برای من، در همه روی زمین کسی از حسین و پدرش مبعوضتر نبود، و از آن ساعت برعکس، کسی نزد من از او و پدرش محبوبتر نیست»^(۱۴)

مردی که اندرز خواست

مردی از بادیه به مدینه آمد و به حضور رسول اکرم رسید. از آن حضرت پندی و نصیحتی تقاضا کرد. رسول اکرم به او فرمود: «خشم‌مگیر» و بیش از این چیزی نفرمود.

آن مرد به قبیله خویش برگشت. اتفاقا وقتی که به میان قبیله خود رسید، اطلاع یافت که در نبودن او حادثه مهمی پیش آمده، از این قرار که جوانان قوم او دستبردی به مال قبیله‌ای دیگر زده‌اند، و آنها نیز معامله به مثل کرده‌اند، و تدریجا کار به جاهای باریک رسیده، و دو قبله در مقابل یکدیگر صف آرایی کرده‌اند، و آماده جنگ و کارزارند. شنیدن این خبر هیجان آور، خشم او را برانگیخت. فوراً سلاح خویش را خواست و پوشید و به صف قوم خود ملحق و آماده همکاری شد. در این بین، گذشته به فکرش افتاد، به یادش آمد که به مدینه رفته و چه چیزها دیده و شنیده، به یادش آمد که از رسول خدا پندی تقاضا کرده است، و آن حضرت به او فرموده، جلو خشم خود را بگیرد.

در اندیشه فرو رفت که چرا من تهییج شدم، و به چه موجبی من سلاح پوشیدم، و اکنون خود را مهبیای کشتن و کشته شدن کرده‌ام؟ چرابی جهت من برافروخته و خشمناک شده‌ام؟! با خود فکر کرد الان وقت آن است که آن جمله کوتاه را به کار بندم.

جلو آمد و زعمای صف مخالف را پیش خواند و گفت: «این ستیزه برای چیست؟ اگر منظور غرامت آن تجاوزی است که جوانان نادان ما کرده‌اند، من حاضر از مال شخصی خودم ادا کنم. علت ندارد که ما برای همچو چیزی به جان یکدیگر بیفتیم و خون یکدیگر را بریزیم.»

طرف مقابل که سخنان عاقلانه و مقرون به گذشت این مرد را شنیدند، غیرت و مردانگی‌شان تحریک شد و گفتند: «ما هم از تو کمتر نیستیم. حالا که چنین است ما از اصل ادعای خود صرف نظر

می‌کنیم.» هردو صف به میان قبیله خود بازگشتند^(۱۵).

در زمان خلافت علی علیه السلام در کوفه، زره آن حضرت گم شد. پس از چندی در نزدیک مرد مسیحی پیدا شد. علی او را به محضر قاضی برد، و اقامه دعوی کرد که: این زره از آن من است، نه آن رافروخته ام و نه بکسی بخشیده ام. و اکنون آن را در نزد این مرد یافته ام. قاضی به مسیحی گفت: «خلیفه ادعای خود را اظهار کرد، تو چه میگویی؟» او گفت: «این زره مال خود من است، و در عین حال گفته مقام خلافت را تکذیب نمی کنم (ممکن است خلیفه اشتباه کرده باشد).» قاضی رو کرد به علی و گفت: «تو مدعی هستی و این شخص منکر است، علیهذا بر تو است که شاهد بر مدعای خود بیاوری.» علی خندید و فرمود: «قاضی راست می گوید، اکنون می بایست که من شاهد بیاورم، ولی من شاهد ندارم.» قاضی روی این اصل که مدعی شاهد ندارد، به نفع مسیحی حکم کرد، و او هم زره را برداشت و روان شد. ولی مرد مسیحی که خود بهتر می دانست که زره مال کی است، پس از آنکه چند گامی پیمود وجدانش مرتعش شد و برگشت، گفت: «این طرز حکومت و رفتار از نوع رفتارهای بشر عادی نیست، از نوع حکومت انبیاست.» و اقرار کرد که زره از علی است. طولی نکشید او را دیدند مسلمان شده، و عاشق و ایمان در زیر پرچم علی در جنگ نهروان می جنگد^(۱۶).

سفیان ثوری^(۱۷) که در مدینه می‌زیست، بر امام صادق وارد شد. امام را دید جامه‌ای سپید و بسیار لطیف مانند پرده نازکی که میان سفیده تخم مرغ و پوست آن است و آن دور از هم جدا می‌سازد پوشیده است. به عنوان اعتراض گفت: این جامه سزاوارتونیست. تو نمی‌بایست خود را به زیورهای دنیا آلوده سازی، از تو انتظار می‌رود که زهد بورزی و تقوی داشته باشی و خود را از دنیا دور نگهداری. امام: می‌خواهم سخنی به تو بگویم، خوب گوش کن که از برای دنیا و آخرت تو مفید است. اگر راستی اشتباه کرده و حقیقت نظر دین اسلام را در باره این موضوع نمی‌دانی، سخن من برای تو بسیار سودمند خواهد بود. اما اگر منظورت این است که در اسلام بدعتی بگذاری و حقایق را منحرف و وارونه سازی، مطلب دیگری است. و این سخنان به تو سودی نخواهد داد. ممکن است تو وضع ساده و فقیرانه رسول خدا و صحابه آن حضرت را در آن زمان، پیش خود مجسم سازی و فکر کنی که یک نوع تکلیف و وظیفه‌ای برای همه مسلمین تا روز قیامت هست که عین آن وضع را نمونه قرار دهند، و همیشه فقیرانه زندگی کنند. اما من به تو بگویم که رسول خدا در زمانی و محیطی بود که فقر و سختی و تنگدستی بر آن مستولی بود. عموم مردم از داشتن لوازم اولیه زندگی محروم بودند. وضع خاص زندگی رسول اکرم و صحابه آن حضرت مربوط به وضع عمومی آن روزگار بود. ولی اگر در عصری و روزگاری وسائل زندگی فراهم شد، و شرایط بهره‌برداری از موهبت‌های الهی موجود گشت، سزاوارترین مردم برای بهره‌بردن از آن نعمتها نیکان و صالحانند، نه فاسقان و بدکاران، مسلمانانند نه کافران. «تو چه چیز را در من عیب شمردی؟! به خدا قسم من در عین اینکه می‌بینی که از نعمتها و موهبت‌های الهی استفاده می‌کنم، از زمانی که به حد رشد و بلوغ رسیده‌ام، شب و روزی بر من نمی‌گذرد مگر

آنکه مراقب هستیم که اگر حقی در مالم پیدا شود فوراً آن را به موردش برسانم.»

سفیان نتوانست جواب منطق امام را بدهد. سرافکنده و شکست خورده بیرون رفت، و به یاران و هم مسلکان خود پیوست، و ماجرا را گفت. آنها تصمیم گرفتند که دسته جمعی بیایند و با امام مباحثه کنند.

جمعی به اتفاق آمدند و گفتند: «رفیق ما نتوانست خوب دلائل خودش را ذکر کند، اکنون ما آمده‌ایم با دلائل روشن خود تو را محکوم سازیم.»

امام: «دلیل‌های شما چیست؟ بیان کنید.»

جمعیت: «دلیل‌های ما از قرآن است.»

امام: «چه دلیلی بهتر از قرآن؟ بیان کنید، آماده شنیدنم.»

جمعیت: «ما دو آیه از قرآن را دلیل بر مدعای خودمان و درستی مسلکی که اتخاذ کرده‌ایم می‌آوریم، و همین ما را کافی است. خداوند در قرآن کریم یک جا گروهی از صحابه را این طور ستایش می‌کند: «در عین اینکه خودشان در تنگدستی و زحمتند، دیگران را بر خویش مقدم می‌دارند. کسانی که از صفت بخل محفوظ بمانند، آنها را پندارند»^(۱۸) در جای دیگر قرآن می‌گوید: «در عین اینکه به غذا احتیاج و علاقه دارند، آن را به فقیر و یتیم و اسیر می‌خورانند»^(۱۹)

همین که سخنانشان به اینجا رسید، یک نفر که در حاشیه مجلس نشسته بود و به سخنان آنها گوش می‌داد گفت: «آنچه من تاکنون فهمیده‌ام این است که شما خودتان هم به سخنان خود عقیده ندارید، شما این حرف‌ها را وسیله قرار داده‌اید تا مردم را به مال خودشان بی‌علاقه کنید، تا به شما بدهند و شما عوض آنها بهره‌مند شوید، لهذا عملاً دیده نشده که شما از غذاهای خوب احتراز و پرهیز داشته باشید.»

امام: «عجالتاً این حرف‌ها را رها کنید. اینها فائده ندارد. بعد رو به جمعیت کرد و فرمود: «اول بگویید آیا شما که به قرآن استدلال می‌کنید، محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ قرآن را تمیز

می‌دهید، یا نه؟! هر کس از این امت که گمراه شد از همین راه گمراه شد که، بدون اینکه اطلاع صحیحی از قرآن داشته باشد به آن تمسک کرد.»

جمعیت: «البسته فی الجملة اطلاعاتی در این زمینه داریم، ولی کاملانه.» امام: «بدبختی شما هم از همین است. احادیث پیغمبر هم مثل آیات قرآن است، اطلاع و شناسایی کامل لازم دارد.» اما آیاتی که از قرآن خواندید: این آیات بر حرمت استفاده از نعمتهای الهی دلالت ندارد. این آیات مربوط به گذشت و بخشش و ایثار است. قومی را ستایش می‌کند که در وقت معینی دیگران را بر خودشان مقدم داشتند و مالی را که بر خودشان حلال بود به دیگران دادند، و اگر هم نمی‌دادند گناهی و خلافی مرتکب نشده بودند. خداوند به آنان امر نکرده بود که باید چنین کنند، و البته در آن وقت نهی هم نکرده بود که نکنند، آنان به حکم عاطفه و احسان، خود را در تنگدستی و مضیقه گذاشتند و به دیگران دادند. خداوند به آنان پاداش خواهد داد. پس این آیات با مدعای شما تطبیق نمی‌کند، زیرا شما مردم را منع می‌کنید و ملامت می‌نمایید، بر اینکه مال خودشان و نعمتهائی که خداوند به آنها ارزانی داشته استفاده کنند.

آنها آن روز آن طور بذل و بخشش کردند، ولی بعد در این زمینه دستور کامل و جامعی از طرف خداوند رسید، حدود اینکار را معین کرد. والبسته این دستور که بعد رسید ناسخ عمل آنهاست، ما باید تابع این دستور باشیم نه تابع آن عمل.

خداوند برای اصلاح حال مؤمنین و به واسطه رحمت خاص خویش، نهی کرد که شخص، خود و عائله خود را در مضیقه بگذارد، و آنچه در کف دارد به دیگران بخشد، زیرا در میان عائله شخص، ضعیفان و خردسالان و پیران فرتوت پیدا می‌شوند که طاقت تحمل ندارند. اگر بنا شود که من گرده نانی که در اختیار دارم انفاق کنم، عائله من که عهده‌دار آنها هستم تلف خواهند شد. لهذا رسول اکرم (ص) فرمود: کسی که چنددانه خرما یا چند قرص نان، یا چند دینار دارد و قصد انفاق آنها را دارد، در درجه اول بر پدر و مادر خود باید انفاق کند، و در درجه دوم

خودش و زن و فرزندش، و در درجه سوم خویشاوندان و برادران مؤمنش، و در درجه چهارم خیرات و مبرات. این چهارمی بعد از همه آنهاست. رسول خدا وقتی که شنید مردی از انصار مرده و کودکان صغیری از او باقی مانده، و او دارائی مختصر خود را در راه خدا داده است فرمود: اگر قبلا به من اطلاع داده بودید، نمی گذاشتم او را در قبرستان مسلمین دفن کنند. او کودکانی باقی می گذارد که دستشان پیش مردم دراز باشد!!

پدرم امام باقر برای من نقل کرد که رسول خدا فرموده است: «همیشه در انفاقات خود از عائله خود شروع کنید، به ترتیب نزدیکی، که هر که نزدیکتر است مقدم تر است.»

علاوه بر همه اینها، در نص قرآن مجید، از روش و مسلک شما نهی می کند، آنجا که می فرماید:

«متقین کسانی هستند که در مقام انفاق و بخشش نه تندروی می کنند و نه کندروی، راه اعتدال و میانه را پیش می گیرند.»^(۲۰)

در آیات زیادی از قرآن نهی می کند از اسراف و تندروی در بذل و بخشش، همانطور که از بخل و خست نهی می کند، قرآن برای این کار حد وسط و میانه روی را تعیین کرده است، نه اینکه انسان هر چه دارد به دیگران بخشد، و خودش تهی دست بماند، آنگاه دست به دعا بردارد که خدایا به من روزی بده. خداوند این چنین دعایی را هرگز مستجاب نمی کند، زیرا پیغمبر اکرم فرمود: «خداوند دعای چند دسته را مستجاب نمی کند:

الف. کسی که از خداوند بدی برای پدر و مادر خود بخواهد.

ب. کسی که مالش را به قرض داده از طرف، شاهد و گواه و سندی نگرفته باشد، و او مال را خورده است. حالا این شخص دست به دعا برداشته از خداوند چاره می خواهد. البته دعای این آدم مستجاب نمی شود، زیرا او به دست خودش راه چاره را از بین برده، و مال خویش را بدون سند و گواه به او داده است.

ج. کسی که از خداوند دفع شر زنش را بخواهد، زیرا چاره این کار در دست خود شخص است، او می تواند اگر واقعا از دست این زن

ناراحت است، عقد ازدواج را با طلاق فسخ کند.
د. آدمی که در خانه خود نشسته و دست روی دست گذاشته، و
از خداوند روزی می‌خواهد، خداوند در جواب این بنده طمع‌کار
جاهل می‌گوید:

بنده من! مگر نه این است که من راه حرکت و جنبش را برای تو
باز کرده‌ام؟! مگر نه این است که من اعضاء و جوارح صحیح به
تو داده‌ام؟! به تو دست و پا و چشم و گوش و عقل داده‌ام که به بینی و
بشنوی و فکر کنی و حرکت نمایی و دست بلند کنی؟! در خلقت همه
اینها هدف و مقصودی در کار بوده. شکر این نعمتها به این است که تو
اینها را به کار واداری. بنابراین من بین تو و خودم حجت را تمام کرده‌ام
که در راه طلب‌گام برداری، و دستور مرا راجع به سعی و جنبش
اطاعت کنی، و باردوش دیگران نباشی. البته اگر با مشیت کلی من
سازگار بود، به تو روزی وافر خواهم داد، و اگر هم به علل و مصالحی
زندگی تو توسعه پیدانکرد، البته توسعه خود را کرده و وظیفه خویش را
انجام داده‌ای و معذور خواهی بود.

هـ. کسی که خداوند به او مال و ثروت فراوان داده و او با بذل و
بخششهای زیاد آنها را از بین برده است، و بعد دست به دعا برداشته که
خدایا به من روزی بده، خداوند در جواب او می‌گوید:

مگر من به تو روزی فراوان ندادم؟
چرا میانه روی نکردی؟! مگر من دستور نداده بودم که در بخشش
باید میانه روی کرد؟

مگر من از بذل و بخششهای بی‌حساب نهی کرده بودم؟
و. کسی که درباره قطع رحم دعا کند، و از خداوند چیزی بخواهد
که مستلزم قطع رحم است، (یا کسی که قطع رحم کرده بخواهد
درباره موضوعی دعا کند).

خداوند در قرآن کریم مخصوصاً به پیغمبر خویش طرز و روش
بخشش را آموخت، زیرا داستانی واقع شد که مبلغی طلا پیش پیغمبر
بود، و اومی خواست آنها را به مصرف فقرا برساند، و میل نداشت حتی
یکشبه آن پول در خانه‌اش بماند، لهذا در یک روز تمام طلاها را به این و

آن داد. بامداد دیگر سائلی پیدا شد و با اصرار از پیغمبر کمک می‌خواست، پیغمبر هم چیزی در دست نداشت که به سائل بدهد، از این رو خیلی ناراحت و غمناک شد. اینجا بود که آیه قرآن نازل شد، و دستور کار راداد، آیه آمد که: «نه دستهای خود را به گردن خود به بند و نه تمام‌گشاده داشته باش که بعد تهیدست بمانی و مورد ملامت فقرا واقع شوی.»^(۲۱)

اینها است احادیثی که از پیغمبر رسیده، آیات قرآن هم مضمون این احادیث را تأیید می‌کند، و البته کسانی که اهل قرآن و مؤمن به قرآنند به مضمون آیات قرآن ایمان دارند.

به ابوبکر هنگام مرگ گفته شد راجع به مالت وصیتی بکن، گفت یک پنجم مال من انفاق شود و باقی متعلق به ورثه باشد، و یک پنجم کم نیست، ابوبکر به یک پنجم مال خویش وصیت کرد، و حال آنکه مریض حق دارد در مرض موت تا یک سوم هم وصیت کند. و اگر می‌دانست بهتر این است از تمام حق خود استفاده کند، به یک سوم وصیت می‌کرد. سلمان و ابوذر را که شما به فضل و تقوی و زهد می‌شناسید، سیره و روش آنها هم همین طور بود که گفتم.

سلمان وقتی که نصیب سالانه خویش را از بیت المال می‌گرفت، به اندازه یک سال مخارج خود که او را به سال دیگر برساند ذخیره می‌کرد. به او گفتند: تو با این همه زهد و تقوی در فکر ذخیره سال هستی؟ شاید همین امروز یا فردا به میری و به آخر سال نرسی؟ او در جواب گفت: شاید هم نمردم، چرا شما فقط فرض مردن را صحیح می‌دانید. یک فرض دیگر هم وجود دارد و آن اینکه زنده بمانم، و اگر زنده بمانم خرج دارم و حوائجی دارم، نادانها شما از این نکته غافلید که نفس انسان اگر به مقدار کافی وسیله زندگی نداشته باشد، در اطاعت حق کسندی و کوتاهی می‌کند، و نشاط و نیروی خود را در راه حق از دست می‌دهد، و همین قدر که به قدر کافی وسیله فراهم شد آرام می‌گیرد.

و اما ابوذر، وی چند شتر و چند گوسفند داشت که از شیر آنها استفاده می‌کرد، و احیانا اگر میلی در خود به خوردن گوشت می‌دید،

یا مهمانی برایش می‌رسید، یا دیگران را محتاج می‌دید، از گوشت آنها استفاده می‌کرد. و اگر می‌خواست به دیگران بدهد، برای خودش نیز برابر دیگران سهمی منظور می‌کرد.

چه کسی از اینها زاهدتر بود؟ پیغمبر درباره آنان چیزها گفت که همه می‌دانید. هیچ‌گاه این اشخاص تمام دارایی خود را به نام زهد و تقوی از دست ندادند، و از این راهی که شما امروز پیشنهاد می‌کنید که مردم از هر چه دارند صرف نظر کنند و خود و عائله خود را در سختی بگذارند نرفتند.

من به شما رسماً این حدیث را که پدرم از پدر و اجدادش از رسول خدا نقل کرده‌اند اخطار می‌کنم، رسول خدا فرمود:

عجیبترین چیزها حالی است که مؤمن پیدا می‌کند، که اگر بدنش بامقراض قطعه قطعه بشود برایش خیر و سعادت خواهد بود، و اگر هم ملک شرق و غرب به او داده شود باز برایش خیر و سعادت است. خیر مؤمن در گرو این نیست که حتماً فقیر و تهیدست باشد؟ خیر مؤمن ناشی از روح ایمان و عقیده او است، زیرا در هر حالی از فقر و تهیدستی یا ثروت و بی‌نیازی واقع شود، می‌داند در این حال وظیفه‌ای دارد و آن وظیفه را بخوبی انجام می‌دهد. این است که عجیبترین چیزها حالتی است که مؤمن بخود می‌گیرد، که همه پیشامدها و سختی و سستی‌ها برایش خیر و سعادت می‌شود.

نمی‌دانم همین مقدار که امروز برای شما گفتم کافی است یا بر آن بیفزایم؟

هیچ می‌دانید که در صدر اسلام، آن هنگام که عده مسلمانان کم بود، قانون جهاد این بود که یک نفر مسلمان در برابر ده نفر کافر ایستادگی کند، و اگر ایستادگی نمی‌کرد گناه و جرم و تخلف محسوب می‌شد، ولی بعد که امکانات بیشتری پیدا شد، خداوند به لطف و رحمت خود تخفیف بزرگی داد، و این قانون را به این نحو تغییر داد که هر فرد مسلمان موظف است که فقط در برابر دو کافر ایستادگی کند نه بیشتر.

از شما مطلبی راجع به قانون قضا و محاکم قضائی اسلامی

سؤال می‌کنم: فرض کنید یکی از شما در محکمه هست و موضوع نفقه زن او در بین است، و قاضی حکم می‌کند که نفقه زنت را باید بدهی. در اینجاست چه می‌کند؟ آیا عذر می‌آورد که بنده زاهد هستم و از متاع دنیا اعراض کرده‌ام؟! آیا این عذر موجه است؟! آیا به عقیده شما حکم قاضی به اینسکه باید خرج زنت را بدهی، مطابق حق و عدالت است یا آن که ظلم و جور است؟ اگر بگویید این حکم ظلم و ناحق است، یک دروغ واضح گفته‌اید، و به همه اهل اسلام با این تهمت ناروا جور و ستم کرده‌اید، و اگر بگویید حکم قاضی صحیح است، پس عذر شما باطل است. و قبول دارید که طریقه و روش ما باطل است.

مطلب دیگر: مواردی هست که مسلمان در آن موارد یک سلسله انفاقهای واجب یا غیر واجب انجام می‌دهد، مثلاً زکات یا کفاره می‌دهد، حالا اگر فرض کنیم معنای زهد اعراض از زندگی و مایحتاجهای زندگی است، و فرض کنیم همه مردم مطابق دلخواه شما زاهد شدند، و از زندگی و مایحتاج آن روگردانند، پس تکلیف کفارات و صدقات واجبه چه می‌شود؟ تکلیف زکاتهای واجب که به طلا و نقره و گوسفند و شتر و گاو و خرما و کشمش و غیره تعلق می‌گیرد چه می‌شود؟ مگر نه این است که این صدقات فرض شده که تهیدستان زندگی بهتری پیدا کنند، و از مواهب زندگی بهره‌مند شوند! این خود می‌رساند که هدف دین و مقصود از این مقررات رسیدن به مواهب زندگی و بهره‌مند شدن از آن است. و اگر مقصود و هدف دین فقیر بودن بود، و حد اعلائی تربیت دینی این بود که بشر از متاع این جهان اعراض کند و در فقر و مسکنت و بیچارگی زندگی کند، پس فقرا به آن هدف عالی رسیده‌اند و نمی‌بایست به آنان چیزی داد تا از حال خوش و سعادت‌مندان خود خارج نشوند. و آنان نیز چون غرق در سعادتند نباید بپذیرند.

اساساً اگر حقیقت این است که شما می‌گویید شایسته نیست که کسی مالی را در کف نگاه دارد، باید هر چه به دستش می‌رسد همه را به بخشد، و دیگر محلی برای زکات باقی نمی‌ماند. پس معلوم شد که شما بسیار طریقه زشت و خطرناکی را پیش

گرفته‌اید، و به سوی بد مسلکی مردم را دعوت می‌کنید. راهی که می‌روید و مردم دیگر را هم به آن می‌خوانید، ناشی از جهالت به قرآن و اطلاع نداشتن از قرآن و از سنت پیغمبر و از احادیث پیغمبر است. اینها احادیثی نیست که قابل تشکیک باشد، احادیثی است که قرآن به صحت آنها گواهی می‌دهد. ولی شما احادیث معتبر پیغمبر را اگر با روش شما درست در نیایید رد می‌کنید، و این خود نادانی دیگری است. شما در معانی آیات قرآن و نکته‌های لطیف و شگفت‌انگیزی که از آن استفاده می‌شود تدبر نمی‌کنید. فرق بین ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه را نمی‌دانید. امر ونهی را تشخیص نمی‌دهید.

جواب مرا راجع به قصه سلیمان بن داود بدهید که، از خداوند ملکی را مسألت کرد که برای کسی بالاتر از آن میسر نباشد^(۲۲) خداوند هم چنان ملکی به او داد. البته سلیمان جز حق نمی‌خواست. نه خداوند در قرآن و نه هیچ فرد مؤمنی این را بر سلیمان عیب نگرفت که چرا چنین ملکی را در دنیا خواسته. همچنین است داود و پیغمبر که قبل از سلیمان بود. و همچنین است داستان یوسف که به پادشاه رسماً می‌گوید: خزانه داری رابه من بده که من هم امینم و هم دانای کار^(۲۳). بعد کارش به جایی رسید که امور کشورداری مصر تا حدود یمن به او سپرده شد. و از اطراف و اکناف در اثر قحطی که پیش آمد می‌آمدند و آذوقه می‌خریدند و برمی‌گشتند. و البته نه یوسف میل به عمل ناحق کرد و نه خداوند در قرآن این کار را بر یوسف عیب گرفت. همچنین است قصه ذوالقرنین که بنده‌ای بود که خدا را دوست می‌داشت. و خدا نیز او را دوست می‌داشت. اسباب جهان در اختیارش قرار گرفت و مالک مشرق و مغرب جهان شد.

ای گروه! از این راه ناصواب دست بردارید و خود را به آداب واقعی اسلام متادب کنید. از آنچه خدا امر و نهی کرده تجاوز نکنید، و از پیش خود دستور نتراشید. در مسائلی که نمی‌دانید مداخله نکنید. علم آن مسائل را از اهلش بخواهید. در صدد باشید که ناسخ را از منسوخ و محکم را از متشابه و حلال را از حرام باز شناسید. این برای شما بهتر و آسانتر و از نادانی دورتر است. جهالت را رها کنید که طرفدار

جهالت زیاد است، بخلاف دانش که طرفداران کمی دارد. خداوند فرمود
بالاتراز هر صاحب دانشی دانشمندی است^(۲۴)

علی علیه السلام بعد از خاتمه جنگ جمل^(۲۵) وارد شهر بصره شد. در خلال ایامی که در بصره بود روزی به عیادت یکی از یارانش، به نام «علاء بن زیاد حارثی» رفت. این مرد خانه مجلل و وسیعی داشت. علی همین که آن خانه را با آن عظمت و وسعت دید، به او گفت: این خانه به این وسعت، به چه کار تو در دنیا می خورد، در صورتی که به خانه وسیعی در آخرت محتاجتری؟ ولی اگر بخواهی می توانی که همین خانه وسیع دنیا را وسیله ای برای رسیدن به خانه وسیع آخرت قرار دهی، به اینکه در این خانه از مهمان پذیرایی کنی، صله رحم نمایی، حقوق مسلمانان را در این خانه ظاهر و آشکار نمودن حقوق قرار دهی، و از انحصار مطامع شخصی و استفاده فردی خارج نمایی.

علاء: «یا امیر المؤمنین، من از برادرم عاصم پیش تو شکایت دارم.»^(۲۶)

- چه شکایتی داری؟

- تارک دنیا شده، جامه کهنه پوشیده، گوشه گیر و منزوی شده همه چیز و همه کس را رها کرده.

- او را حاضر کنید!

عاصم را احضار کردند و آوردند. علی (ع) به او رو کرد و فرمود: ای دشمن جان خود، شیطان عقل تو را ربوده است، چرا به زن و فرزند خویش رحم نکردی؟ آیا تو خیال می کنی که خدایی که نعمتهای پاکیزه دنیا را برای تو حلال و روا ساخته ناراضی می شود، از اینکه تو از آنها بهره ببری؟ تو در نزد خدا کوچکتر از این هستی.

عاصم: «یا امیر المؤمنین، تو خودت هم که مثل من هستی، تو هم که به خود سختی می دهی و در زندگی بر خود سخت می گیری، تو هم که جامه نرم نمی پوشی و غذای لذیذ نمی خوری، بنابراین من همان

کار رامی کنم که تو میکنی، و از همان راه می روم که تو میروی.»
- اشتباه می کنی، من با تو فرق دارم، من سمتی دارم که تو نداری، من
در لباس پیشوایی و حکومتم، وظیفه حاکم و پیشوا وظیفه دیگری
است. خداوند بر پیشوایان عادل فرض کرده که ضعیفترین طبقات ملت
خود را مقیاس زندگی شخصی خود قرار دهند. و آن طوری زندگی
کنند که تهیدست ترین مردم زندگی می کنند. تا سختی فقر و
تهیدستی به آن طبقه اثر نکند، بنابراین من وظیفه ای دارم و تو
وظیفه ای. (۲۷)

مستمند و ثروتمند

رسول اکرم (ص) طبق معمول، در مجلس خود نشسته بود. یاران گرداگرد حضرتش حلقه زده او را مانند نگین انگشتر در میان گرفته بودند. در این بین یکی از مسلمانان که مرد فقیر ژنده پوشی بود از در رسید. و طبق سنت اسلامی که هر کس در هر مقامی هست، همین که وارد مجلسی می شود باید به بینه هر کجا جای خالی هست همانجا بنشیند، و یک نقطه مخصوص را به عنوان اینکه شائن من چنین اقتضای کند در نظر نگیرد آن مرد به اطراف متوجه شد، در نقطه ای جایی خالی یافت، رفت و آنجا نشست. از قضا پهلوی مرد متعین و ثروتمندی قرار گرفت. مرد ثروتمند جامه های خود را جمع کرد و خودش را به کناری کشید، رسول اکرم که مراقب رفتار او بود به او رو کرد و گفت:

«ترسیدی که چیزی از فقر او بتو بچسبند؟!»

- نه یا رسول الله!

- ترسیدی که چیزی از ثروت تو به او سرایت کند؟

- نه یا رسول الله!

- ترسیدی که جامه های کثیف و آلوده شود؟

- نه یا رسول الله!

- پس چرا پهلوی تهی کردی و خودت را به کناری کشیدی؟

- اعتراف می کنم که اشتباهی مرتکب شدم و خطا کردم. اکنون به

جبران این خطا و کفاره این گناه حاضر نمی از دارائی خودم را به

این برادر مسلمان خود که درباره اش مرتکب اشتباهی شدم به بخشم.

مرد ژنده پوش: «ولی من حاضر نیستم به پذیرم.»

جمعیت: چرا؟

- چون می ترسم روزی مرا هم غرور بگیرد، و با یک برادر مسلمان

خود آنچنان رفتاری بکنم که امروز این شخص با من کرد.^(۲۸)

بازاری و عابر

مردی درشت استخوان و بلند قامت، که اندامی ورزیده و چهره‌ای آفتاب خورده داشت، و زد و خوردهای میدان جنگ یادگاری بر چهره‌اش گذاشته و گوشه چشمش را دریده بود، با قدمهای مطمئن و محکم از بازار کوفه می‌گذشت. از طرف دیگر مردی بازاری در دکانش نشسته بود. او برای آنکه موجب خنده رفقا را فراهم کند، مشتی زباله به طرف آن مرد پرت کرد. مرد عابر بدون اینکه خم به ابرو بیاورد و التفاتی نکند، همانطور با قدمهای محکم و مطمئن به راه خود ادامه داد. همینکه دور شد یکی از رفقای مرد بازاری به او گفت: «هیچ شناختی که این مرد عابر که تو به او اهانت کردی که بود؟!»

- نه، نشناختم! عابری بود مثل هزارها عابر دیگر، که هر روز از جلو چشم ما عبور می‌کنند، مگر این شخص که بود؟

- عجب! نشناختی؟! این عابر همان فرمانده و سپهسالار معروف، مالک اشتر نخعی، بود.

- عجب! این مرد مالک اشتر بود؟! همین مالکی که دل شیر از بيمش آب می‌شود، و نامش لرزه بر اندام دشمنان می‌اندازد؟

- بلی مالک خودش بود

- ای وای به حال من! این چه کاری بود که کردم، الان دستور خواهد داد که مرا سخت تنبیه و مجازات کنند. همین حالا می‌دوم و دامنش رامی‌گیرم و ال‌تماس می‌کنم تا مگر از تقصیر من صرف نظرند. به دنبال مالک اشتر روان شد. دید او راه خود را به طرف مسجد کج کرد. به دنبالش به مسجد رفت، دید به نماز ایستاد. منتظر شد تا نمازش را سلام داد. رفت و با تضرع و لابه خود را معرفی کرد، و گفت: «من همان کسی هستم که نادانی کردم و به تو جسارت نمودم.»

مالک: «ولی من به خدا قسم به مسجد نیامدم، مگر به خاطر تو،
زیرافهمیدم تو خیلی نادان و جاهل و گمراهی، بی جهت به مردم
آزار می‌رسانی. دلم به حالت سوخت. آمدم درباره تو دعا کنم، و از
خداوند هدایت تو را به راه راست بخواهم. نه، من آن طور قصدی که تو
گمان کرده‌ای درباره تو نداشتم.»^(۲۹)

غزالی و راهزنان

غزالی، دانشمند شهیر اسلامی، اهل طوس بود (طوس قریه‌ای است در نزدیکی مشهد). در آن وقت، یعنی در حدود قرن پنجم هجری، نیشابور مرکز و سواد اعظم آن ناحیه بود و دارالعلم محسوب می‌شود. طلاب علم در آن نواحی برای تحصیل و درس خواندن به نیشابور می‌آمدند. غزالی نیز طبق معمول به نیشابور و گرگان آمد، و سالها از محضر استاتید و فضلا با حرص و ولع زیاد کسب فضل نمود. و برای آن که معلوماتش فراموش نشود، و خوشه‌هایی که چیده از دستش نرود، آنها را مرتب می‌نوشت و جزوه می‌کرد. آن جزوه‌ها را که محصول سالها زحمتش بود، مثل جان شیرین دوست میداشت. بعد از سالها، عازم بازگشت به وطن شد. جزوه‌ها را مرتب کرده در توبره‌ای پیچید، و با قافله به طرف وطن روانه شد. از قضا قافله با یک عده دزد و راهزن برخورد. دزدان جلو قافله را گرفتند، و آنچه مال و خواسته یافت می‌شد، یکی یکی جمع کردند. نوبت به غزالی و آثا غزالی رسید. همین که دست دزدان به طرف آن توبره رفت، غزالی شروع به التماس و زاری کرد، و گفت: غیر از این، هرچه دارم ببرید و این یکی را به من واگذارید. دزدها خیال کردند که حتما در داخل این بسته متاع گران قیمتی است. بسته را باز کردند، جز مثنی کاغذ سیاه شده چیزی ندیدند. گفتند: «اینها چیست و به چه درد می‌خورد؟» غزالی گفت: «هر چه هست به درد شما نمی‌خورد، ولی به درد من می‌خورد.»

- به چه درد تو می‌خورد.

- اینها ثمره چند سال تحصیل من است. اگر اینها را از من بگیرید، معلوماتم تباه می‌شود، و سالها زحمتم در راه تحصیل علم به هدر می‌رود.

- راستی معلومات تو همین است که در اینجاست؟

- بلی.

- علمی که جایش توی بقچه و قابل دزدیدن باشد، آن علم نیست،
بروفکری به حال خود بکن.

این گفته ساده عامیانه، تکانی به روحیه مستعد و هوشیار غزالی داد.
او که تا آن روز فقط فکر می کرد که طوطی وار از استاد بشنود و در
دفاتر ضبط کند تا مغز و دماغ خود را با تفکر پرورش دهد، و بیشتر فکر
کند، و تحقیق نماید، و مطالب مفید را در دفتر ذهن خود بسپارد.
غزالی می گوید: «من بهترین پندها را، که راهنمای زندگی فکری
من شد، از زبان یک دزد راهزن شنیدم.»^(۳۰)

ابن سینا و ابن مسکویه

ابوعلی بن سینا، هنوز به سن بیست سال نرسیده بود، که علوم زمان خود را فراگرفت، و در علوم الهی و طبیعی و ریاضی و دینی زمان خود سر آمد عصر شد. روزی به مجلس درس ابوعلی بن مسکویه دانشمند معروف آن زمان، حاضر شد. با کمال غرور گردویی را به جلو ابن مسکویه افکند و گفت: «مساحت سطح این را تعیین کن.» ابن مسکویه جزوه‌هایی از یک کتاب، که در علم اخلاق و تربیت نوشته بود (کتاب طهارة الاعراق) به جلو ابن سینا گذاشت و گفت: «تو نخست اخلاق خود را اصلاح کن تا من مساحت سطح گردو را تعیین کنم. تو به اصلاح اخلاق خود محتاجتری از من به تعیین مساحت سطح این گردو.» ابوعلی از این گفتار شرمسار شد، و این جمله راهنمای اخلاقی او در همه عمر قرار گرفت^(۳۱).

نصیحت زاهد

گرمی هوای تابستان شدت کرده بود. آفتاب بر مدینه و باغها و مزارع اطراف مدینه به شدت می تابید در این حال مردی به نام محمد بن منکدر که خود را از زهاد عباد و تارک دنیا می دانست تصادفاً به نواحی بیرون مدینه آمد، ناگهان چشمش به مرد فربه و درشت اندامی افتاد که معلوم بود در این وقت، برای سرکشی و رسیدگی به مزارع خود بیرون آمده، و به واسطه فربهی و خستگی به کمک چند نفر که اطرافش هستند و معلوم است کس و کارهای خود او هستند، راه می رود.

با خود اندیشید: این مرد کیست که در این هوای گرم خود را به دنیا مشغول ساخته است؟! نزدیکتر شد، عجب! این مرد محمد بن علی بن الحسین (امام باقر) است؟! این مرد شریف، دیگر چرا دنیا را پی جویی میکند؟! لازم شد نصیحتی بکنم و او را از این روش باز دارم. نزدیک آمد و سلام داد. امام باقر نفس زنان و عرق ریزان جواب داد.

- «آیا سزاوار است مرد شریفی مثل شما در طلب دنیا بیرون بیاید، آن هم در چنین وقتی و در چنین گرمایی، خصوصاً با این اندام فربه که حتماً باید متحمل رنج فراوان بشوید؟!»

- «چه کسی از مرگ خیر دارد؟ کی می داند که چه وقت می میرد؟ شاید همین الان مرگ شما رسید. اگر خدای نخواسته در همچو حالی مرگ شما فرارسد، چه وضعی برای شما پدید خواهد آمد؟! شایسته شما نیست که دنبال دنیا بروید، و با این تن فربه در این روزهای گرم، این مقدار متحمل رنج و زحمت بشوید. خیر، خیر، شایسته شما نیست.»

امام باقر دستها را از دوش کسان خود برداشت و به دیوار تکیه کرد و گفت: «اگر مرگ من در همین حال برسد و من بمیرم، در حال

عبادت و انجام وظیفه از دنیا رفته‌ام، زیرا این کار، عین طاعت و بندگی خداست. تو خیال کرده‌ای که عبادت منحصر به ذکر و نماز و دعاست. من زندگی و خرج دارم، اگر کار نکنم و زحمت نکشم، باید دست حاجت به سوی تو و امثال تو دراز کنم. من در طلب رزق می‌روم که احتیاج خود را از کس و ناکس سلب کنم. وقتی باید از فرارسیدن مرگ ترسان باشم که در حال معصیت و خلافکاری و تخلف از فرمان الهی باشم، نه در چنین حالی که، در حال اطاعت امر حق هستم، که مرا موظف کرده بار دوش دیگران نباشم، و رزق خود را خودم تحصیل کنم.»

زاهد: «عجب اشتباهی کرده بودم، من پیش خود خیال کردم که دیگری را نصیحت کنم. اکنون متوجه شدم که خودم در اشتباه بوده‌ام، و روش غلطی را می‌پیموده‌ام و احتیاج کاملی به نصیحت داشته‌ام.»^(۳۲)

در بزم خلیفه

متوکل، خلیفه سفاک و جبار عباسی، از توجه معنوی مردم به امام هادی (ع) بی‌مناک بود، و از اینکه مردم به طیب خاطر حاضر بودند فرمان او را اطاعت کنند رنج می‌برد. سعایت کنندگان هم به او گفتند ممکن است علی بن محمد (امام هادی) باطنا قصد انقلاب داشته باشد، و بعید نیست اسلحه و یا لاقل نامه‌هایی که دال بر مطلب باشد در خانه‌اش پیدا شود. لهذا متوکل یک شب بی‌خبر و بدون سابقه، بعد از آنکه نیمی از شب گذشته و همه چشمها به خواب رفته و هر کسی در بستر خویش استراحت کرده بود، عده‌ای از دژ خیمان و اطرافیان خود را فرستاد به خانه امام، که خانه‌اش را تفتیش کنند و خود امام را هم حاضر نمایند. متوکل این تصمیم را در حالی گرفت که بزمی تشکیل داده مشغول می‌گساری بود. ماء‌مورین سرزده وارد خانه امام شدند، و اول. به سراغ خودش رفتند، او را دیدند که اطاقی را خلوت کرده و فرش اطاق را جمع کرده، بر روی ریک و سنگ ریزه نشسته به ذکر خدا و نیاز باذات پروردگار مشغول است. وارد سایر اطاقها شدند، از آنچه می‌خواستند چیزی نیافتند. ناچار به همین مقدار قناعت کردند که خود امام را به حضور متوکل ببرند.

وقتی که امام وارد شد، متوکل در صدر مجلس بزم نشسته مشغول می‌گساری بود. دستور داد که امام پهلوی خودش بنشیند. امام نشست. متوکل جام شرابی که در دستش بود به امام تعارف کرد. امام امتناع کرد و فرمود:

«به خدا قسم که هرگز شراب داخل خون و گوشت من نشده،
مرامعاف بدار.»

متوکل قبول کرد، بعد گفت: «پس شعر بخوان و با خواندن اشعار نغز و غزلیات آبدار محفل ما را رونق ده.»

فرمود: «من اهل شعر نیستم، و کمتر از اشعار گذشتگان

حفظ دارم.»

متوکل گفت: «چاره‌ای نیست، حتما باید شعر بخوانی.» امام شروع کرد به خواندن اشعاری^(۳۳) که مضمونش اینست:

«قله‌های بلند را برای خود منزلگاه کردند، و همواره مردان مسلح در اطراف آنها بودند و آنها را نگهبانی می‌کردند، ولی هیچیک از آنها نتوانست جلو مرگ را بگیرد و آنها را از گزند روزگار محفوظ بدارد.»

«آخر الامر از دامن آن قله‌های منیع، و از داخل آن حصنهای محکم و مستحکم به داخل گودالهای قبر پایین کشیده شدند، و با چه بدبختی به آن گودالها فرود آمدند.»

«در این حال منادی فریاد کرد و به آنها بانگ زد که: کجا رفت آن زینتها و آن تا جها و هیمنه‌ها و شکوه و جلالها؟»

«کجا رفت آن چهره‌های پرورده نعمتها که همیشه از روی ناز و نخوت، در پس پرده‌های الوان، خود را از انظار مردم مخفی نگاه می‌داشت؟»

«قبر عاقبت آنها را رسوا ساخت. آن چهره‌های نعمت پرورده عاقبت الامر جولانگاه کرمهای زمین شد که بر روی آنها حرکت می‌کنند!»

«زمان درازی دنیا را خوردند و آشامیدند و همه چیز را بلعیدند، ولی امروز همانها که خورنده همه چیزها بودند، ماء کول زمین و حشرات زمین واقع شده‌اند!»

صدای امام باطنین مخصوص و با آهنگی که تا اعماق روح حاضرین واز آن جمله خود متوکل نفوذ کرد این اشعار را به پایان رسانید. نشئه شراب از سر می‌گساران پرید. متوکل جام شراب را محکم به زمین کوفت و اشکهایش مثل باران جاری شد.

به این ترتیب آن مجلس بزم در هم ریخت، و نور حقیقت توانست غبار غرور و غفلت را، ولو برای مدتی کوتاه، از یک قلب پر قساوت بزدايد^(۳۴).

نماز عید

ماءمون، خلیفه باهوش و با تدبیر عباسی، پس از آنکه برادرش محمد امین را شکست داد و از بین برد، و تمام منطقه وسیع خلافت آن روز تحت سیطره و نفوذش واقع شد، هنوز در مرو (که جزء خراسان آن روز بود) به سر می‌برد، که نامه‌ای به امام رضا (ع) در مدینه نوشت، و آن حضرت را به مرو احضار کرد. حضرت رضا عذرهایی آورد و به دلایلی از رفتن به مرو معذرت خواست. ماءمون دست بردار نبود. نامه‌هایی پشت سر یکدیگر نوشت، تا آنجا که بر امام روشن شد که خلیفه دست بردار نیست.

امام رضا از مدینه حرکت کرد و به مرو آمد. ماءمون پیشنهاد کرد که بیا و امر خلافت را به عهده بگیر. امام رضا که ضمیر ماءمون را از اول خوانده بود و می‌دانست که این مطلب صد در صد جنبه سیاسی دارد، به هیچ‌نحو زیر بار این پیشنهاد نرفت.

مدت دو ماه این جریان ادامه پیدا کرد، از یک طرف اصرار و از طرف دیگر امتناع و انکار.

آخر الامر ماءمون که دید این پیشنهاد پذیرفته نمی‌شود، موضوع ولایت‌عهد را پیشنهاد کرد. این پیشنهاد را امام با این شرط قبول کرد که صرفاً جنبه تشریفاتی داشته باشد، و امام مسئولیت هیچ کاری را به عهده‌نگیرد، و در هیچ کاری دخالت نکند. ماءمون هم پذیرفت.

ماءمون از مردم بر این امر بیعت گرفت به شهرها بخشنامه کرد و دستور داد به نام امام سکه زدند، و در منابر به نام امام خطبه خواندند. روز عیدی رسید (عیدقربان) ماءمون فرستاد پیش امام و خواهش کرد که: در این عید شما بروید و نماز عید را با مردم بخوانید، تا برای مردم اطمینان بیشتری در این کار پیدا شود. امام پیغام داد که: پیمان ما

بر این بوده که در هیچ کار رسمی دخالت نکنم، بنابراین از این کار معذرت می‌خواهم.»

ماءمون جواب فرستاد، مصلحت در این است که شما بروید تا موضوع ولایت عهد کاملا تثبیت شود. آن قدر اصرار و تاءکید کرد که آخر الامر امام فرمود: مرا معاف بداری بهتر است و اگر حتما باید بروم، من همان طور این فریضه را ادا خواهم کرد که رسول خدا و علی بن ابیطالب ادای کرده‌اند.»

ماءمون گفت: «اختیار با خود تو است، هر طور می‌خواهی عمل کن.»

بامداد روز عید، سران سپاه و طبقات اعیان و اشراف و سایر مردم، طبق معمول و عاداتی که در زمان خلفا پیدا کرده بودند، لباسهای فاخر پوشیدند و خود را آراسته بر اسبهای زین و یراق کرده، پشت در خانه امام، برای شرکت در نماز عید حاضر شدند. سایر مردم نیز در کوچه‌ها و معابر خود را آماده کردند، و منتظر موکب با جلالت مقام ولایت عهد بودند که، در رکابش حرکت کرده به مصلی بروند، حتی عده زیادی مرد و زن در پشت بامها آمده بودند تا عظمت و شوکت موکب امام را از نزدیک مشاهده کنند. و همه منتظر بودند که کی در خانه امام باز و موکب همایونی ظاهر می‌شود.

از طرف دیگر، حضرت رضا، همان طور که قبلا از ماءمون پیمان گرفته بود، با این شرط حاضر شده بود در نماز عید شرکت کند که، آن طور مراسم را اجرا کند که رسول خدا و علی مرتضی اجرا می‌کردند، نه آن طور که بعدها خلفا عمل کردند، لهذا اول صبح غسل کرد، و دستار سپیدی بر سر بست، یک سر دستار را جلو سینه انداخت و یک سر دیگر را میان دو شانه، پاها را برهنه کرد، دامن جامه را بالا زد، و به کسان خود گفت شما هم این طور بکنید. عصایی در دست گرفت که سر آهنین داشت. به اتفاق کسانش از خانه بیرون آمد، و طبق سنت اسلامی، در این روز، با صدای بلند گفت:

«الله اکبر، الله اکبر.»

جمعیت با او به گفتن این ذکر هم آواز شدند، و چنان جمعیت با شور

وهیجان هماهنگ تکبیر گفتند، که گوئی از زمین و آسمان و در و دیوار، این جمله به گوش می‌رسید، لحظه‌ای جلو در خانه توقف کرد و این ذکر را با صدای بلند گفت:

«الله اکبر، الله اکبر علی ما هدانا، الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمة الانعام، الحمد لله علی ما ابلانا.»

تمام مردم با صدای بلند هماهنگ یکدیگر این جمله را تکرار می‌کردند، در حالی که همه به شدت می‌گریستند، و اشک می‌ریختند، و احساساتشان به شدت تهییج شده بود. سران سپاه و افسران که با لباس رسمی آمده بر اسبها سوار بودند و چکمه به پا داشتند، خیال می‌کردند مقام ولایت عهد، با تشریفات سلطنتی و لباسهای فاخر و سوار بر اسب بیرون خواهد آمد. همین که امام را در آن وضع ساده و پیاده و توجه به خدا دیدند، آن چنان تحت تأثیر احساسات خود قرار گرفتند که اشک ریزان صدا را به تکبیر بلند کردند، و با شتاب خود را از مرکبها به زیرافکنند، و بی‌درنگ چکمه‌ها را از پا در آوردند. هر کس چاقویی می‌یافت تا بند چکمه‌ها را پاره کند و برای باز کردن آن معطل نشود، خود را از دیگران خوشبخت‌تر می‌دانست.

طولی نکشید که شهر مرو پر از ضجه و گریه شد، یکپارچه احساسات وهیجان و شور و نوا شد. امام رضا بعد از هر ده گام که بر می‌داشت، می‌ایستاد، و چهار بار تکبیر می‌گفت، و جمعیت با صدای بلند و با گریه و هیجان، او را مشایعت می‌کردند. جلوه و شکوه معنا و حقیقت چنان احساسات مردم را برانگیخته بود، که جلوه‌ها و شکوه‌های مظاهرمادی که مردم انتظار آن را می‌کشیدند از خاطرها محو شد، صفوف جمعیت با حرارت و شور به طرف مصلی حرکت می‌کرد.

خبر به ماءمون رسید، نزدیکانش به او گفتند، اگر چند دقیقه دیگر این وضع ادامه پیدا کنند، و علی بن موسی به مصلی برسد، خطر انقلاب هست. ماءمون بر خود لرزید. فوراً فرستاد پیش حضرت و تقاضا کرد که برگردید، زیرا ممکن است ناراحت بشوید و صدمه بخورید. امام کفش و جامه خود را خواست و پوشید و مراجعت کرد، و فرمود: «(من که اول گفتم از این کار معذورم بدار.)»^(۳۵)

گوش به دعای مادر

در آن شب، همه‌اش به کلمات مادرش که در گوشه‌ای از اطاق رو به طرف قبله کرده بود گوش می‌داد. رکوع و سجود و قیام و قعود مادر را در آن شب، که شب جمعه بود، تحت نظر داشت با اینکه هنوز کودک بود، مراقب بود ببیند مادرش که این همه درباره مردان و زنان مسلمان دعای خیر می‌کند، و یک یک را نام می‌برد و از خدای بزرگ برای هر یک از آنها سعادت و رحمت و خیر و برکت می‌خواهد، برای شخص خود از خداوند چه چیزی مسالت می‌کند؟

امام حسن آن شب را تا صبح نخوابید، و مراقب کار مادرش، صدیقه مرضیه (ع) بود. و همه‌اش منتظر بود که ببیند مادرش درباره خود چگونه دعا می‌کند، و از خداوند برای خود چه خیر و سعادت می‌خواهد؟

شب صبح شد و به عبادت و دعا درباره دیگران گذشت. و امام حسن، حتی یک کلمه نشنید که مادرش برای خود دعا کند. صبح به مادر گفت: «مادر جان! چرا من هر چه گوش کردم، تو درباره دیگران دعای خیر کردی و درباره خودت یک کلمه دعا نکردی؟»
مادر مهربان جواب داد: پسرک عزیزم! اول همسایه،
بعد خانه خود.^(۳۶)

در محفل قاضی

شاکای شکایت خود را به خلیفه مقتدر وقت، عمر بن الخطاب، تسلیم کرد. طرفین دعوا باید حاضر شوند و دعوا طرح شود. کسی که از او شکایت شده بود، امیر المؤمنین علی بن ابیطالب (ع) بود. عمر هر دو طرف را خواست و خودش در مسند قضا نشست. طبق دستور اسلامی، دو طرف دعوا باید پهلوئ یکدیگر نشینند و اصل تساوی در مقابل دادگاه محفوظ بماند. خلیفه مدعی را به نام خواند، و امر کرد در نقطه معینی روبروی قاضی بایستد. بعد رو کرد به علی و گفت: «یا ابالحسن پهلوئ مدعی خودت قرار بگیر.» به شنیدن این جمله، چهره علی درهم و آثار ناراحتی در قیافه اش پیدا شد. خلیفه گفت: «یا علی، میل نداری پهلوئ طرف مخاصمه خویش بایستی؟» علی: ناراحتی من از این نبود که باید پهلوئ طرف دعوی خود بایستم، برعکس، ناراحتی من از این بود که تو کامبا عدالت را مراعات نکردی، زیرا مرا با احترام نام بردی و به کنیه خطاب کردی و گفتی «یا ابالحسن»، اما طرف مرا به همان نام عادی خواندی. علت تاءثر و ناراحتی من این بود.»^(۳۷)

در سرزمین منا

مردمی که به حج رفته بودند، در سرزمین منا جمع بودند. امام صادق (ع) و گروهی از یاران، لحظه‌ای در نقطه‌ای نشسته از انگوری که در جلوشان بود، می‌خوردند.

سائلی پیدا شد و کمک خواست. امام مقداری انگور برداشت و خواست به سائل بدهد. سائل قبول نکرد و گفت: «به من پول بدهید.» امام گفت: «خیر است، پولی ندارم.» سائل مایوس شد و رفت. سائل بعد از چند قدم که رفت پشیمان شد و گفت: «پس همان انگور را بدهید!» امام فرمود: «خیر است» و آن انگور را هم به او نداد.

طولی نکشید سائل دیگری پیدا شد و کمک خواست. امام برای او هم یک خوشه انگور برداشت و داد. سائل انگور را گرفت و گفت: «سپاس خداوند عالمیان را که به من روزی رساند.» امام با شنیدن این جمله او را امر به توقف داد، و سپس هر دوشمشت را پر از انگور کرد و به او داد. سائل برای بار دوم خدا را شکر کرد.

امام باز هم به او گفت: «بایست و نرو» سپس به یکی از کسانش که آنجا بود رو کرد و فرمود: «چقدر پول همراهت هست؟» او جستجو کرد، در حدود بیست درهم بود، به امر امام به سائل داد، سائل برای سومین بار زبان به شکر پروردگار گشود و گفت: «سپاس منحصر برای خداست، خدایا منعم تویی و شریکی برای تو نیست.» امام بعد از شنیدن این جمله، جامه خویش را از تن کند و به سائل داد. در اینجا سائل لحن خود را عوض کرد و جمله‌ای تشکرآمیز نسبت به خود امام گفت. امام بعد از آن دیگر چیزی به او نداد و او رفت.

یاران و اصحاب که در آنجا نشسته بودند گفتند: «ما چنین استنباط کردیم که اگر سائل همچنان به شکر و سپاس خداوند ادامه می‌داد، باز هم امام به او کمک می‌کرد، ولی چون لحن خود را تغییر داد

و از خودامام تمجید و سپاسگذاری کرد، دیگر، کمک
ادامه نیافت.))^(۳۸)

وزنه برداران

جوانان مسلمان سرگرم زور آزمایی و مسابقه وزنه برداری بودند. سنگ بزرگی آنجا بود که مقیاس قوت و مردانگی جوانان به شمار می‌رفت، و هر کس آن را بقدر توانایی خود حرکت می‌داد. در این هنگام رسول اکرم رسید و پرسید:

«چه می‌کنید؟»

- داریم زور آزمایی می‌کنیم. می‌خواهیم به بینیم کدامیک از ما قویتر و زورمندتر است.

- میل دارید که من بگویم چه کسی از همه قویتر و نیرومندتر است؟
- البته، چه از این بهتر که رسول خدا داور مسابقه باشد و نشان افتخار را او بدهد.

افراد جمعیت همه منتظر و نگران بودند، که رسول اکرم کدامیک را به عنوان قهرمان معرفی خواهد کرد؟ عده‌ای بودند که هر یک پیش خود فکر می‌کردند، الان رسول خدا دست او را خواهد گرفت و به عنوان قهرمان مسابقه معرفی خواهد کرد.

رسول اکرم: «از همه قویتر و نیرومندتر آن کس است که اگر از یک چیزی خوشش آمد و مجذوب آن شد، علاقه به آن چیز او را از مدار حق و انسانیت خارج نسازد و به زشتی آلوده نکند. و اگر در موردی عصبانی شد و موجی از خشم در روحش پیدا شد، تسلط بر خویشتن را حفظ کند، جز حقیقت نگوید و کلمه‌ای دروغ یا دشنام بر زبان نیاورد. و اگر صاحب قدرت و نفوذ گشت و مانعها و رادعها از جلوی برداشته شد، زیاده از میزانی که استحقاق دارد دست درازی نکند.»^(۳۹)

تازه مسلمان

دو همسایه، که یکی مسلمان و دیگری نصرانی بود، گاهی با هم راجع به اسلام سخن می‌گفتند. مسلمان که مرد عابد و متدینی بود آن قدر از اسلام توصیف و تعریف کرد که همسایه نصرانی به اسلام متمایل شد، و قبول اسلام کرد.

شب فرا رسید، هنگام سحر بود که نصرانی تازه مسلمان دید در خانه‌اش را می‌کوبند، متحیر و نگران پرسید:

«کیستی؟»

از پشت در صدا بلند شد: من فلان شخصم و خودش را معرفی کرد، همان همسایه مسلمانش بود که به دست او به اسلام تشریف حاصل کرده بود.

- در این وقت شب چه کار داری؟

- زود وضو بگیر و جامه‌ات را بپوش که برویم مسجد برای نماز.

تازه مسلمان برای اولین بار در عمر خویش وضو گرفت، و به دنبال رفیق مسلمانش روانه مسجد شد. هنوز تا طلوع صبح خیلی باقی بود. موقع نافله شب بود، آن قدر نماز خواندند تا سپیده دمید و موقع نماز صبح رسید. نماز صبح را خواندند و مشغول دعا و تعقیب بودند که هوا کاملاً روشن شد. تازه مسلمان حرکت کرد که برود به منزلش، رفیقش گفت: «کجامیروی؟»

- می‌خواهم برگردم به خانه‌ام، فریضه صبح را که خواندیم دیگر کاری نداریم.

- مدت کمی صبر کن و تعقیب نماز را بخوان تا خورشید طلوع کند.

- بسیار خوب.

تازه مسلمان نشست و آن قدر ذکر خدا کرد تا خورشید دمید، دمید برخاست که برود، رفیق مسلمانش قرآنی به او داد و گفت: فعلاً مشغول تلاوت قرآن باش تا خورشید بالا بیاید، و من توصیه می‌کنم که

امروزنیت روزه کن، نمی دانی روزه چقدر ثواب و فضیلت دارد؟ کم کم نزدیک ظهر شد. گفت: «صبر کن چیزی به ظهر نمانده نماز ظهر را در مسجد بخوان.» نماز ظهر خوانده شد. به او گفت: «صبر کن طولی نمی کشد که وقت فضیلت نماز عصر می رسد، آن را هم در وقت فضیلتش بخوانیم.» بعد از خواندن نماز عصر گفت: «چیزی از روز نمانده» او را نگاه داشت تا وقت نماز مغرب رسید. تازه مسلمان بعد از نماز مغرب حرکت کرد که برود افطار کند. رفیق مسلمانش گفت: یک نماز بیشتر باقی نمانده و آن نماز عشاء است صبر کن تا در حدود یک ساعت از شب گذشته، وقت نماز عشاء (وقت فضیلت) رسید، و نماز عشاء هم خوانده شد. تازه مسلمان حرکت کرد و رفت. شب دوم هنگام سحر بود که باز صدای در را شنید که می کوبند، پرسید: «کیست؟»

- من فلان شخص همسایه ات هستم زود وضو بگیر و جامه ات را بپوش که به اتفاق هم به مسجد برویم.

- من همان دیشب که از مسجد برگشتم، از این دین استعفا کردم. برو یک آدم بیکارتری از من پیدا کن که کاری نداشته باشد، و وقت خود را بتواند در مسجد بگذراند. من آدمی فقیر و عیالمندم، باید دنبال کار و کسب روزی بروم.

امام صادق بعد از این که این حکایت را برای اصحاب و یاران خود نقل کرد، فرمود: «به این ترتیب، آن مرد عابد سختگیر، بیچاره ای را که وارد اسلام کرده بود خودش از اسلام بیرون کرد. بنابراین شما همیشه متوجه این حقیقت باشید که بر مردم تنگ نگیرید، اندازه و طاقت و توانایی مردم را در نظر بگیرید، تا می توانید کاری کنید که مردم متمایل به دین شوند و فراری نشوند، آیانی دانید که روش سیاست اموی بر سختگیری و عنف و شدت است، ولی راه و روش ما بر نرمی و مدارا و حسن معاشرت و بدست آوردن دلهاست.»^(۴۰)

سفره خلیفه

شریک بن عبدالله نخعی از فقهای معروف قرن دوم هجری به علم و تقوی معروف بود. مهدی بن منصور خلیفه عباسی علاقه فراوان داشت که منصب قضا را به او واگذار کند، ولی شریک بن عبدالله، برای آنکه خود را از دستگاه ظلم دور نگاه دارد زیر این بار نمی‌رفت. نیز خلیفه علاقه‌مند بود که شریک را معلم خصوصی فرزندان خود قرار دهد تا به آنها علم حدیث بیاموزد، شریک این کار را نیز قبول نمی‌کرد و به همان زندگی آزاد و فقیرانه‌ای که داشت قانع بود.

روزی خلیفه او را طلبید و به او گفت: «باید امروز یکی از این سه کار را قبول کنی، یا عهده دار منصب قضا بشوی، یا کار تعلیم و تربیت فرزندان مرا قبول کنی، یا آنکه همین امروز نهار با ما باشی و بر سر سفره مابنشینی.»

شریک با خود فکری کرد و گفت، حالا که اجبار و اضطرار است، البته از این سه کار، سومی بر من آسانتر است.

خلیفه ضمناً به مدیر مطبخ دستور داد که امروز لذیذترین غذاها را برای شریک تهیه کن. غذاهای رنگارنگ از مغز استخوان آمیخته به نبات و عسل تهیه کردند و سرسفره آوردند.

شریک که تا آن وقت همچو غذایی نخورده و ندیده بود، با اشتهای کامل خورد. خوانسالار آهسته بیخ گوش خلیفه گفت: «بخدا قسم که دیگر این مرد روی رستگاری نخواهد دید.»

طولی نکشید که دیدند شریک هم عهده دار تعلیم فرزندان خلیفه شده و هم منصب قضا را قبول کرده و برایش از بیت المال مقرری نیز معین شد.

روزی با متصدی پرداخت حقوق حرفش شد، متصدی به او گفت: «تو که گندم به ما فروخته‌ای که این قدر سماجت می‌کنی؟»
شریک گفت: «چیزی از گندم بهتر به شما فروخته‌ام، من دین خود

رافروخته ام.» (۴۱)

شکایت همسایه

شخصی آمد حضور رسول اکرم، و از همسایه‌اش شکایت کرد، که، مرا اذیت می‌کند و از من سلب آسایش کرده.

رسول اکرم فرمود: «تحمل کن و سر و صدا علیه همسایه‌ات راه‌نینداز، بلکه روش خود را تغییر دهد.»
بعد از چندی دو مرتبه آمد و شکایت کرد. این دفعه نیز رسول اکرم فرمود: «تحمل کن»

برای سومین بار آمد و گفت: «یا رسول الله این همسایه من، دست از روش خویش بر نمی‌دارد، و همان طور موجبات ناراحتی من و خانواده‌ام را فراهم می‌سازد.»

این دفعه رسول اکرم به او فرمود: «روز جمعه که رسید، برو اسباب و اثاث خودت را بیرون بیاور، و سر راه مردم که می‌آیند و می‌روند و می‌بینند بگذار، مردم از تو خواهند پرسید که چرا اثاث اینجا ریخته‌است؟ بگو از دست همسایه بد، و شکایت او را به همه مردم بگو.»

شاکی همین کار را کرد. همسایه مودی که خیال می‌کرد، پیغمبر برای همیشه دستور تحمل و بردباری می‌دهد، نمی‌دانست آنجا که پای دفع ظلم و دفاع از حقوق به میان بیاید، اسلام حیثیت و احترامی برای متجاوز قائل نیست. لهذا همین که از موضوع اطلاع یافت، به التماس افتاد و خواهش کرد که آن مرد، اثاث خود را برگرداند به منزل. و در همان وقت متعهد شد که دیگر به هیچ نحو موجبات آزار همسایه خود را فراهم نسازد^(۴۲).

درخت خرما

سمره بن جندب، یک اصله درخت خرما در باغ یکی از انصار داشت. خانه مسکونی مرد انصاری که زن و بچه‌اش در آن جا به سر می‌بردند، همان دم در باغ بود. سمره گاهی می‌آمد و از نخله خود خبر می‌گرفت، یا از آن خرما می‌چید. والبته طبق قانون اسلام، حق داشت که در آن خانه رفت و آمد نماید، و به درخت خود رسیدگی کند.

سمره هر وقت که می‌خواست برود از درخت خود خبر بگیرد، بی‌اعتنا و سرزده داخل خانه می‌شد و ضمناً چشم چرانی می‌کرد.

صاحب‌خانه از او خواهش کرد که هر وقت می‌خواهد داخل شود، سر زده وارد نشود. او قبول نکرد. ناچار صاحب‌خانه به رسول اکرم شکایت کرد و گفت: «این مرد سرزده داخل خانه من می‌شود، شما به او بگویید، بدون اطلاع و سرزده وارد نشود، تا خانواده من قبلاً مطلع باشند و خود را از چشم چرانی او حفظ کنند.»

رسول اکرم، سمره را خواست و به او فرمود: «فلانی از تو شکایت دارد، می‌گوید تو بدون اطلاع وارد خانه او می‌شوی، و قهراً خانواده او را در حالی می‌بینی که او دوست ندارد. بعد از این اجازه بگیر، و بدون اطلاع و اجازه داخل نشو.» سمره تمکین نکرد.

فرمود: «پس درخت را بفروش» سمره حاضر نشد. رسول اکرم قیمت را بالا برد باز هم حاضر نشد. بالاتر برد باز هم حاضر نشد. فرمود: «اگر این کار را بکنی، در بهشت برای تو درختی خواهد بود.» باز هم تسلیم نشد. پاها را به یک کفش کرده بود که نه از درخت خودم صرف‌نظر می‌کنم و نه حاضرم هنگام ورود به باغ از صاحب باغ اجازه بگیرم.

در این وقت رسول اکرم فرمود: «تو مردی زیان‌رسان و سختگیری، و در دین اسلام زیان‌رساندن و تنگ‌گرفتن وجود ندارد»^(۴۳).

بعد رو کرد به مرد انصاری و فرمود: «برو درخت خرما را از زمین در

آور و بینداز جلو سمره.»

رفتند و این کار را کردند. آنگاه رسول اکرم به سمره فرمود: «حالا
برودرختت را، هر جا که دلت می خواهد بکار.»^(۴۴)

آن شب را، رسول اکرم در خانه ام سلمه بود. نیمه‌های شب بود که ام سلمه بیدار شد و متوجه گشت که رسول اکرم در بستر نیست. نگران شد که چه پیش آمده؟ حسادت زنانه او را وادار کرد تا تحقیق کند. از جا حرکت کرد و به جستجو پرداخت. دید که رسول اکرم در گوشه‌ای تاریک ایستاده، دست به آسمان بلند کرده اشک می‌ریزد و می‌گوید:

«خدایا چیزهای خوبی که به من داده‌ای از من نگیر، خدایا مرا موردشمت دشمنان و حاسدان قرار نده، خدایا مرا به سوی بدیهایی که مرا از آنها نجات داده‌ای بر نگردان، خدایا مرا هیچگاه به اندازه یک چشم برهم زدن هم به خودم و امگذار.»

شنیدن این جمله‌ها با آن حالت، لرزه بر اندام ام سلمه انداخت، رفت در گوشه‌ای نشست و شروع کرد به گریستن. گریه ام سلمه به قدری شدید شد که رسول اکرم آمد و از او پرسید:

«چرا گریه میکنی؟»

- چرا گریه نکنم؟! تو با آن مقام و منزلت که نزد خداداری، این چنین از خداوند ترسانی. از او می‌خواهی که تو را به خودت یک لحظه وانگذارد، پس وای به حال مثل من.

- ای ام سلمه! چطور می‌توانم نگران نباشم و خاطر جمع باشم، یونس پیغمبر یک لحظه به خود واگذاشته شد و آمد به سرش آنچه آمد^(۴۵).

بازار سیاه

عائله امام صادق و هزینه زندگی آن حضرت زیاد شده بود. امام به فکر افتاد که از طریق کسب و تجارت عایداتی به دست آورد تا جواب مخارج خانه را بدهد. هزار دینار سرمایه فراهم کرد و به غلام خویش که مصادف نام داشت فرمود: «این هزار دینار را بگیر و آماده تجارت و مسافرت به مصر باش.»

مصادف رفت و با آن پول از نوع متاعی که معمولاً به مصر حمل می‌شد خرید، و با کاروانی از تجار که همه از همان نوع متاع حمل کرده بودند، به طرف مصر حرکت کرد.

همین که نزدیک مصر رسیدند، قافله دیگری از تجار که از مصر خارج شده بود، به آنها برخورد. اوضاع و احوال را از یکدیگر پرسیدند، ضمن گفتگوها معلوم شد که اخیراً متاعی که مصادف و رفقاییش حمل می‌کنند بازار خوبی پیدا کرده و کمیاب شده است. صاحبان متاع از بخت نیک خود بسیار خوشحال شدند، و اتفاقاً آن متاع از چیزهایی بود که مورد احتیاج عموم بود، و مردم ناچار بودند به هر قیمت هست آن را خریداری کنند.

صاحبان متاع، بعد از شنیدن این خبر مسرت بخش، با یکدیگر هم عهد شدند که به سودی کمتر از صد درصد نروشنند.

رفتند و وارد مصر شدند. مطلب همان طور بود که اطلاع یافته بودند. طبق عهدی که باهم بسته بودند بازار سیاه به وجود آوردند و به کمتر از دو برابر قیمتی که برای خود آنها تمام شده بود فروختند.

مصادف، با هزار دینار سود خالص به مدینه برگشت. خوش وقت و خوشحال به حضور امام صادق رفت، و دو کیسه که هر کدام هزار دینار داشت جلو امام گذاشت. امام پرسید: «اینها چیست؟»

گفت: «یکی از این دو کیسه سرمایه است که شما به من دادید، و دیگری که مساوی اصل سرمایه است سود خالصی است که بدست

آمده.»

امام: «سود زیادی است، بگو به بینم چطور شد که شما توانستید این قدر سود ببرید؟»

- قضیه از این قرار است که در نزدیک مصر اطلاع یافتیم، که مال التجاره ما در آنجا کمیاب شده، هم قسم شدیم که به کمتر از صد درصد سود خالص نفروشیم، و همین کار را کردیم.

- سبحان الله! شما همچو کاری کردید! قسم خوردید که در میان مردمی مسلمان بازار سیاه درست کنید، قسم خوردید که به کمتر از سود خالص مساوی اصل سرمایه نفروشید! نه، همچو تجارت و سودی را من هرگز نمی خواهم.

سپس امام یکی از دو کیسه را برداشت، و فرمود: این سرمایه من و به آن یکی دیگر دست نزد و فرمود: «من به آن کاری ندارم.»
آنگاه فرمود: «ای مصادف! شمشیر زدن از کسب حلال آسانتر است»^(۴۶).

وامانده قافله

در تاریکی شب، از دور، صدای جوانی به گوش می‌رسید که استغاثه می‌کرد و کمک می‌طلبید و مادر جان مادر جان می‌گفت. شتر ضعیف و لاغرش از قافله عقب مانده بود، و سرانجام از کمال خستگی خوابیده بود. هر کار کرد شتر را حرکت دهد نتوانست. ناچار بالا سر شتر ایستاده بود و ناله می‌کرد. در این بین، رسول اکرم که معمولاً بعد از همه و در دنبال قافله حرکت می‌کرد که اگر احیاناً ضعیف و ناتوانی از قافله جدا شده باشد تنها و بی مدد کار نماید از دور صدای ناله جوان را شنید، همینکه نزدیک رسید پرسید:

«کی هستی؟»

- من جابرم

- چرا معطل و سرگردانی؟

- یا رسول الله فقط به علت اینکه شترم از راه مانده.

- عصا همراه داری؟

- بلی.

- بده به من.

رسول اکرم عصا را گرفت و به کمک آن عصا شتر را حرکت داد، و سپس او را خوا بانید، بعد دستش را رکاب ساخت، و به جابر گفت:

«سوار شو.»

جابر سوار شد، و با هم راه افتادند. در این هنگام شتر جابر، تندتر حرکت می‌کرد. پیغمبر در بین راه دائماً جابر را مورد ملاحظت قرار می‌داد. جابر شمرده، دید مجموعاً بیست و پنج بار برای او طلب آمرزش کرد.

در بین راه از جابر پرسید: «از پدرت عبید الله چند فرزند

باقی ماده؟»

- هفت دختر و یک پسر که منم.

- آیا قرضی هم از پدرت باقی مانده؟

- بلی پس وقتی به مدینه برگشتی، با آنها قراری بگذار، و همین که موقع چیدن خرما شد مرا خبر کن.

- بسیار خوب.

- زن گرفته‌ای؟

- بلی.

- با کی ازدواج کردی؟

- با فلان زن، دختر فلان کس، یکی از بیوه زنان مدینه.

- چرا دوشیزه نگرفتی که همبازی تو باشد؟

- یا رسول الله، چند خواهر جوان و بی تجربه داشتم نخواستم زن جوان و بی تجربه بگیرم، مصلحت دیدم عاقله زنی را به همسری انتخاب کنم.

- بسیار خوب کاری کردی. این شتر را چند خریدی؟

- به پنج وقیه طلا.

- به همین قیمت مال ما باشد، به مدینه که آمدی بیا پولش را بگیرد.

آن سفر به آخر رسید و به مدینه مراجعت کردند. جابر شتر را آورد که تحویل بدهد، رسول اکرم به «بلال» فرمود: «پنج وقیه طلا بابت پول شتر به جابر بده، بعلاوه سه وقیه دیگر، تا قرضهای پدرش عبدالله را بدهد، شترش هم مال خودش باشد.»

بعد، از جابر پرسید: با طلبکاران قرارداد بستی؟

- نه یا رسول الله.

- آیا آنچه از پدرت مانده وافی به قرضهایش هست؟

- نه یا رسول الله.

- پس موقع چیدن خرما ما را خبر کن.

موقع چیدن خرما رسید، رسول خدا را خبر کرد. پیامبر آمد و حساب طلبکاران را تسویه کرد. و برای خانواده جابر نیز به اندازه کافی باقی گذاشت^(۴۷).

بند کفش

امام صادق (ع) با بعضی از اصحاب برای تسلیت به خانه یکی از خویشاوندان می‌رفتند، در بین راه بند کفش امام صادق (ع) پاره شد، به طوری که کفش به پا بند نمی‌شد. امام کفش را به دست گرفت و پای برهنه به راه افتاد.

این ابی‌یعفور که از بزرگان صحابه آن حضرت بود فوراً کفش خویش را از پا در آورد، بند کفش را باز، و دست خود را دراز کرد به طرف امام، تا آن‌بند را بدهد به امام که امام با کفش برود و خودش با پای برهنه راه راطی کند.

امام با حالت خشمناک، روی خویش را از عبدالله برگرداند، و به هیچ‌وجه حاضر نشد آن را بپذیرد و فرمود:

«اگر یک سختی برای کسی پیش آید، خود آن شخص از همه به تحمل آن سختی اولی است. معنا ندارد که حادثه‌ای برای یک نفر پیش بیاید و دیگری متحمل رنج بشود.»^(۴۸)

هشام بن عبدالملک، با آنکه مقام ولایت عهدی داشت، و آن روزگار یعنی دهه اول قرن دوم هجری از اوقاتی بود که حکومت اموی به اوج قدرت خود رسیده بود، هر چه خواست بعد از طواف کعبه، خود رابه حجرالاسود برساند و با دست خود آن را لمس کند میسر نشد. مردم همه یک نوع جامه ساده که جامه احرام بود پوشیده بودند، یکنوع سخن که ذکر خدا بود به زبان داشتند، یک نوع عمل می کردند. چنان در احساسات پاک خود غرق بودند که نمی توانستند درباره شخصیت دنیایی هشام و مقام اجتماعی او بیندیشند. افراد و اشخاصی که او از شام با خود آورده بود تا حرمت و حشمت او را حفظ کنند، در مقابل ابهت و عظمت معنوی عمل حج ناچیز به نظر می رسیدند.

هشام هر چه کرد خود را به حجرالاسود برساند، و طبق آداب حج، آن را لمس کند، به علت کثرت و ازدحام مردم میسر نشد! ناچار برگشت، و در جای بلندی برایش کرسی گذاشتند او از بالای آن کرسی، به تماشای جمعیت پرداخت. شامیانی که همراهش آمده بودند دورش را گرفتند. آنها نیز به تماشای منظره پر ازدحام جمعیت پرداختند.

در این میان، مردی ظاهر شد در سیمای پرهیزکاران. او نیز مانند همه یک جامه ساده بیشتر به تن نداشت. آثار عبادت و بندگی خدا بر چهره اش نمودار بود. اول رفت و به دور کعبه طواف کرد، بعد باقیافه ای آرام و قدمهایی مطمئن، به طرف حجرالاسود آمد. جمعیت با همه ازدحامی که بود همین که او را دیدند فوراً کوچه دادند، و او خود رابه حجرالاسود نزدیک ساخت. شامیان که این منظره را دیدند، و قبلا دیده بودند که مقام ولایت عهد با آن اهمیت و طمطراق موفق نشده بود که خود را به حجرالاسود نزدیک کند، چشمه اشان خیره شد و غرق در تعجب گشتند. یکی از آنها از خود هشام پرسید: «این شخص کیست؟» هشام با آنکه کاملاً می شناخت که این

شخص، علی بن الحسین زین العابدین است، خود را به ناشناسی زد و گفت: «نمی شناسم»

در این هنگام چه کسی بود، - از ترس هشام که از شمشیرش خون می چکید- جرات به خود داده او را معرفی کند؟ ولی در همین وقت، همام بن غالب معروف به فرزدق، شاعر زبردست و توانای عرب، باآنکه به واسطه کار و شغل و هنر مخصوصش بیش از هر کس دیگر می بایست حرمت و حشمت هشام را حفظ کند، چنان وجدانش تحریک شد و احساساتش به جوش آمد که فوراً گفت: «لکن من اورامی شناسم» و به معرفی ساده قناعت نکرد، بر روی بلندی ایستاده قصیده‌ای غرا که از شاهکارهای ادبیات عرب است و فقط در مواقع حساس پر از هیجان، که روح شاعر مثل دریا موج بزند می تواند چنان سخنی ابداع شود. بالبدیهه سرود و انشاء کرد. در ضمن اشعارش چنین گفت:

«این شخص کسی است که تمام سنگریزه‌های سرزمین بطحا او رامی شناسند، این کعبه او را می شناسد، زمین حرم و زمین خارج حرم او را می شناسند.»

«این فرزند بهترین بندگان خداست، این است آن پرهیزکار پاک پاکیزه مشهور.»

«این که تو می گویی او را نمی شناسم، زیانی به او نمی رساند، اگر تو یک نفر، فرضاً، ناشناسی، عرب و عجم او را می شناسند»...^(۴۹)

هشام از شنیدن این قصیده، و این منطق، و این بیان، از خشم و غضب آتش گرفت، و دستور داد مستمری فرزدق را از بیت المال قطع کردند، و خودش را در عسفان بین مکه و مدینه زندانی کردند. ولی فرزدق هیچ اهمیتی به این حوادث که در نتیجه شجاعت در اظهار عقیده برایش پیش آمده بود نداد، نه به قطع حقوق و مستمری اهمیت داد و نه به زندانی شدن. و در همان زندان نیز با انشاء اشعار آبدار از هجو انتقاد هشام خود داری نمی کرد.

علی بن الحسین (ع) مبلغی پول برای فرزدق که راه در آمدش بسته شده بود به زندان فرستاد. فرزدق از قبول امتناع کرد و گفت: «من

آن قصیده را فقط در راه عقیده و ایمان، و برای خدا انشاء کردم، و میل ندارم در مقابل آن پولی دریافت دارم.» بار دوم علی بن الحسین، آن پول را برای فرزدق فرستاد، و پیغام داد به او که: خداوند خودش از نیت و قصد تو آگاه است، و تو را مطابق همان نیت و قصدت پاداش نیک خواهد داد، تو اگر این کمک را بپذیری به اجر و پاداش تو در نزد خدا زیان نمی‌رساند. و فرزدق را قسم داد که حتماً آن کمک را بپذیرد. فرزدق هم پذیرفت^(۵۰).

احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی، که خود از علما و دانشمندان عصر خویش بود، بالاخره بعد از مراسله‌های زیادی که بین او و امام رضا (ع) رد و بدل شد، و سوالاتی که کرد و جوابهایی که شنید، معتقد به امامت حضرت رضا شد. روزی به امام گفت: من میل دارم در مواقعی که مانعی در کار نیست و رفت و آمد من از نظر دستگاه حکومت اشکالی تولید نمی‌کند، شخصا به خانه شما بیایم و حضورا استفاده کنم. یک روز، آخر وقت، امام رضا (ع) مرکب شخصی خود را فرستاد، و بزنطی را پیش خود خواند. آن شب تا نیمه‌های شب به سؤال و جوابهای علمی گذشت. مرتبا بزنطی مشکلات خویش را می‌پرسید و امام جواب می‌داد. بزنطی از این موقعیت که نصیبش شده بود به خود می‌بالید، و از خوشحالی در پوست نمی‌گنجید.

شب گذشت و موقع خواب شد. امام خدمتکار را طلب کرد و فرمود: «همان بستر شخصی مرا که خودم در آن می‌خوابم بیاور، برای بزنطی بگستران تا استراحت کند.»

این اظهار محبت، بیش از اندازه در بزنطی مؤثر افتاد. مرغ خیالش به پرواز در آمد. در دل با خود می‌گفت، الان در دنیا کسی از من سعادت‌مندتر و خوشبخت‌تر نیست. این منم که امام مرکب شخصی خود را برایم فرستاد، و با آن مرا به منزل خود آورد. این منم که امام نیمی از شب را تنها با من نشست، و پاسخ سوالات مرا داد. بعلاوه همه اینها این منم که چون موقع خوابم رسید، امام دستور داد که بستر شخصی او را برای من بگسترانند. پس چه کسی در دنیا از من سعادت‌مندتر و خوشبخت‌تر خواهد بود؟

بزنطی سرگرم این خیالات خوش بود، و دنیا و مافیها را زیر پای خودش می‌دید، ناگهان امام رضا (ع) در حالی که دستها را به زمین عمود کرده بود، و آماده برخاستن و رفتن بود، با جمله یا احمد، بزنطی

را مخاطب قرار داد و رشته خیالات او را پاره کرد، آنگاه فرمود:
«هرگز آنچه را که امشب برای تو پیش آمد، مایه فخر و مباهات
خویش بر دیگران قرار نده، زیرا صعصعة بن صوحان، که از اکابر یاران
علی بن ابیطالب علیه السلام بود، مریض شد. علی به عیادت او رفت و
بسیار به او محبت و ملاطفت کرد، دست خویش را از روی مهربانی بر
پیشانی صعصعه گذاشت، ولی همین که خواست از جا حرکت کند و
برود، او را مخاطب قرار داد و فرمود: این امور را هرگز مایه فخر و
مباهات خود قرار نده، اینها دلیل بر چیزی از برای تو نمی شود. من تمام
اینها را به خاطر تکلیف و وظیفه‌ای که متوجه من است انجام دادم، و
هرگز نباید کسی این گونه امور را دلیل بر کمالی برای خود فرض
کند.»^(۵۱)

عقیل مهمان علی

عقیل، در زمان خلافت برادرش امیرالمؤمنین علی علیه السلام به عنوان مهمان به خانه آن حضرت، در کوفه، وارد شد. علی به فرزند مهتر خویش، حسن بن علی، اشاره کرد که جامه به عمویت هدیه کن. امام حسن یک پیراهن و یک ردا از مال شخصی خود به عموی خویش عقیل تعارف و اهداء کرد. شب فرا رسید و هوا گرم بود. علی و عقیل روی بام دارالاماره نشسته مشغول گفتگو بودند. موقع صرف شام رسید. عقیل که خود را مهمان دربار خلافت می دید، طبعاً انتظار سفره رنگینی داشت، ولی بر خلاف انتظار وی، سفره بسیار ساده و فقیرانه‌ای آورده شد. با کمال تعجب پرسید: «غذا هر چه هست همین است؟»

علی: «مگر این نعمت خدا نیست؟ من که خدا را بر این نعمتها بسیار شکر می کنم و سپاس می گویم.»

عقیل: پس باید حاجت خویش را زودتر بگویم و مرخص شوم، من مقروضم وزیر بار قرض مانده‌ام، دستور فرما هرچه زودتر قرض مرا ادا کنند و هر مقدار می خواهی به برادرت کمک کنی بکن، تا زحمت را کم کرده به خانه خویش برگردم.

- چقدر مقروضی؟

- صد هزار درهم.

- اوه، صد هزار درهم! چقدر زیاد! متأسفم برادر جان که این قدر ندارم که قرضهای تو را بدهم، ولی صبر کن موقع پراخت حقوق برسد. از سهم شخصی خودم بر می دارم و به تو می دهم، و شرط مواسات و برادری را به جا خواهیم آورد، اگر نه این بود که عائله خودم خرج دارند. تمام سهم خودم را به تو می دادم، و چیزی برای خود نمی گذاشتم.

- چی؟! صبر کنم تا وقت پراخت حقوق برسد؟

بیت المال و خزانه کشور در دست تو است، و به من می گویی صبر کن

تمام موقع پرداخت سهمیه‌ها برسد، و از سهم خودم بتو بدهم! تو هر اندازه بخواهی می‌توانی از خزانه و بیت المال برداری، چرا مرا به رسیدن موقع پرداخت حقوق حواله می‌کنی، بعلاوه مگر تمام حقوق تو از بیت المال چقدر است؟ فرضاً تمام حقوق خودت را به من بدهی، چه دردی از من دوا می‌کند؟

- من از پیشنهاد تو تعجب می‌کنم، خزانه دولت پول دارد یا ندارد، چه ربطی به من و تو دارد؟! من و تو هم هر کدام فردی هستیم مثل سایر افراد مسلمین. راست است که تو برادر منی و من باید تا حدود امکان از مال خودم به تو کمک و مساعدت کنم، اما از مال خودم نه از بیت المال مسلمین.

مباحثه ادامه داشت و عقیل بازبانهای مختلف اصرار سماجت می‌کرد، که اجازه بده از بیت المال پول کافی به من بدهند، تا من دنبال کار خود بروم.

آنجا که نشسته بودند به بازار کوفه مشرف بود. صندوقهای پول تجار و بازاریها از آن جا دیده می‌شد. در این بین که عقیل اصرار سماجت می‌کرد، علی به عقیل فرمود: «اگر باز هم اصرار داری و سخن مرانمی‌پذیری، پیشنهادی به تو می‌کنم، اگر عمل کنی می‌توانی تمام دین خویش را بپردازی و بیش از آن هم داشته باشی؟»
- چه کار بکنم؟

- در این پایین صندوقهایی است. همین که خلوت شد و کسی در بازار نماند، از اینجا برو پایین و این صندوقها را بشکن، و هر چه دلت می‌خواهد بردار!
- صندوقها مال کیست؟

- مال این مردم کسبه است، اموال نقدینه خود را در آن جا می‌ریزند.
- عجب! به من پیشنهاد می‌کنی که صندوق مردم را بشکنم و مال مردم بیچاره‌ای که به هزار زحمت به دست آورده و در این صندوقها ریخته و به خدا توکل کرده و رفته‌اند، بردارم و بروم؟
- پس تو چطور به من پیشنهاد می‌کنی که صندوق بیت المال مسلمین را برای تو باز کنم؟ مگر این مال متعلق به کیست؟ این هم متعلق به

مردمی است که خود، راحت و بیخیال در خانه‌های خویش خفته‌اند.
اکنون پیشنهاد دیگری می‌کنم، اگر میل داری این پیشنهاد را بپذیر.
- دیگر چه پیشنهادی؟

- اگر حاضری شمشیر خویش را بردار، من نیز شمشیر خود
را برمی‌دارم، در این نزدیکی کوفه، شهر قدیم حیره است، در آن
جبابزرگانان عمده و ثروتمندان بزرگی هستند، شبانه دو نفری
می‌رویم، و بر یکی از آنها شبیخون می‌زنیم و ثروت کلانی بلند کرده
می‌آوریم.

- برادر جان! من برای دزدی نیامده‌ام که تو این حرفها را می‌زنی.
من می‌گویم از بیت المال و خزانه کشور که، در اختیار تو است، اجازه
بده پولی به من بدهند، تا من قروض خود را بدهم.

- اتفاقا اگر مال یک نفر را بدزدیم، بهتر است از اینکه مال صدها هزار
نفر مسلمان، یعنی مال همه مسلمین، را بدزدیم. چطور شد که ربودن
مال یک نفر با شمشیر دزدی است، ولی ربودن مال عموم مردم
دزدی نیست؟ تو خیال کرده‌ای که دزدی فقط منحصر است به اینکه
کسی به کسی حمله کند، و با زور مال او را از چنگالش بیرون بیاورد،
شنیعی‌ترین اقسام دزدی همین است که تو الان به من
پیشنهاد می‌کنی؟^(۵۲)

خواب وحشتناک

خوابی که دیده بود او را سخت به وحشت انداخته بود. هر لحظه تعبیرهای وحشتناکی به نظرش می‌رسید. هراسان آمد به حضور امام صادق و گفت: «خوابی دیده‌ام».

«خواب دیدم مثل این‌که یک شب چوبین، یا یک آدم چوبین، بر یک اسب چوبین سوار است، و شمشیری در دست دارد، و آن شمشیر را در فضا حرکت می‌دهد. من از مشاهده آن بی نهایت به وحشت افتادم، و اکنون می‌خواهم شما تعبیر این خواب مرا بگویید».

امام: «حتماً یک شخص معینی است که مالی دارد، و تو در این فکری که به هر وسیله شده مال او را از چنگش بریایی. از خدایی که تو را آفریده و تو را می‌میراند، بترس و از تصمیم خویش منصرف شود.»
- حقا که عالم حقیقی تو هستی، و علم را از معدن آن به دست آورده‌ای. اعتراف می‌کنم که همچو فکری در سر من بود، یکی از همسایگانم مزرعه‌ای دارد، و چون احتیاج به پول پیدا کرده می‌خواهد بفروشد، و فعلاً غیر از من مشتری دیگری ندارد، من این روزها همه‌اش در این فکرم که از احتیاج او استفاده کنم، و با پول اندکی آن مزرعه را از چنگش بیرون بیاورم.^(۵۳)

در ظله بنی ساعده

شب بود و هوا بارانی و مرطوب. امام صادق تنها و بیخبر از همه کسان خویش، از تاریکی شب و خلوت کوچه استفاده کرده، از خانه بیرون آمد و به طرف ظله بنی ساعده روانه شد. از قضا معلی بن خنیس که از اصحاب و یاران نزدیک امام بود، و ضمناً ناظر خرج منزل امام هم بود، متوجه بیرون شدن امام از خانه شد. پیش خود گفت، امام را در این تاریکی تنها نگذارم. با چند قدم فاصله که فقط شیخ امام را در آن تاریکی می دید، آهسته بدنبال امام روان شد. همین طور که آهسته به دنبال امام می رفت، ناگهان متوجه شد، مثل اینکه چیزی از دوش امام به زمین افتاد و روی زمین ریخت، و آهسته صدای امام را شنید که فرمود: خدایا این را به ما برگردان. در این وقت معلی جلو رفت و سلام کرد. امام از صدای معلی او را شناخت و فرمود:

«تو معلی هستی؟»

- بلی معلی هستم.

بعد از آنکه جواب امام را داد، دقت کرد ببیند که چه چیز بود که به زمین افتاد، دید مقداری نان در روی زمین ریخته است. امام: اینها را از روی زمین جمع کن و به من بده. معلی تدریجاً نانها را از روی زمین جمع کرد و به دست امام داد. انبان بزرگی از نان بود که یک نفر به سختی می توانست آن را بدوش بکشد. معلی: اجازه بده این را من به دوش بگیرم. امام: خیر، لازم نیست، خودم به این کار از تو سزاوارترم. امام نانها را بدوش کشید و دو نفری راه افتادند، تا به ظله بنی ساعده رسیدند. آنجا مجمع فقراء و ضعفا بود. کسانی که از خود خانه و ماوائی نداشتند، در آنجا به سر می بردند. همه خواب بودند و یکنفر هم بیدار نبود. امام نانها را، یکی یکی و دوتا دوتا، در زیر جامه فرد فرد

گذاشت، واحدی را فروگذار نکرد، و عازم برگشتن شد.
معلی: «اینها که تو در این شب برایشان نان آوردی شیعه‌اند
و معتقد به امامت هستند؟»
- نه، اینها معتقد به امامت نیستند، اگر معتقد به امامت بودند نمک
هم می‌آوردم.^(۵۴)

سلام یهود

عایشه همسر رسول اکرم، در حضور رسول اکرم، نشسته بود که مردی یهودی وارد شد. هنگام ورود به جای سلام علیکم گفت: «السام علیکم» یعنی مرگ بر شما. طولی نکشید که یکی دیگر وارد شد، او هم به جای سلام گفت «السام علیکم». معلوم بود که تصادف نیست، نقشه است که با زبان، رسول اکرم را آزار دهند. عایشه سخت خشمناک شد و فریاد بر آورد که: «مرگ بر خود شما و...»

رسول اکرم فرمود: ای عایشه، ناسزا مگو، ناسزا اگر مجسم گردد بدترین و زشت‌ترین صورتها را دارد. نرمی و ملایمت و بردباری روی هر چه گذاشته شود، آن را زیبا می‌کند و زینت می‌دهد، و از روی هر چیزی برداشته شود از قشنگی و زیبایی آن می‌کاهد. چرا عصبی و خشمگین شدی؟

عایشه: «مگر نمی‌بینی یا رسول الله که اینها با کمال وقاحت و بیشرمی به جای سلام چه می‌گویند؟»

- چرا، من هم در جواب گفتم: «علیکم» (بر خود شما) همین قدر کافی بود. (۵۵)

نامه‌ای به ابوذر

نامه‌ای بدست ابوذر رسید آن را باز کرد و خواند. از راه دور آمده بود. شخصی به وسیله نامه از او تقاضای اندرز جامعی کرده بود. او از کسانی بود که ابوذر را می‌شناخت که چقدر مورد توجه رسول اکرم بوده، و رسول اکرم چه قدر او را مورد عنایت قرار می‌داده، و با سخنان بلند و پر معنای خویش به او حکمت می‌آموخته است.

ابوذر در پاسخ فقط یک جمله نوشت، یک جمله کوتاه: «با آن کس که بیش از همه مردم او را دوست می‌دارد، بدی و دشمنی مکن.» نامه رابست و برای طرف فرستاد.

آن شخص بعد از آنکه نامه ابوذر را باز کرد و خواند، چیزی از آن سر در نیاورد. با خود گفت، یعنی چه؟ مقصود چیست؟ با آن کس که بیش از همه مردم او را دوست می‌داری بدی و دشمنی نکن، یعنی چه؟ اینکه از قبیل توضیح و اوضحات است، مگر ممکن است که آدمی، محبوبی داشته باشد آن هم عزیزترین محبوبها و با او بدی بکند؟! بدی که نمی‌کند سهل است، مال و جان و هستی خود را در پای او می‌ریزد و فدای می‌کند.

از طرف دیگر با خود اندیشید که شخصیت گوینده جمله را نباید از نظر دور داشت، گوینده این جمله ابوذر است. ابوذر، لقمان امت است و عقلی حکیمانه دارد، چاره‌ای نیست باید از خودش توضیح بخواهم. مجدداً نامه‌ای به ابوذر نوشت و توضیح خواست.

ابوذر در جواب نوشت: «مقصودم از محبوبترین و عزیزترین افراد نزد تو همان خودت هستی. مقصودم شخص دیگری نیست. تو خودت را از همه مردم بیشتر دوست می‌داری. اینکه گفتم با محبوبترین عزیزانت دشمنی نکن، یعنی با خودت خصمانه رفتار نکن. مگر نمی‌دانی هر خلاف و گناهی که انسان مرتکب می‌شود، مستقیماً صدمه‌اش بر خودش وارد می‌شود و ضررش دامن خودش را می‌گیرد.»^(۵۶)

مزد نامعین

آن روز را سلیمان بن جعفر جعفری و امام رضا (ع) به دنبال کاری باهم بیرون رفته بودند، غروب آفتاب شد و سلیمان خواست به منزل خویش برود، علی بن موسی الرضا به او فرمود: «بیا به خانه ما و امشب با ما باش اطاعت کرد و به اتفاق امام به خانه رفتند. امام، غلامان خود را دید که مشغول گلکاری بودند. ضمنا چشم امام به یک نفر بیگانه افتاد که او هم با آنان مشغول گلکاری بود، پرسید: «این کیست؟»

غلامان: «این را ما امروز اجیر گرفته‌ایم تا با ما کمک کند.»

- بسیار خوب چقدر مزد برایش تعیین کرده‌اید؟

- یک چیزی بالاخره خواهیم داد و او را راضی خواهیم کرد.

آثار ناراحتی و خشم در امام رضا پدید آمد و رو آورد به طرف غلامان تا با تازیانه آنها را تاءدیب کند. سلیمان جعفری جلو آمد و عرض کرد: «چرا خودت را ناراحت می‌کنی؟»

امام فرمود: «من مکرر دستور داده‌ام که تا کاری را طی نکنید و مزد آن را معین نکنید، هرگز کسی را بکار نگمارید، اول اجرت و مزد طرف راتعیین کنید بعد از او کار بکشید. اگر مزد و اجرت کار را معین کنید، آخر کار هم، می‌توانید چیزی علاوه به او بدهید. البته او هم که ببیند شما بیش از اندازه‌ای که معین شده به او می‌دهید، از شما ممنون و متشکر می‌شود، و شما را دوست می‌دارد، و علاقه بین شما و او محکم‌تر می‌شود. اگر هم فقط به همان اندازه، که قرار گذاشته‌اید، اکتفا کنید شخص از شما ناراضی نخواهد بود. ولی اگر تعیین مزد نکنید و کسی را به کار بگمارید، آخر کار هر اندازه که به او بدهید باز گمان نمی‌برد که شما به او محبت کرده‌اید، بلکه می‌پندارد شما از

مزدش کمتر به اوداده‌اید.^(۵۷)

بنده است یا آزاد؟

صدای ساز و آواز بلند بود. هر کس که از نزدیک آن خانه می‌گذشت، می‌توانست حدس بزند که در درون خانه چه خبرهاست؟ بساط عشرت و می‌گساری پهن بود و جام می بود که پیای نوشیده می‌شد. کنیزک خدمتکار درون خانه را جاروب زده و خاکروبه‌ها را در دست گرفته از خانه بیرون آمده بود، تا آنها را در کناری بریزد. در همین لحظه مردی که آثار عبادت زیاد از چهره‌اش نمایان بود، و پیشانی‌اش از سجده‌های طولانی حکایت می‌کرد، از آنجا می‌گذشت، از آن کنیزک پرسید:

«صاحب این خانه بنده است یا آزاد؟»

- آزاد

- معلوم است که آزاد است، اگر بنده می‌بود پروای صاحب و مالک و خداوندگار خویش را می‌داشت و این بساط را پهن نمی‌کرد. رد و بدل شدن این سخنان، بین کنیزک و آن مرد، موجب شد که کنیزک مکث زیادتری در بیرون خانه بکند. هنگامی که به خانه برگشت، اربابش پرسید: «چرا این قدر دیر آمدی؟»

کنیزک ماجرا را تعریف کرد و گفت: مردی با چنین وضع و هیئت می‌گذشت، و چنان پرسشی کرد، و من چنین پاسخی دادم. شنیدن این ماجرا او را چند لحظه در اندیشه فرو برد، مخصوصاً آن جمله (اگر بنده می‌بود از صاحب اختیار خود پروا می‌کرد) مثل تیر برق قلبش نشست. بی‌اختیار از جا جست و به خود مهلت کفش پوشیدن نداد. با پای برهنه به دنبال گوینده سخن رفت. دوید تا خود را به صاحب‌سخن که جز امام هفتم حضرت موسی بن جعفر (ع) نبود رساند. به دست آن حضرت به شرف تو به نائل شد، و دیگر به افتخار آن روز که با پای برهنه به شرف توبه نائل آمده بود، کفش به پا نکرد. او که تا آن روز به «بشر بن حارث بن عبدالرحمن مروزی» معروف بود، از آن به بعد، لقب «الحافی» یعنی پا برهنه یافت، و به بشر حافی معروف

ومشهور گشت. تا زنده بود به پیمان خویش وفادار ماند، دیگر گرد
گناه‌نگشت. تا آن روز در سلک اشراف زادگان و عیاشان بود، از آن به
بعد، در سلک مردان پرهیزکار و خداپرست درآمد.^(۵۸)

در میقات

مالک بن انس، فقیه معروف مدینه^(۵۹)، سالی و در سفر حج، همراه امام صادق (ع) بود. به میقات رسیدند و هنگام پوشیدن لباس احرام و تلبیه گفتن یعنی ذکر معروف لبیک اللهم لبیک رسید. دیگران طبق معمول این ذکر را به زبان آوردند و گفتند. مالک بن انس متوجه امام صادق شد، دید حال امام منقلب است، همینکه می خواهد این ذکر را بر زبان آورد، هیجانی به امام دست می دهد و صدا در گلویش می شکنند، و چنان کنترل اعصاب خویش را از دست می دهد که می خواهد بی اختیار از مرکب به زمین بیفتد. مالک جلو آمد و گفت: «یا بن رسول الله، چاره ای نیست، هر طور هست این ذکر را بگویند.» امام فرمود:

«ای پسر ابی عامر! چگونه جسارت بورزم و به خود جرئت بدهم که لبیک بگویم؟ لبیک گفتن به معنای این است که خدا یا تو مرا به آنچه میخوانی با کمال سرعت اجابت می کنم، و همواره آماده به خدمتتم. باچه اطمینانی با خدای خود این طور گستاخی کنم، و خود را بنده آماده به خدمت معرفی کنم؟ اگر در جوابم گفته شود: «لالبیک» آن وقت چه کار کنم.^(۶۰)»

بار نخل

علی بن ابی طالب (ع) از خانه بیرون آمده بود، و طبق معمول، به طرف صحرا و باغستانها که با کار کردن در آنها آشنا بود می رفت، ضمناً باری نیز همراه داشت. شخصی پرسید: «یا علی چه چیز همراه داری؟»

علی: «درخت خرما، انشاء الله.»

- درخت خرما؟!!

تعجب آن شخص وقتی زایل شد که، بعد از مدتی او و دیگران دیدند تمام هسته های خرمایی که آن روز علی همراه می برد که کشت کند، و آرزو داشت در آینده هر یک درخت خرمای تناوری شود، به صورت یک نخلستان در آمد و تمام آن هسته ها سبز و هر کدام درختی شد؟^(۶۱)

عرق کار

امام کاظم، در زمینی که متعلق به شخص خودش بود، مشغول کار و اصلاح زمین بود. فعالیت زیاد، عرق امام را از تمام بدنش جاری ساخته بود. علی بن ابی حمزه بطائنی، در این وقت رسید و عرض کرد: «قربانت گردم، چرا این کار را به عهده دیگران نمی‌گذاری؟»

- چرا به عهده دیگران بگذارم؟ افراد از من بهتر همواره از این کارهامی کرده‌اند.

- مثلاً چه کسانی؟

- رسول خدا و امیرالمؤمنین و همه پدران واجدادم. اساساً کار و فعالیت در زمین از سنن پیغمبران و اوصیای پیغمبران و بندگان شایسته خداوند است.^(۶۲)

دوستی که بریده شد

شاید کسی گمان نمی برد که آن دوستی بریده شود، و آن دو رفیق که همیشه ملازم یکدیگر بودند، روزی از هم جدا شوند. مردم یکی از آنها را، بیش از آن اندازه که به نام اصلی خودش بشناسند به نام دوست و رفیقش می شناختند. معمولاً وقتی که می خواستند از او یاد کنند توجه به نام اصلیش نداشتند و می گفتند: رفیق...

آری او به نام رفیق امام صادق معروف شده بود، ولی در آن روز که مثل همیشه با یکدیگر بودند، و با هم داخل بازار کفشدوزها شدند، آیا کسی گمان می کرد که، پیش از آنکه از بازار بیرون بیایند، رشته دوستیشان برای همیشه بریده شود؟!

در آن روز او مانند همیشه همراه امام بود، و با هم داخل بازار کفشدوزها شدند. غلام سیاه پوستش هم در آن روز با او بود، و از پشت سرش حرکت می کرد. غلام راندید. بعد از چند قدم دیگر، دو مرتبه سر را به عقب برگرداند، باز هم غلام راندید. سومین بار به پشت سر نگاه کرد، هنوز هم از غلام - که سرگرم تماشای اطراف شده و از ارباب خود دورافتاده بود - خبری نبود. برای مرتبه چهارم که سر خود را به عقب برگرداند، غلام را دید، با خشم به وی گفت:

«مادر فلان! کجا بودی؟»

تا این جمله از دهانش خارج شد، امام صادق به علامت تعجب، دست خود را بلند کرد و محکم به پیشانی خویش زد و فرمود:

«سبحان الله! به مادرش دشنام می دهی؟ به مادرش نسبت کار ناروامی دهی؟! من خیال می کردم تو مردی با تقوا و پرهیزگاری. معلوم شد در تو، ورع و تقوایی وجود ندارد.»

- یابن رسول الله، این غلام اصلاً سندی است و مادرش هم از اهل سنداست. خودت میدانی که آنها مسلمان نیستند. مادر این غلام یک زن مسلمان نبوده که من به او تهمت ناروا زده باشم.

- مادرش کافر بوده که بوده. هر قومی سنتی و قانونی در امر ازدواج دارند. وقتی طبق همان سنت و قانون رفتار کنند، عملشان زنا نیست، و فرزندانشان زنازاده محسوب نمی شوند.
امام بعد از این بیان به او فرمود: «دیگر از من دور شو.»
بعد از آن، دیگر کسی ندید که امام صادق با او راه برود، تا مرگ بین آنها جدایی کامل انداخت^(۶۳).

غلام عبدالله بن مقفع، دانشمند و نویسنده معروف ایرانی، افسار اسب ارباب خود را در دست داشت و بیرون در خانه سفیان بن معاویه مهلبی، فرماندار بصره، نشسته بود، تا اربابش کار خویش را انجام داده بیرون بیاید، و سوار اسب شده به خانه خود برگردد.

انتظار به طول انجامید، و ابن مقفع بیرون نیامد، افراد دیگر که بعد از او پیش فرماندار رفته بودند همه برگشتند و رفتند، ولی از ابن مقفع خبری نشد. کم کم غلام به جستجو پرداخت. از هر کس می پرسید، یا اظهار بی اطلاعی می کرد، یا پس از نگاهی به سراپای غلام و آن اسب، بدون آنکه سخنی بگوید، شانه هارا بالا می انداخت و می رفت.

وقت گذشت و غلام، نگران و مایوس، خود را به عیسی و سلیمان پسران علی بن عبدالله بن عباس و عموهای خلیفه مقتدر وقت منصور دوانیقی که ابن مقفع دبیر و کاتب آنها بود، رساند و ماجرا را نقل کرد. عیسی و سلیمان، به عبدالله بن مقفع که دبیری دانشمند و نویسنده ای توانا و مترجمی چیره دست بود علاقه مند بودند، و از او حمایت می کردند. ابن مقفع نیز به حمایت آنها پشت گرم بود، و طبعا مردی متهور و جسور و بد زبان بود. از نیش زدن با زبان درباره دیگران دریغ نمی کرد. حمایت عیسی و سلیمان، که عموی مقام خلافت بودند، ابن مقفع را جسورتر و گستاختر کرده بود.

عیسی و سلیمان، عبدالله بن مقفع را از سفیان بن معاویه خواستند. او اساسا منکر موضوع شد و گفت: «ابن مقفع به خانه من نیامده است» ولی چون روز روشن، همه دیده بودند که ابن مقفع داخل خانه فرماندار شده، و شهود شهادت دادند، دیگر جای انکار نبود. کار کوچکی نبود. پای قتل نفس بود. آن هم شخصیت معروف و دانشمندی مثل ابن مقفع. طرفین منازعه هم عبارت بود از فرماندار بصره از یک طرف، و عموهای خلیفه از طرف دیگر. قهرا

مطلب به دربار خلیفه در بغداد کشیده شد. طرفین دعوا و شهود، و همه مطلعین به حضور منصور رفتند، دعوا مطرح شد و شهود شهادت دادند. بعد از شهادت شهود، منصور به عموهای خویش گفت: «برای من مانعی ندارد که سفیان را الان به اتهام قتل ابن مقفع بکشم، ولی کدامیک از شما دو نفر عهده‌دار می‌شود که اگر ابن مقفع زنده بود و بعد از کشتن سفیان از ایندر (اشاره کرد به دری که پشت سرش بود) زنده و سالم وارد شد، او رابه قصاص سفیان بکشم؟»

عیسی و، سلیمان در جواب این سؤال حیرت‌زده در ماندند، و پیش خود گفتند، مبادا که ابن مقفع زنده باشد، و سفیان او را زنده و سالم نزد خلیفه فرستاده باشد. ناچار از دعوی خود صرف نظر کردند و رفتند مدت‌ها گذشت، و دیگر از ابن مقفع اثری و خبری دیده و شنیده نشد. کم‌کم خاطره‌اش هم داشت فراموش می‌شد.

بعد از مدت‌ها که آنها از آسیاب افتاد، معلوم شد که ابن مقفع همواره با زبان خویش، سفیان بن معاویه را نیش می‌زده است. حتی یک روز، در حضور جمعیت، به وی، دشنام مادر گفته است. سفیان همیشه در کمین بوده تا انتقام زبان ابن مقفع را بگیرد، ولی از ترس عیسی و سلیمان، عموهای خلیفه جرئت نمی‌کرده است، تا آنکه حادثه‌ای اتفاق می‌افتد:

حادثه این بود که قرار شد، امان نامه‌ای برای عبدالله بن علی، عموی دیگر منصور، نوشته شود و منصور آن را امضاء کند. عبدالله بن علی، از ابن مقفع که دبیر برادرانش بود درخواست کرد که آن امان نامه را بنویسد. ابن مقفع هم آن را تنظیم کرد و نوشت در آن امان نامه، ضمن شرایطی که نام برده بود، تعبیرات زننده و گستاخانه‌ای نسبت به منصور، خلیفه سفاک عباسی، کرده بود. وقتی نامه به دست منصور رسید، سخت متغیر و ناراحت شد. پرسید: «چه کسی این را تنظیم کرده است؟» گفته شد: «ابن مقفع»، منصور نیز همان احساسات را علیه او پیدا کرد که قبلاً سفیان بن معاویه فرماندار بصره پیدا کرده بود.

منصور محرمانه به سفیان نوشت که، ابن مقفع را تنبیه کن. سفیان در

پی فرصت می گشت، تا آنکه روزی ابن مقفع برای حاجتی به خانه سفیان رفت، و غلام و مرکبش را بیرون در گذاشت. وقتی که وارد شد، سفیان وعده‌ای از غلامان و دژخیمانش در اتاقی نشسته بودند، و تنوری هم در آنجا مشتعل بود. همینکه چشم سفیان به ابن مقفع افتاد، زخم زبانهایی که تا آن روز از او شنیده بود، در نظرش مجسم و اندرونش از خشم و کینه‌مانند همان تنوری، که در جلوش بود، مشتعل شد. رو کرد به او و گفت: «یادت هست آن روز به من دشنام مادر دادی؟ حالا وقت انتقام است.» معذرت‌خواهی فایده نبخشید، و در همانجا به بدترین صورتی ابن مقفع را از بین برد^(۶۴).

شمشیر زبان

علی بن عباس، معروف به ابن الرومی، شاعر معروف هجو گو و مدیحه سرای دوره عباسی، در نیمه قرن سوم هجری، در مجلس وزیرالمعتضد عباسی، به نام قاسم بن عبیدالله، نشسته و سرگرم بود. او همیشه به قدرت منطق و بیان و شمشیر زبان خویش مغرور بود. قاسم بن عبیدالله، از زخم زبان ابن الرومی خیلی می ترسید و نگران بود، ولی ناراحتی و خشم خود را ظاهر نمی کرد. بر عکس طوری رفتار می کرد که ابن الرومی - با همه بددلیها و وسواسها و احتیاطهایی که داشت و به هر چیزی فال بد می زد - از معاشرت با او پرهیز نمی کرد. قاسم محرمانه دستور داد تا در غذای ابن الرومی زهر داخل کردند. ابن الرومی بعد از آنکه خورد، متوجه شد. فوراً از جا برخاست که برود. قاسم گفت:

«کجا می روی؟»

- به همانجا که مرا فرستادی.

- پس سلام مرا به پدر و مادرم برسان.

- من از راه جهنم نمی روم.

ابن الرومی به خانه خویش رفت و به معالجه پرداخت، ولی معالجه هافائده نبخشید. بالاخره با شمشیر زبان خویش از پای درآمد^(۶۵).

صفا و صمیمیت و همکاری صادقانه هشام بن الحکم و عبدالله بن یزید اباضی، مورد اعجاب همه مردم کوفه شده بود. این دو نفر، ضرب المثل دو شریک خوب و دو همکار امین و صمیمی شده بودند. این دوبه شرکت یکدیگر، یک مغازه خرازی داشتند. جنس خرازی می آوردند و می فروختند. تا زنده بودند میان آنها اختلاف و مشاجره ای رخ نداد. چیزی که موجب شد این موضوع زبانزد عموم مردم شود، و بیشتر موجب اعجاب خاص و عام گردد، این بود که این دو نفر، از لحاظ عقیده مذهبی در دو قطب کاملاً مخالف قرار داشتند. زیرا هشام از علماء و متکلمین سرشناس شیعه امامیه و یاران و اصحاب خاص امام جعفر صادق (ع) و معتقد به امامت اهل بیت بود. ولی عبدالله بن یزید از علماء اباضیه^(۶۶) بود. آنجا که پای دفاع از عقیده و مذهب بود، این دو نفر، در دو جنبه کاملاً مخالف قرار داشتند، ولی آنها توانسته بودند تعصب مذهبی را در سایر شئون زندگی دخالت ندهند، و با کمال متانت کار شرکت و تجارت و کسب و معامله را به پایان برسانند. عجیب تر اینکه بسیار اتفاق می افتاد که شیعیان و شاگردان هشام به همان مغازه می آمدند. و هشام اصول و مسائل تشیع را به آنها می آموخت. و عبدالله از شنیدن سخنانی برخلاف عقیده مذهبی خود، ناراحتی نشان نمی داد. نیز، اباضیه می آمدند، و در جلو چشم هشام تعلیمات مذهبی خودشان را که غالباً علیه مذهب تشیع بود فرا می گرفتند، و هشام ناراحتی نشان نمی داد.

یک روز عبدالله به هشام گفت: «من و تو با یکدیگر دوست صمیمی و همکاریم. تو مرا خوب می شناسی. من میل دارم که مرا به دامادی خودت بپذیری، و دخترت فاطمه را به من تزویج کنی.»
هشام در جواب عبدالله، فقط یک جمله گفت و آن اینکه:
«فاطمه مؤمنه است.»

عبداللہ بہ شنیدن این جواب سکوت کرد، و دیگر سخنی از این موضوع به میان نیاورد.
این حادثه نیز نتوانست در دوستی آنها خللی ایجاد کند. همکاری آنها باز هم ادامه یافت. تنها مرگ بود که توانست بین این دو دوست جدایی بیندازد، و آنها را از هم دور سازد^(۶۷)

منع شرابخواره

به دستور منصور، صندوق بیت‌المال را باز کرده بودند، و به هر کس از آن چیزی می‌دادند. شقرانی، یکی از کسانی بود که برای دریافت سهمی از بیت‌المال آمده بود، ولی چون کسی او را نمی‌شناخت، وسیله‌ای پیدا نمی‌کرد تا سهمی برای خود بگیرد. شقرانی را به اعتبار اینکه یکی از اجدادش برده بوده و رسول خدا او را آزاد کرده بود و قهرانشقرانی هم آزادی را از او به ارث می‌برد «مولی رسول الله» می‌گفتند یعنی آزاد شده رسول خدا، و این به نوبه خود افتخار و انتسابی برای شقرانی محسوب می‌شد و از این نظر خود را وابسته به خاندان رسالت می‌دانست.

درین بین که چشم‌های شقرانی نگران آشنا و وسیله‌ای بود تا سهمی برای خودش از بیت‌المال بگیرد امام صادق (ع) را دید، رفت جلو و حاجت خویش را گفت. امام رفت و طولی نکشید که سهمی برای شقرانی گرفته و با خود آورد. همین که آن را به دست شقرانی داد، بالحنی ملاطفت‌آمیز این جمله را به وی گفت: «کار خوب از هر کسی خوب است، ولی از تو به واسطه انتسابی که با ماداری، و تو را وابسته به خاندان رسالت می‌دانند خوب‌تر و زیباتر است. و کار بد از هر کس بد است، ولی از تو به خاطر همین انتساب زشت‌تر و قبیح‌تر است» امام صادق این جمله را فرمود و گذشت.

شقرانی با شنیدن این جمله دانست که امام از سر او، یعنی شرابخواری او، آگاه است. و از اینکه امام با اینکه می‌دانست او شرابخوار است، به او محبت کرد، و در ضمن محبت او را متوجه عیبش نمود، خیلی پیش وجدان خویش شرمسار گشت و خود را ملامت کرد^(۶۸).

پیراهن خلیفه

عمر بن عبدالعزیز، در زمان خلافت خویش، روزی بالای منبر مشغول سخنرانی بود. در خلال سخن گفتن وی، مردمی که پای منبر بودند، می‌دیدند خلیفه گاه به گاه دست می‌برد و پیراهن خویش را حرکت می‌دهد. این حرکت موجب تعجب حضار و شنوندگان می‌شد، و همه از خود می‌پرسیدند: چرا در خلال سخن گفتن دست خلیفه متوجه پیراهنش می‌شود و آن را حرکت می‌دهد؟

مجلس تمام شد و به آخر رسید. پس از تحقیق معلوم شد که خلیفه، برای رعایت بیت المال مسلمین و حیران افراط کاریهایی که اسلاف و پیشینیان وی در تدبیر و اسراف بیت المال کرده‌اند، یک پیراهن بیشتر ندارد، و چون آن را شسته، پیراهن دیگری نداشته است که بپوشد، ناچار بلافاصله پیراهن را پوشیده است. و اکنون آن را حرکت می‌دهد تا زودتر خشک بشود^(۶۹).

جوان آشفته حال

نماز صبح را رسول اکرم در مسجد با مردم خواند. هوا دیگر روشن شده بود، و افراد کاملاً تمیز داده می‌شدند. در این بین، چشم رسول اکرم به جوانی افتاد که حالش غیر عادی به نظر می‌رسید. سرش آزاد روی تنش نمی‌ایستاد و دائماً به این طرف و آن طرف حرکت می‌کرد نگاهی به چهره جوان کرد، دید رنگش زرد شده، چشمهایش در کاسه سر فرورفته، اندامش باریک و لاغر شده است. از او پرسید:

«در چه حالی؟»

- در حال یقینم یا رسول الله.

- هر یقینی آثاری دارد که حقیقت آن را نشان میدهد، علامت و اثر یقین تو چیست؟

- یقین من همان است که مرا قرین درد قرار داده، در شبها خواب را از چشم من گرفته است و روزها را من با تشنگی به پایان می‌رسانم. دیگر از تمام دنیا و مافیها روگردانده و به آن سوی دیگر رو کرده‌ام. مثل این است که عرش پروردگار را در موقف حساب، و همچنین حشر جمیع خلایق را می‌بینم. مثل این است که بهشتیان را در نعیم و دوزخیان را در عذاب الیم مشاهده می‌کنم. مثل این است که صدای لهیب آتش جهنم همین الان در گوشم طنین انداخته است.

رسول اکرم رو به مردم کرد و فرمود:

«این بنده‌ای است که خداوند قلب او را به نور ایمان روشن کرده است.»

بعد رو به آن جوان کرد و فرمود: «این حالت نیکو را برای خود نگهدار.» جوان عرض کرد: «یا رسول الله، دعا کن خداوند جهاد و شهادت در راه حق را نصیبم فرماید.»

رسول اکرم دعا کرد. طولی نکشید که جهادی پیش آمد، و آن جوان در آن جهاد شرکت کرد. دهمین نفری که در آن جنگ شهید شد، همان

جوان بود (۷۰)

سال به سال و ماه به ماه، بر عده مسلمین در مکه افزوده می شد. فشارها و سختگیریهای مکیان، نه تنها نتوانست افرادی را که به اسلام گرویده بودند از اسلام برگرداند، بلکه نتوانسته بود جلو هجوم مردم را از مرد و زن به سوی اسلام بگیرد. هجوم روز افزون مردم به سوی اسلام و بعد دلسرد نشدن و سر نخوردن مسلمانان از اسلام، و اصرار و سماجت و محکم چسبیدن آنان که با هیچ وسیله ای بر نمی گشتند بیشتر قریش را عصبی و خشمگین می کرد، و روز به روز بر شدت عمل و آزار و اذیت مسلمین می افزودند.

کار بر مسلمین تنگ شد و همچنان صبر می کردند. رسول اکرم، برای اینکه موقتا دست قریش را از سر مسلمانان کوتاه کند، به مسلمانان پیشنهاد کرد: از مکه خارج شوند و به سوی حبشه مهاجرت کنند. فرمود، چون فرمانروای فعلی حبشه مرد عادل و دادگستری است، می توانید مدتی در جوار او به سر برید، تا بعد خدای متعال فرجی برای همه فراهم سازد.

عده زیادی از مسلمانان به حبشه هجرت کردند. در آنجا راحت و آسوده زندگی می کردند و اعمال و فرائض مذهبی خویش را که در مکه به هیچ نحو نمی توانستند آزادانه انجام دهند در آنجا آزادانه انجام می دادند.

قریش همینکه از رفتن مسلمانان به حبشه و آسایش آنها مطلع شدند، از ترس اینکه مبادا کانونی برای اسلام در آنجا تشکیل شود، در میان خود شورا کردند و نقشه کشیدند که کاری کنند تا مسلمانان را به مکه برگردانند و مثل همیشه تحت نظر بگیرند. برای این منظور، دو مرد شایسته و زیرک از میان خود انتخاب کردند، و همراه آنها هدایای زیادی برای نجاشی پادشاه حبشه و هدایای زیاد دیگری برای سران و شخصیتها و اطرافیان نجاشی، که سخنانشان در پادشاه مؤثر

بود فرستادند. به این دو نفر دستور دادند که، بعد از ورود به حبشه، اول به سراغ رؤسا و اطرافیان نجاشی بروید و هدایای آنها را بدهید، و به آنها بگویید: «جمعی از جوانان بی تجربه و نادان ما اخیراً از دین ما برگشته‌اند، و به دین شما نیز وارد نشده‌اند و حالا آمده‌اند به کشور شما. اکابر و بزرگان قوم ما، ما را پیش شما فرستاده‌اند که از شما خواهش کنیم، اینها را از کشور خود بیرون کنید و به ما تسلیم نمایید خواهش می‌کنیم وقتی این مطلب در حضور نجاشی مطرح می‌شود، شما نظر ما را تأیید کنید.»

فرستادگان قریش، یک یک بزرگان و شخصیتها را مقلقات کردند، و به هر یک هدیه‌ای دادند، و از همه آنها قول گرفتند که در حضور پادشاه نظر آنان را تأیید کنند.

سپس به حضور خود نجاشی رفتند، و هدایای عالی و نفیس خود را تقدیم کردند، و حاجت خویش را بیان داشتند.

طبق قرار قبلی، حاشیه نشینان مجلس، همه به نفع نمایندگان قریش سخن گفتند، همه نظر دادند که فوراً دستور اخراج مسلمانان و تسلیم آنها به نمایندگان قریش داده شود.

ولی خود نجاشی تسلیم این فکر و نظر نشد. گفت: «مردمی از سرزمین خود به کشور من پناه آورده‌اند، این صحیح نیست که من تحقیق نکرده و ندیده، حکم غیابی علیه آنها صادر کنم، و دستور اخراج بدهم. لازم است آنها را احضار کنم و سخنانشان را بشنوم، تا به بینم چه باید بکنم؟»

وقتی که این جمله آخر از دهان نجاشی خارج شد، رنگ از صورت نمایندگان قریش پرید، و قلبشان طپیدن گرفت. زیرا چیزی که از آن می‌ترسیدند، همان روبرو شدن نجاشی با مسلمانان بود. آنان ترجیح می‌دادند مسلمانان در حبشه بمانند و بانجاشی روبرو نشوند، چون مگر نه این است که، این کیش جدید هر چه دارد از «سخن» و «کلام» دارد، و هر کس که مفتون این دین شده، از شنیدن یک سلسله سخنان به خصوصی است که محمد می‌گوید، از جانب خدا به من وحی شده؟ مگر نه این است که جاذبه‌ای سحرآمیز در آن

سخنان نهفته است؟ حالا که می‌داند؟ شاید مسلمانان آمدند، و از همان سخنان که همه شان حفظ دارند، در این مجلس خواندند، و در این مجلس نیز همان اثر را کرد که در مجالس مکه می‌کرد و می‌کند. ولی چه باید کرد، کار از کار گذشته است. نجاشی دستور داد این عده را که می‌گویند به کشور حبشه پناه آورده‌اند، در موقع معین به حضور وی بیاورند.

مسلمانان از آمدن نمایندگان قریش و هدیه‌های آنان و رفت و آمدشان به خانه‌های رجال و حاشیه نشینان دربار نجاشی، و منظورشان از آمدن به حبشه، کاملاً آگاه بودند. و البته بسیار نگران بودند که مبادا نقشه آنها کارگر شود و مجبور شوند به مکه برگردانده شوند.

وقتی که مأمور نجاشی آمد و آنان را احضار کرد، دانستند که خطر تابالای سرشان آمده. جمع شدند و شورا کردند که در آن مجلس چه بگویند؟ رایها و نظرها همه متفق شد که، جز حقیقت چیزی نگویند، یعنی وضع خودشان را در جاهلیت تعریف کنند، و بعد حقیقت اسلام و دستوره‌های اسلام و روح دعوت اسلامی را تشریح کنند. هیچ چیز را کتمان نکنند و یک کلمه بر خلاف واقع نگویند.

با این فکر و تصمیم به مجلس وارد شدند. از آن طرف نیز، چون موضوع تحقیق در اطراف یک دین جدید مطرح بود، نجاشی دستور داد که عده‌ای از علماء مذهب رسمی آن وقت حبشه که، مذهب مسیح بود، در مجلس حاضر باشند. عده زیادی از اسقف‌ها با تشریفات مخصوصی شرکت کردند. جلو هر کدام، یک کتاب مقدس گذاشته شد. مقامات دولتی نیز هر یک در جای مخصوص خود قرار گرفتند. تشریفات سلطنتی و تشریفات مذهبی دست به دست یکدیگر داده، شکوه و جلال خاصی به مجلس داده بود. خود نجاشی در صدر مجلس نشسته بود، و دیگران هر کدام، به ترتیب در جات، در جای خود قرار گرفته بودند. هر بیننده‌ای بی اختیار در مقابل آن همه عظمت و تشریفات خاضع می‌شد.

مسلمانان که ایمان و اعتقاد به اسلام و وقار و متانت خاصی به آنان داده بود، و خود را «خشت زیر سر و بر تارک هفت اختر پای

می‌دیدند»، باطمینان و آرامش و وقار وارد آن مجلس با عظمت شدند. جعفر بن ابیطالب، در جلو و سایرین به دنبال او، یکی پس از دیگری وارد شدند. ولی مثل اینکه هیچ توجهی به آن همه جلال و شکوه ندارند. بالاتر از همه اینکه، رعایت ادب معمول زمان را نسبت به مقام سلطنت، که اظهار خاکساری و به خاک بوسه زدن است، نکردند. وارد شدند و سلام کردند.

این جریان که به منزله اهانتی تلقی می‌شد، مورد اعتراض قرار گرفت، اما آنها فوراً جواب دادند: «دین ما که به خاطر آن به اینجا پناه آورده‌ایم، به ما اجازه نمی‌دهد در مقابل غیر خدای یگانه اظهار خاکساری کنیم.»

دیدن آن عمل و شنیدن این سخن، در توجیه آن عمل، رعبی در دلها انداخت، و هیبت و عظمت و شخصیت عجیبی به مسلمانان داد، که سایر عظمتها و جلالهای مجلس همه تحت الشعاع قرار گرفت. نجاشی شخصاً عهده‌دار بازپرسی از آنها شد، پرسید: این دین جدید شما، چه دینی است که هم با دین قبلی خود شما متمایز است و هم با دین ما؟ ریاست و زعامت مسلمانان در حبشه، با جعفر بن ابیطالب برادر برزگتر امیر المؤمنین علی علیه السلام بود و قرار بر این بود که او، عهده‌دار توضیحات و جوابده سؤالات باشد.

جعفر گفت: «ما مردمی بودیم که در نادانی به سر می‌بردیم، بت می‌پرستیدیم، مردار می‌خوردیم، مرتکب فحشاء می‌شدیم، قطع رحم می‌کردیم، به همسایگان بدی می‌کردیم، اقویای ما ضعفای ما را می‌خوردند، در چنین حالتی به سر می‌بردیم که خداوند پیغمبری به سوی ما مبعوث فرمود که نسب و پاکدامنی او را کاملاً می‌شناسیم. او ما را به توحید و عبادت خدای یکتا خواند، و از پرستش بتها و سنگها و چوبها باز داشت. ما را فرمان داد به راستی در گفتار، و اداء امانت، صلح و رحمت، و خوش همسایگی، و احترام نفوس. ما را نهی کرد از ارتکاب فحشاء، و سخن باطل، و خوردن مال یتیم، و متهم ساختن زنان پاکدامن. ما را فرمان داد به شریک نگرفتن در عبادت برای خدا و به نماز و زکات و روزه و ...»

جنازه اش نماز خواند^(۷۱).

کارگر و آفتاب

امام صادق (ع) جامه زبر کارگری بر تن، و بیل در دست داشت، و در بوستان خویش سرگرم بود. چنان فعالیت کرده بود که سراپایش راعرق گرفته بود. در این حال، ابو عمرو شیبانی وارد شد، و امام را در آن تعب و رنج مشاهده کرد. پیش خود گفت، شاید علت اینکه امام شخصابیل به دست گرفته و متصدی این کار شده این است که کسی دیگر نبوده، و از روی ناچاری خودش دست به کار شده، جلو آمد و عرض کرد: «این بیل را به من بدهید، من انجام می‌دهم.» امام فرمود: «نه، من اساساً دوست دارم که مرد برای تحصیل روزی رنج بکشد و آفتاب بخورد.»^(۷۲)

همسایه نو

مرد انصاری خانه جدیدی در یکی از محلات مدینه خرید، و به آنجا منتقل شد، تازه متوجه شد که همسایه ناهمواری نصیب وی شده. به حضور رسول اکرم آمد و عرض کرد: «در فلان محله، میان فلان قبیلله، خانه‌ای خریده‌ام و به آنجا منتقل شده‌ام، متأسفانه نزدیکترین همسایگان من شخصی است که نه تنها وجودش برای من خیر و سعادت نیست، از شرش نیز در امان نیستم. اطمینان ندارم که موجبات زیان و آزار مرا فراهم نسازد.»

رسول اکرم چهار نفر: علی، سلمان، ابوذر و شخصی دیگر را که گفته‌اند مقدار بوده است ماء‌مور کرد، با صدای بلند در مسجد به عموم مردم از زن و از مرد ابلاغ کنند که «هر کس همسایگانش از آزار او در امان نباشند ایمان ندارد.»

این اعلام در سه نوبت تکرار شد. بعد رسول اکرم، با دست خود به چهار طرف اشاره کرد و فرمود: «از هر طرف تا چهل خانه همسایه محسوب می‌شوند.»^(۷۳)

آخرین سخن

تا چشم ام حمیده، مادر امام کاظم (ع)، به ابوبصیر که برای تسلیت گفتن به او به مناسبت وفات شوهر بزرگوارش امام صادق آمده بود افتاداشکهایش جاری شد. ابوبصیر نیز لختی گریست. همین که گریه ام حمیده ایستاد به ابوبصیر گفت: «تو در ساعت احتضار امام حاضر نبودی، قضیه عجیبی اتفاق افتاد.» ابوبصیر پرسید: «چه قضیه‌ای؟» گفت: «لحظات آخر زندگی امام بود، امام دقیق آخر عمر خود را طی می کرد. پلکها روی هم افتاده بود. ناگهان امام پلکها را از روی هم برداشت، و فرمود: همین الان جمیع افراد خویشاوندان مرا حاضر کنید. مطلب عجیبی بود. در این وقت امام همچو دستوری داده بود. ما هم همت کردیم و همه را جمع کردیم. کسی از خویشان و نزدیکان امام باقی نماند که آنجا حاضر نشده باشد. همه منتظر و آماده که امام در این لحظه حساس، می خواهد چه بکند و چه بگوید.

امام، همین که همه را حاضر دید، جمعیت را مخاطب قرار داده فرمود: شفاعت ما هرگز نصیب کسانی که نماز را سبک می شمارند نخواهد شد»^(۷۴)

اثری که روی شانه نسیبه دختر کعب (که به نام پسرش عماره، ام عماره خوانده می‌شد) باقی مانده بود، از یک جراحی بزرگی در گذشته حکایت می‌کرد. زنان و بالاخص دختران و زنان جوانی که عصر رسول خدا را درک نکرده بودند، یا در آن وقت کوچک بودند، وقتی که احیاناً متوجه گودی سر شانه نسیبه می‌شدند، با کنجکاوی زیادی از او ماجرای هولناکی را که منجر به زخم شانه‌اش شده بود می‌پرسیدند. همه میل داشتند داستان حیرت‌انگیز نسیبه را در صحنه احد از زبان خودش بشنوند.

نسیبه هیچ فکر نمی‌کرد که، در صحنه احد با شوهر و دو فرزندش دوش‌بدوش یکدیگر بجنگند، و از رسول خدا دفاع کنند. او فقط مشک آبی را به دوش کشیده بود، برای آنکه در میدان جنگ به مجروحین آب برساند. نیز مقداری نوار از پارچه تهیه کرده و همراه آورده بود تا زخم‌های مجروحین را ببندد. او بیش از این دو کار، در آن روز، برای خود پیش بینی نمی‌کرد.

مسلمانان در آغاز مبارزه با آنکه از لحاظ عدد، زیاد نبودند و تجهیزات کافی هم نداشتند، شکست عظیمی به دشمن دادند. دشمن پابه فرار گذاشت و جا خالی کرد، ولی طولی نکشید در اثر غفلتی که در یک عده از نگهبانان تل «عینین» در انجام وظیفه خویش کردند، دشمن از پشت سر شبیخون زد، وضع عوض شد و عده زیادی از مسلمانان از دور رسول اکرم پراکنده شدند.

نسیبه همینکه وضع را به این نحو دید، مشک آب را به زمین گذاشت و شمشیر به دست گرفت. گاهی از شمشیر استفاده می‌کرد و گاهی از تیر و کمان. سپر مردی را که فرار می‌کرد برداشت و مورد استفاده قرار داد. یک وقت متوجه شد که یکی از سپاهیان دشمن فریاد می‌کشد: «خود محمد کجاست؟ خود محمد کجاست؟» نسیبه فوراً

خود رابه او رساند و چندین ضرب بر او وارد کرد. و چون آن مرد دو زره روی هم پوشیده بود، ضربات نسیبه چندان در او تاءثیر نکرد، ولی او ضربت محکمی روی شانه بی دفاع نسیبه زد، که تا یک سال مداوا می کرد. رسول خدا همین که متوجه شد خون از شانه نسیبه فوران می کند، یکی از پسران نسیبه را صدا زد و فرمود: زود زخم مادرت را ببند وی زخم مادر را بست و باز هم نسیبه مشغول کارزار شد.

در این بین، نسیبه متوجه شد، یکی از پسرانش زخم برداشته، فوراً پارچه هایی که به شکل نوار برای زخم بندی مجروحین با خود آورده بود، در آورد و زخم پسرش را بست. رسول اکرم تماشا می کرد، و از مشاهده شهادت این زن لبخندی در چهره داشت. همینکه نسیبه زخم فرزند را بست به او گفت: فرزندم زود حرکت کن و مہیای جنگیدن باش هنوز این سخن به دهان نسیبه بود که، رسول اکرم، شخصی را به نسیبه نشان داد و فرمود: «ضارب پسرت همین بود.» نسیبه مثل شیر نر به آن مرد حمله برد و شمشیری به ساق پای او نواخت که به روی زمین افتاد. رسول اکرم فرمود: «خوب انتقام خویش را گرفتی، خدا را شکر که به تو ظفر بخشید و چشم تو را روشن ساخت.»

عده ای از مسلمانان شهید شدند و عده ای مجروح، نسیبه جراحات بسیاری برداشته بود که امید زیادی به زنده ماندنش نمی رفت بعد از واقعه احد، رسول اکرم برای اطمینان از وضع دشمن، بلافاصله دستورداد به طرف حمراء الاسد حرکت کنند. ستون لشکر حرکت کرد. نسیبه نیز خواست به همان حال حرکت کند، ولی زخمهای سنگین اجازه حرکت به او نداد. همین که رسول اکرم از حمراء الاسد برگشت، هنوز داخل خانه خود نشده بود که شخصی را برای احوالپرسی نسیبه فرستاد. خبر سلامتی او را دادند. رسول خدا از این خبر خوشحال و مسرور شد.^(۷۵)

خواهش مسیح

عیسی علیه السلام به حواریین گفت: «من خواهش و حاجتی دارم، اگر قول می دهید آن را بر آورید بگویم» حواریین گفتند: «هرچه امر کنی اطاعت می کنیم»

عیسی از جا حرکت کرد و پاهای یکایک آنها را شست. حواریین در خود احساس ناراحتی می کردند ولی چون قول داده بودند خواهش عیسی را بپذیرند تسلیم شدند و عیسی پای همه را شست. همین که کار به انجام رسید حواریین گفتند: «تو معلم ما هستی، شایسته این بود که ما پای تو را می شستیم نه تو پای ما را.»

عیسی فرمود: «این کار را کردم برای اینکه به شما بفهمانم که از همه مردم سزاوارتر به اینک که خدمت مردم را به عهده بگیرد» (عالم) است. این کار را کردم تا تواضع کرده باشم و شما درس تواضع را فراگیرید و بعد از من که عهده دار تعلیم و ارشاد مردم می شوید راه و روش خود را تواضع و خدمت خلق قرار دهید. اساساً حکمت در زمینه تواضع رشد می کند نه در زمینه تکبر، همانگونه که گیاه در زمین نرم دشت می روید نه در زمین سخت کوهستان.»^(۷۶)

جمع هیزم از صحرا

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در یکی از مسافرتها با اصحابش در سرزمینی خالی و بی علف فرود آمدند، به هیزم و آتش احتیاج داشتند، فرمود: «هیزم جمع کنید» عرض کردند: «یا رسول الله بسینید، این سر زمین چقدر خالی است، هیزمی دیده نمی شود» فرمود: «درعین حال هر کس هر اندازه می تواند جمع کند.» اصحاب روانه صحرا شدند، با دقت بروی زمین نگاه می کردند و اگر شاخه کوچکی می دیدند برمی داشتند. هر کس هر اندازه توانست ذره ذره جمع کرد و با خود آورد. همین که همه افراد هر چه جمع کرده بودند روی هم ریختند، مقدار زیادی هیزم جمع شد. در این وقت رسول اکرم فرمود: گناهان کوچک هم مثل همین هیزمهای کوچک است، ابتدا به نظر نمی آید، ولی هر چیزی جوینده و تعقیب کننده ای دارد، همان طور که شما جستید و تعقیب کردید این قدر هیزم جمع شد، گناهان شما هم جمع و احصا می شود، و یک روز می بینید از همان گناهان خرد که به چشم نمی آمد، انبوه عظیمی جمع شده است.^(۷۷)

شراب در سفره

منصور دوانیقی، هر چندی یکبار، به بهانه‌های مختلف امام‌صادق را از مدینه به عراق می‌طلبید، و تحت نظر قرار می‌داد. گاهی مدت زیادی امام را از بازگشت به حجاز مانع می‌شد. در یکی از این اوقات که امام در عراق بود. یکی از سران سپاه منصور پسر خود را ختنه کرد، عده زیادی را دعوت کرد و ولیمه مفصلی داد. اعیان و اشراف و رجال همه حاضر بودند. از جمله کسانی که در آن ولیمه دعوت شده بودند، امام صادق بود. سفره حاضر شد و مدعوین سر سفره نشستند و مشغول غذا خوردن شدند. در این بین، یکی از مدعوین آب خواست. به بهانه آب قدحی از شراب به دستش دادند. قدح که به دست او داده شد، فوراً امام صادق نیمه کاره از سر سفره حرکت کرد و بیرون رفت. خواستند امام را مجدداً برگردانند، برنگشت. فرمود رسول خدا فرموده است: «هر کس بر سر سفره‌ای بنشیند که در آنجا شراب است لعنت خدا بر او است.»^(۷۸)

استماع قرآن

ابن مسعود یکی از نویسندگان وحی بود، یعنی از کسانی بود که هرچه از قرآن نازل می‌شد، مرتب می‌نوشت و ضبط می‌کرد و چیزی فروگذار نمی‌کرد.

یک روز، رسول اکرم به او فرمود: مقداری قرآن بخوان تا من گوش کنم. ابن مسعود مصحف خویش را گشود، سوره مبارکه نساء آمد، او می‌خواند و رسول اکرم با دقت و توجه گوش می‌کرد، تا رسید به آیه ۴۱: «فکیف اذا جننامن کل امة بشهید و جنابک علی هولاء شهیدا» یعنی چگونه باشد آن وقت که از هر امتی گواهی بیاوریم، و تو را برای این امت گواه بیاوریم. همین که ابن مسعود این آیه را قرائت کرد، چشمهای رسول اکرم پر از اشک شد و فرمود: «دیگر کافی است».^(۷۹)

چندی بود که در میان مردم عوام، نام شخصی بسیار برده می‌شد، وشهرت او به قدس و تقوا و دیانت پیچیده بود. همه جا عامه مردم، سخن از بزرگی و بزرگواری او می‌گفتند. مکرر در محضر امام صادق، سخن از آن مرد و ارادت و اخلاص عوام الناس نسبت به او به میان می‌آمد. امام به فکر افتاد که دور از چشم دیگران، آن مرد بزرگوار را که تا این حد مورد علاقه و ارادت توده مردم واقع شده از نزدیک به بیند. یک روز، به طور ناشناس، نزد او رفت، دید ارادتمندان وی که همه از طبقه عوام بودند غوغایی در اطراف او به پا کرده‌اند. امام بدون آنکه خود را بنمایاند و معرفی کند، ناظر جریان بود. اولین چیزی که نظر امام را جلب کرد! اطوارها و ژستهای عوام فریبانه وی بود. تا آنکه او از مردم جدا شد و به تنهایی راهی را پیش گرفت. امام آهسته به دنبال او روان شد تا ببیند کجای رود، و چه می‌کند، و اعمال جالب و مورد توجه این مرد از چه نوع اعمالی است؟

طولی نکشید که آن مرد جلود کان نانوائی ایستاد. امام با کمال تعجب مشاهده کرد که این مرد، همین که چشم صاحب دکان را غافل دید، آهسته دو عدد نان برداشت و در زیر جامه خویش مخفی کرد و راه افتاد. امام با خود گفت، شاید منظورش خریداری است و پول نان را قبلا داده یا بعدا خواهد داد. ولی بعد فکر کرد، اگر این طور بود پس چرا همین که چشم نانوائی بیچاره را دور دید نان‌ها را بلند کرد و راه افتاد. باز امام آن مرد را تعقیب کرد، و هنوز در فکر جریان دکان نانوائی بود که دید، در مقابل بساط یک میوه فروشی ایستاد، آنجا هم مقداری درنگ کرد، و تا چشم میوه فروش را دور دید، دو عدد انار برداشت و زیر جامه خود پنهان کرد و راه افتاد. بر تعجب امام افزوده شد. تعجب امام آن وقت به منتهی درجه رسید که دید آن مرد رفت به سراغ یک نفر مریض، و نانها و انارها را به او داد و راه افتاد، در این وقت امام خود را به

آن مرد رساند و اظهار داشت: «من امروز کار عجیبی از تو دیدم»
تمام جریان را برایش بازگو کرد و از او توضیح خواست.
او نگاهی به قیافه امام کرد و گفت: «خیال می‌کنم تو
جعفر بن محمدی؟»

- بلی درست حدس زدی، من جعفر بن محمدم.
- البته تو فرزند رسول خدایی و دارای شرافت نسب می‌باشی، اما افسوس
که این اندازه جاهل و نادانی.
- چه جهالتی از من دیدی؟

همین پرسشی که می‌کنی از منتهای جهالت است، معلوم می‌شود
که یک حساب ساده را در کار دین نمی‌توانی درک کنی، مگر نمی‌دانی
که خداوند در قرآن فرموده: «من جاء بالحسنه فله عشر امثالها» هر
کار نیکی ده برابر پاداش دارد. باز قرآن فرموده: «و من جاء بالسيئه
فلا يجزي الا مثلها» هر کار بد فقط یک برابر کیفر دارد. روی این
حساب پس من دو نان دزدیدم دو خطا محسوب شد، دو انار هم دزدیدم
دو خطای دیگر شد مجموعا چهار خطا شد، اما از آن طرف آن دو نان و
آن دو انار را در راه خدا دادم، در برابر هر کدام از آنها ده حسنه
دارم، مجموعا چهل حسنه نصیب من می‌شود. در اینجا یک حساب
خیلی ساده نتیجه مطلب را روشن می‌کند. و آن اینکه چون چهار را از
چهل تفریق کنیم سی و شش باقی می‌ماند. بنابراین من سی و شش
حسنه خالص دارم. و این است آن حساب ساده‌ای که گفتم تو از درک
آن عاجزی.

- خدا تو را مرگ بدهد، جاهل توئی که به خیال خود این طور
حساب می‌کنی. آیه قرآن را مگر نشنیده‌ای که می‌فرماید: «انما يتقبل
الله من المتقين» خدا فقط عمل پرهیزگاران را می‌پذیرد. حالا یک
حساب بسیار ساده کافی است که تو را به اشتباهت واقف کند، تو به اقرار
خودت چهار گناه مرتکب شدی، و چون مال مردم را به نام صدقه و
احسان به دیگران دادی نه تنها حسنه‌ای نداری، بلکه بعدد هر یک از آنها
گناه دیگری مرتکب شدی. پس چهار گناه دیگر بر چهار گناه اولی تو
اضافه شد، و مجموعا هشت گناه شد. هیچ حسنه‌ای هم نداری.

امام این بیان را کرد، و در حالی که چشمان بهت زده او به صورت
امام خیره شده بود، او را رها کرد و برگشت.
امام صادق وقتی این داستان را برای دوستان نقل کرد،
فرمود: «اینگونه تفسیرها و توجیه‌های جاهلانه و زشت در امور دینی
سبب می‌شود که عده‌ای گمراه شوند و دیگران را هم
گمراه سازند.»^(۸۰)

سخنی که به ابوطالب نیرو داد

رسول اکرم، بدون آنکه اهمیتی به پیشامدها بدهد با سرسختی عجیبی، در مقابل قریش مقاومت می کرد، و راه خویش را به سوی هدفهایی که داشت طی می کرد. از تحقیر و اهانت به بتها و کوتاه خواندن عقل بت پرستان و نسبت گمراهی و ضلالت دادن به پدران و اجداد آنها دریغ نمی کرد. اکابر قریش به تنگ آمدند مطلب را با ابوطالب در میان گذاشتند و از او خواهش کردند یا شخصا جلو برادر زاده اش را بگیرد، یا آنکه بگذارد قریش مستقیماً از جلو او بیرون آیند. ابوطالب با زبان نرم هر طور بود قریش را ساکت کرد، تا کار تدریجاً بالا گرفت، و برای قریشیان دیگر قابل تحمل نبود. در هر خانه ای سخن از محمد (ص) بود، و هر دو نفر که به هم می رسیدند، با نگرانی و ناراحتی، سخنان و رفتار او را و اینکه از گوشه و کنار یکی یکی و یا گروه گروه به پیروان او ملحق می شوند ذکر می کردند. جای معطلی نبود. همه متفق القول شدند که هر طور هست باید این غائله کوتاه شود. تصمیم گرفتند بار دیگر با ابوطالب در این موضوع صحبت کنند، و این مرتبه جدی تر و مصمم تر با او سخن بگویند.

رؤسا و اکابر قریش نزد ابوطالب آمدند و گفتند: ما از تو خواهش کردیم که جلو برادرزاده ات را بگیری و نگرفتی، ما به خاطر پیر مردی و احترام تو قبل از آنکه مطلب را با تو در میان بگذاریم متعرض او نشدیم ولی دیگر تحمل نخواهیم کرد که او بر خدایان ما عیب بگیرد و بر عقلهای ما بخندد و به پدران ما نسبت ضلالت و گمراهی بدهد. این دفعه برای اتمام حجت آمده ایم، اگر جلو برادرزاده ات را نگیری ما دیگر بیش از این رعایت احترام و پیر مردی تو را نمی کنیم، و با تو و او هر دو وارد جنگ می شویم تا یک طرف از پا در آید.

این اولتیماتوم صریح، ابو طالب را بسی ناراحت کرد. هیچ وقت تا آن روز همچو سخنان درشتی از قریش نشنیده بود. معلوم بود که ابوطالب تاب

مقاومت و مبارزه با قریش را ندارد. و اگر بنا شود کار به جای خطرناک بکشد، خودش و برادرزاده اش و همه فامیل و بستگانش تباه خواهند شد. این بود که کسی نزد رسول اکرم فرستاد و موضوع را با او در میان گذاشت و گفت: حالا که کار به اینجا کشیده، سکوت کن که من و تو هر دو در خطر هستیم.

رسول اکرم احساس کرد اولتیماتوم قریش در ابوطالب تاءثیر کرده، در جواب ابوطالب جمله ای گفت که همه سخنان قریش را از یاد ابوطالب برد، فرمود:

«عموجان! همین قدر بگویم که، اگر خورشید را در دست راست من و ماه را در دست چپ من بگذارند، که دست از دعوت و فعالیت خود بردارم هرگز بر نخواهم داشت، تا خداوند دین خود را آشکار کند، یا آنکه خودم جان بر سر این کار بگذارم.»

این جمله را گفت و اشکهایش ریخت، و از پیش ابوطالب حرکت کرد. چند قدمی بیشتر نرفته بود که به دستور ابوطالب برگشت. ابوطالب گفت: «حالا که این طور است، پس هر طور که خودت می دانی عمل کن، به خدا قسم تا آخرین نفس از تو دفاع خواهم کرد.»^(۸۱)

«سکاکی»، مردی فلزکار و صنعت‌گر بود، توانست با مهارت و دقت دواتی بسسیار ظریف با قفلی ظریفتر بسازد که لایق تقدیم به پادشاه باشد. انتظار همه گونه تشویق و تحسین از هنر خود داشت. با هزاران امید و آرزو آن را به پادشاه عرضه کرد. در ابتدا همان طوری که انتظار می‌رفت مورد توجه قرار گرفت، اما حادثه‌ای پیش آمد که فکر و راه‌زندگی سکاکی را بکلی عوض کرد.

در حالی که شاه مشغول تماشای آن صنعت بود، و سکاکی هم سرگرم خیالات خویش، خبر دادند عالمی ادیب یا فقیهی وارد می‌شود. همینکه او وارد شد، شاه چنان سرگرم پذیرایی و گفتگوی با آن شد که، سکاکی و صنعت و هنرش را یکباره از یاد برد. مشاهده این منظره تحولی عمیق در روح سکاکی به وجود آورد.

دانست که از این کار تشویق و تقدیری که می‌بایست نمی‌شود، و آن همه امیدها و آرزوهایی موقع است. ولی روح بلند پرواز سکاکی آن نبود که بتواند آرام بگیرد. حالا چه بکند؟ فکر کرد همان کاری را بکند که دیگران کردند و از همان راه برود که دیگران رفتند. باید به دنبال درس و کتاب برود و امیدها و آرزوهای گمشده را در آن راه جستجو کند. هر چند برای یک عاقل مرد که دوره جوانی را طی کرده، با طفلان نارس هم‌درس شدن و از مقدمات شروع کردن، کار آسانی نیست، ولی چاره‌ای نیست، ماهی را هر وقت از آب بگیرند تازه است.

از همه بدتر اینکه، وقتی که شروع به درس خواندن کرد، در خود هیچگونه ذوق و استعدادی نسبت به این کار ندید. شاید هم اشتغال چندین ساله او به کارهای فنی و صنعتی ذوق علمی و ادبی او را جامد کرده بود، ولی نه گذشتن سن و نه خاموش شدن استعداد، هیچکدام نتوانست او را از تصمیمی که گرفته بود باز دارد. با جدیت فراوان مشغول کار شد، تا اینکه اتفاقی افتاد:

آموزگاری که به او فقه شافعی می‌آموخت، این مسأله را به او تعلیم کرد: «عقیده استاد این است که پوست سگ با دباغی پاک می‌شود.» سکاکی این جمله را ده‌ها بار پیش خود تکرار کرد تا در جلسه امتحان خوب از عهده بر آید، ولی همینکه خواست درس را پس بدهد، این طوریان کرد: «عقیده سگ این است که پوست استاد با دباغی پاک می‌شود.»

خنده حضار بلند شد. بر همه ثابت شد که این مرد بزرگسال که، پیرانه‌سر، هوس درس خواندن کرده بجایی نمی‌رسد. سکاکی دیگر نتوانست در مدرسه و در شهر بماند، سر به صحرا گذاشت. جهان پهناور بر او تنگ شده بود. از قضا به دامنه کوهی رسید، متوجه شد که از بلندی قطره قطره آب روی صخره‌ای می‌چکد، و در اثر ریزش مداوم، صخره را سوراخ کرده است. لحظه‌ای اندیشید و فکری مانند برق از مغزش عبور کرد، با خود گفت: دل من هر اندازه غیر مستعد باشد از این سنگ سخت‌تر نیست. ممکن نیست مداومت و پشت کار بی‌اثر بماند. برگشت و آن قدر فعالیت و پشت کار به خرج داد تا استعدادش باز و ذوقش زنده شد. عاقبت یکی از دانشمندان کم‌نظیر ادبیات گشت.^(۸۲)

معلمین «شارل دو لینه» در مدرسه، با کمال یاس و نومییدی، همه، با هم اتفاق کردند که به پدرش که یک نفر کشیش بود پیشنهاد ونصیحت کنند بی جهت انتظار پیشرفت فرزندش را در کار تحصیل و درس خواندن نداشته باشد، زیرا هیچ گونه فهم و استعدادی در او مشاهده نمی‌شود. بهتر است یک کار دستی مناسبی برای فرزندش پیدا کند و به دنبال آن کار بفرستد.

ولی پدر و مادر لینه، روی علاقه فراوان به فرزند، با همه نومییدی و تاءثر، وی را برای آموزش علم طب به دانشگاه روانه کردند. اما چون بضاعتی نداشتند فقط مبلغ اندکی برای خرج دوران تحصیل او پرداختند، و اگرترحم و کمک یک مرد نیکوکار که در باغ دانشگاه با لینه آشنا شده بودند، فقر و تنگدستی او را از پا در می‌آورد. لینه برخلاف میل پدر و مادر، به رشته‌ای که او را به دنبال آن فرستاده بودند علاقه نداشت. به رشته گیاهشناسی علاقه‌مند بود. او از کودکی گیاهها را دوست می‌داشت و این خصلت را از پدرش به ارث برده بود. باغ پدرش از نباتات زیبا پوشیده بود، و از همان وقت که لینه دوران کودکی را طی می‌کرد، مادرش عادت کرده بود که هر وقت او گریه و فریاد می‌کند گلی به دستش دهد تا آرام گیرد.

در خلال اوقاتی که در دانشگاه طب تحصیل می‌کرد، نوشته یک گیاهشناس فرانسوی به دستش افتاد، و علاقه‌مند شد در اسرار گیاهها تعمق کند، در آن اوقات یکی از مسائل روز که مورد توجه دانشمندان گیاهشناس بود، طرز طبقه‌بندی صحیح گیاهها و نباتات بود. لینه موفق شد یک نوع طبقه‌بندی خاصی بر مبنای تذکیر و تاءنیث گیاهان ابتکار کند که بسیار مورد توجه قرار گرفت. کتابی که وی در این زمینه منتشر ساخت، موجب شد که در همان دانشگاهی که در آنجا تحصیل می‌کرد، برای وی در رشته‌ای که معلوم شد استعداد آن رشته را

دارد، مقامی دست و پا کنند، ولی حسادت دیگران مانع شد که این کار جامه عمل بپوشد.

لیننه از موفقیت خود سرمست شد، اولین بار بود که لذت موفقیت رامی چشید، لذا به این پیشامد اهمیتی نداد، و برای خود یک مأموریت علمی دست و پا کرد، و آماده یک سفر طولانی برای تحقیق و مطالعه در طبیعت گردید. از اسباب سفر یک جامه دان و مختصری لباسهای زیر و یک ذره بین و مقداری کاغذ برداشت، و تنها و پیاده به راه افتاد. وی هفت هزار کیلومتر راه را با مواجهه مشکلات عجیب و شنیدنی طی کرد، و باغنیمت بزرگی از معلومات و مطالعات مراجعت نمود، و در سال ۱۷۳۵، یعنی سه سال بعد از آن جریان، چون ملاحظه کرد در وطن خویش، سوئد، جز کارهای ناپایدار به دست نمی آید، به هامبورگ رفت، و در آنجا هنگام باز دید یکی از موزه‌ها، یکی از گنجینه‌های خود را که در این سفر بدست آورده بود و به وجود آن بسیار مفتخر بود، به رئیس موزه نشان داد. و آن یک مار آبی بود که هفت سر داشت. این سرهانه فقط شبیه سر مار بلکه مانند سر راسو بودند. قاضی محل از این بازدید کننده نحس و شوم سخت خشمگین شد، امر داد تا او را اخراج کنند. لیننه باز هم مسافرت‌های خود را ادامه داد، و طی راه رساله دکترای خود را در علم طب گذرانید، و حتی توانست کتاب خود را به نام دستگاه طبیعت در بین راه در لیدن به چاپ برساند. این کتاب برای اوشهرتی به وجود آورد و یکی از ثروتمندان آمستردام به او پیشنهاد کرد که باغ زیبا و بی مانند او را اداره کند و به این طریق موفق شد لحظه‌ای به پای خسته خود استراحت بدهد. و از لطف حامی نیکوکار خود توانست کشور فرانسه را نیز بازدید کرده در جنگلهای مودون به جمع آوری انواع گیاهان آنجا مشغول شود. سرانجام درد غربت و علاقه به وطن او را گرفت، و به سوئد کشور خودش باز گشت. وطن این بار قدرش را دانست و افتخاراتی که لازمه نبوغ و پشتکار و اراده او بود به وی که یک روز معلمین مدرسه عذرش را خواسته بودند عطا کرد. (۸۳)

دموستنس، خطیب و سیاستمدار معروف یونان قدیم، که با ارسطو در یک سال متولد و در یک سال در گذشته‌اند، از آغاز رشد و تمیز و سالهای نزدیک بلوغ برای ایراد سخنرانی آماده می‌شد، ولی نه برای آنکه واعظ و معلم اخلاق خوبی باشد، و نه برای آنکه بتواند در مجامع مهم و سخنرانیهای سیاسی و اجتماعی نطق ایراد کند، و نه برای آنکه در محاکم قضایی و کیل مدافع خوبی باشد، بلکه فقط به خاطر اینکه علیه کسانی که وصی پدرش و سرپرست خودش در کودکی بودند، و ثروت‌هنگفتی که از پدرش به ارث مانده بود خورده بودند، در محکمه اقامه دعوی کند. مدتی مشغول این کار بود. از مال پدر چیزی بدستش نیامد، اما در سخنوری ورزیده شد، و بر آن شد که در مجامع عمومی سخن براند. در آغاز امر چندان سخنوری او مورد پسند واقع نشد، عیبهایی در سخنرانی‌اش چه از جنبه‌های طبیعی مربوط به آواز و لهجه و کوتاه و بلندی نفس، و چه از جنبه‌های فنی مربوط به انشاء و تعبیر دیده می‌شد ولی به کمک تشویق و ترغیب دوستان و با همت بلند و مجاهدت عظیم، همه آن معایب را از بین برد. خانه‌ای زیرزمینی برای خود مهیا ساخت و تنها در آنجا مشغول تمرین خطابه شد. برای اصلاح لهجه خود ریگ در دهان می‌گرفت و به آواز بلند شعر می‌خواند. برای اینکه نفسش قوت بگیرد رو به بالا می‌دوید، یا منظومه‌های طولانی را یک نفس می‌خواند. در برابر آئینه سخن می‌گفت، تا قیافه خود را در آئینه ببیند و ژست‌ها و اطوار خود را اصلاح کند. آن قدر به تمرین و ممارست ادامه داد، تا یکی از بزرگترین سخنوران جهان گشت. (۸۴)

ثمره سفر طائف

ابوطالب عموی رسول اکرم، و خدیجه همسر مهربان آن حضرت، به فاصله چند روز هردو از دنیا رفتند. و به این ترتیب، رسول اکرم بهترین پشتیبان و مدافع خویش را در بیرون خانه، یعنی ابوطالب، و بهترین مایه دلداری و انیس خویش را در داخل خانه، یعنی خدیجه، در فاصله کمی از دست داد.

وفات ابوطالب به همان نسبت که بر رسول اکرم گران تمام شد، دست‌قریش را در آزار رسول اکرم بازتر کرد. هنوز از وفات ابوطالب چند روزی نگذشته بود که هنگام عبور رسول اکرم از کوچه، ظرفی پر از خاکرو به روی سرش خالی کردند. خاک آلود به خانه برگشت. یکی از دختران آن حضرت (کوچکترین دخترانش، فاطمه، سلام الله علیها) جلو دوید و سر و موی پدر را شستشو داد. رسول اکرم دید که دختر عزیزش اشک می‌ریزد، فرمود: «دختر کم! گریه نکن و غصه نخور، پدر تو تنها نیست، خداوند مدافع او است.»

بعد از این جریان، تنها از مکه خارج شد و به عزم دعوت و ارشاد قبیلہ ثقیف، به شهر معروف و خوش آب و هوا و پرنواز و نعمت طائف، در جنوب مکه، که ضمناً تفرجگاه ثروتمندان مکه نیز بود رهسپار شد. از مردم طائف انتظار زیادی نمی‌رفت. مردم آن شهر پرنواز و نعمت نیز همان روحیه مکیان را داشتند که در مجاورت کعبه می‌زیستند، و از صدقه سر بتها در زندگی مرفهی به سر می‌بردند.

ولی رسول اکرم کسی نبود که به خود یاس و نومیدی راه بدهد، و درباره مشکلات بیندیشد او برای ربودن دل یک صاحب‌دل و جذب یک عنصر مستعد، حاضر بود با بزرگترین دشواریها روبرو شود.

وارد طائف شد. از مردم طائف همان سخنانی را شنید که قبلاً از اهل مکه شنیده بود. یکی گفت: هیچ کس دیگر در دنیا نبود که خدا تو رامبعوث کرد دیگری گفت: من جامه کعبه را دزدیده باشم اگر تو

پیغمبر خدا باشی. سومی گفت: اصلا من حاضر نیستم یک کلمه با توهم سخن شوم و از این قبیل سخنان.
نه تنها دعوت آن حضرت را نپذیرفتند. بلکه از ترس اینکه مبادا درگوشه و کنار افرادی پیدا شوند و به سخنان او گوش بدهند، یک عده بچه و یک عده اراذل و او باش را تحریک کردند تا آن حضرت را از طائف اخراج کنند. آنها هم با دشنام و سنگ پراکندن او را بدرقه کردند. رسول اکرم در میان سختی‌ها و دشتواریها و جراحتهای فراوان از طائف دور شد، و خود را به باغی در خارج طائف رساند که متعلق به عتبه و شیبه دونفر از ثروتمندان قریش بود، و اتفاقا خودشان هم در آنجا بودند. آن دونفر از دور شاهد و ناظر احوال بودند و در دل خود از این پیشامد شادی می‌کردند.

بچه‌ها و اراذل و او باش طائف برگشتند. رسول اکرم در سایه شاخه‌های انگور دور از عتبه و شیبه نشست، تا دمی استراحت کند، تنها بود، او بودو خدای خودش. روی نیاز به درگاه خدای بی‌نیاز کرد و گفت:

«خدایا! ضعف و ناتوانی خودم، و بسته شدن راه چاره، و استهزاء و سخریه مردم را به تو شکایت می‌کنم. ای مهربانترین مهربانان، تویی خدای زیردستان و خوار شمرده شدگان. تویی خدای من، مرا به که وامی‌گذاری؟ به بیگانه‌ای که به من احم کند، یا دشمنی که او را بر من تفوق داده‌ای؟ خدایا اگر آنچه بر من رسید، نه از آن راه است که من مستحق بوده‌ام و ت و بر من خشم گرفته‌ای، باکی ندارم، ولی میدان سلامت و عافیت بر من وسیعتر است. پناه می‌برم به نور ذات تو که تاریکیها با آن روشن شده و کار دنیا و آخرت با آن راست گردیده است از اینک که خشم خویش بر من بفرستی، یا عذاب خودت را بر من نازل گردانی، من بدانچه می‌رسد خوشنودم تا تو از من خوشنود شوی. هیچ گردشی و تغییری و هیچ نیرویی در جهان نیست مگر از تو و به وسیله تو.»

عتبه و شیبه در عین اینکه از شکست رسول خدا خوشحال بودند، به ملاحظه قرابت و حس خویشاوندی، «عداس» غلام مسیحی

خود را که همراهشان بود دستور دادند تا یک طبق انگور پر کند و ببرد
جلو آن مردی که در آن دور در زیر سایه شاخه‌های انگور نشسته
بگذارد، و زود بر گردد.

«عداس» انگورها را آورد و گذاشت و گفت: بخور! رسول
اکرم دست دراز کرد، و قبل از آنکه دانه انگور را بدهان بگذارد، کله
مبار که «بسم الله» را بر زبان راند.

این کلمه تا آن روز به گوش عداس نخورده بود. اولین مرتبه بود که آن
رامی شنید. نگاهی عمیق به چهره رسول اکرم انداخت و گفت:
«این جمله معمول مردم این منطقه نیست، این چه جمله‌ای بود؟»

رسول اکرم: «عداس! اهل کجایی؟ و چه دینی داری؟»
- من اصلا اهل نینوایم و نصرانی هستم.

- اهل نینوا، اهل شهر بنده صالح خدا یونس بن متی؟

- عجب! تو در این جا و در میان این مردم از کجا اسم یونس بن متی
رامیدانی؟ در خود نینوا وقتی که من آنجا بودم ده نفر پیدانمی شد که
اسم متی پدر یونس را بدانند.

- یونس برادر من است، او پیغمبر خدا بود، من نیز پیغمبر خدایم.

عتبه و شیبه دیدند عداس همچنان ایستاده و معلوم است که
مشغول گفتگو است دلشان فروریخت، زیرا از گفتگوی اشخاص با
رسول اکرم بیش از هر چیزی بیم داشتند. یک وقت دیدند که عداس
افتاده و سر و دست و پای رسول خدا را می‌بوسد. یکی به دیگری گفت:
«دیدید غلام بیچاره را خراب کرد.»^(۸۵)

ابو اسحق صابی از فضلاء و نویسندگان معروف قرن چهارم هجری است. مدتی در دربار خلیفه عباسی و مدتی در دربار عزالدوله بختیار (از آل بویه) مستوفی بود. ابواسحق دارای کیش صابی بود که به اصل توحید ایمان دارند، ولی به اصل نبوت معتقد نیستند. عزالدوله بختیار سعی فراوان کرد بلکه بتواند ابواسحق را راضی کند که اسلام اختیار کند، اما میسر نشد. ابواسحق در ماه رمضان به احترام مسلمانان روزه می‌گرفت، و از قرآن کریم زیاد حفظ داشت. در نامه‌ها و نوشته‌های خویش از قرآن زیاد اقتباس می‌کرد.

ابواسحق، مردی فاضل و نویسنده و ادیب و شاعر بود، و با سید شریف‌رضی که نابغه فضل و ادب بود دوست و رفیق بودند. ابواسحق در حدود سال ۳۸۴ هجری از دنیا رفت، و سید رضی قصیده‌ای عالی در مرثیه‌وی سرود که مضمون سه شعر آن این است:

«آیا دیدی چه شخصیتی را روی چوبهای تابوت حرکت دادند؟ و

آیادیدی چگونه شمع محفل خاموش شد؟»

«کوهی فروریخت که اگر این کوه به دریا ریخته بود دریا را به

هیجان می‌آورد و سطح آن را کف آلود می‌ساخت.»

«من قبل از آنکه خاک، تو را برگیرد باور نمی‌کردم که خاک

می‌تواند روی کوههای عظیم را بپوشاند.»^(۸۶)

بعدها بعضی از کوه نظران سید را مورد ملامت و شماتت قرار دادند که، کسی مثل تو که ذریه پیغمبر است شایسته نبود که مردی صابی مذهب‌را، که منکر شرایع و ادیان بود، مرثیه بگوید و از مردن او اظهار تأسف کند.

سید گفت: «من به خاطر علم و فضلش او را مرثیه گفتم، در

حقیقت علم و فضیلت را مرثیه گفته‌ام.»^(۸۷)

در جستجوی حقیقت

سودای حقیقت و رسیدن به سر چشمه یقین، «عنوان بصری» را آرام نمی گذاشت. طی مسافتها کرد و به مدینه آمد که مرکز انتشار اسلام و مجمع فقها و محدثین بود. خود را به محضر مالک بن انس، محدث و فقیه معروف مدینه، رساند.

در محضر مالک، طبق معمول احادیثی از رسول خدا روایت و ضبط می شد. عنوان بصری نیز در ردیف سایر شاگردان مالک به نقل و دست بدست کردن و ضبط عبارتهای احادیث و به ذهن سپردن سند آنها، یعنی نام کسانی که آن احادیث را روایت کرده، سرگرم بود تا بلکه بتواند عطش درونی خود را به این وسیله فرونشاند.

در آن مدت امام صادق (ع) در مدینه نبود. پس از چندی که آن حضرت به مدینه برگشت، عنوان بصری عازم شد چندی هم به همان ترتیبی که شاگرد مالک بوده، در محضر امام شاگردی کند.

ولی امام به منظور اینکه آتش شوق او را تیزتر کند از او پرهیز کرد روزی به او فرمود: «من آدم گرفتاری هستم، بعلاوه اذکار و اورادی در ساعات شبانه روز دارم، وقت ما را نگیر و مزاحم نباش. همان طور که قبلا به مجلس درس مالک می رفتی حالا هم همان جا برو.»

این جمله ها که صریحا جواب رد بود، مثل پتکی بر مغز عنوان بصری فرود آمد. از خودش بدش آمد، با خود گفت اگر در من نوری واستعدادی و قابلیت می دید مرا از خود نمی راند. از دلتنگی داخل مسجد پیغمبر شد و سلامی داد و بعد با هزاران غم و اندوه به خانه خویش رفت.

فردای آن روز از خانه بیرون آمد و یکسره رفت به روضه پیغمبر، دور کعت نماز خواند و روی دل به درگاه الهی کرد و گفت: «خدایا

تو که مالک همه دلها هستی از تو می‌خواهم که دل جعفر بن محمد را با من مهربان کنی، و مرا مورد عنایت او قرار دهی، و از علم او به من بهره‌برسانی، که راه راست تو را پیدا کنم.»

بعد از این نماز و دعا بدون اینکه به جایی برود، مستقیماً به خانه خودش برگشت. ساعت بساعت احساس می‌کرد که بر علاقه و محبتش نسبت به امام صادق افزوده می‌شود. به همین جهت از مهجوری خویش بیشتر رنج می‌برد. رنج فراوان او را در کنج خانه محبوس کرد. جز برای ادای فریضه نماز از خانه بیرون نمی‌آمد. چاره‌ای نبود، از یک طرف امام رسماً به او گفته بود دیگر مزاحم من نشو، و از طرف دیگر میل و عشق درونیش چنان به هیجان آمده بود که جز یک مطلوب و یک محبوب بیشتر برای خود نمی‌یافت. رنج و محنت بالا گرفت. طاقتش طاق شد. دیگر نتوانست بیش از این صبر کند، کفش و جامه پوشیده به در خانه امام رفت. خادم آمد، پرسید: «چه کار داری؟»

- هیچ، فقط می‌خواستم سلامی به امام عرض کنم.

- امام مشغول نماز است.

طولی نکشید که همان خادم آمد و گفت: «بسم الله بفرمایید.»

«عنوان» داخل خانه شد، چشمش که به امام افتاد، سلام کرد.

امام جواب سلام را به اضافه یک دعا باو رد کرد، و سپس پرسید:

«کنیه‌ات چیست؟»

- ابو عبدالله.

- خداوند این کنیه را برای تو حفظ کند و به تو توفیق عنایت فرماید.

شنیدن این دعا بهجت و انبساطی به او داد، با خود گفت اگر هیچ

بهره‌ای از این ملاقات جز همین دعانبرم مرا کافی است. بعد امام

فرمود: «خوب چه کاری داری؟ و چه می‌خواهی؟»

- از خدا خواسته‌ام که دل تو را به من مهربان کند و مرا از علم تو

بهره‌مند سازد. امیدوارم خداوند دعای مرا مستجاب فرماید.

- ای اباعبدالله، معرفت خدا و نور یقین با رفت و آمد و این در و آن

درزدن و آمد و شد نزد این فرد و آن فرد تحصیل نمی‌شود،

دیگری نمی‌تواند این نور را به تو بدهد، این علم درسی نیست، نوری

است که هرگاه خدا بخواهد بنده‌ای را هدایت کند در دل آن بنده وارد می‌کند. اگرچنین معرفت و نوری را خواهانی، حقیقت عبودیت و بندگی را از باطن روح خودت جستجو کن، و در خودت پیدا کن، علم را از راه عمل بخواه، از خداوند بخواه او خودش به دل تو القا می‌کند.^(۸۸)

در همه کشور عظیم سلجوقی، نظامیه بغداد و نظامیه نیشابور، مثل دو ستاره روشن می‌درخشیدند. طالبان علم و جویندگان بینش، بیشتر به‌یکدیگر از این دو دانشگاه عظیم هجوم می‌آوردند. ریاست و کرسی بزرگ تدریس نظامیه نیشابور، در حدود سالهای ۴۵۰ - ۴۷۸، به عهده ابوالمعالی امام الحرمین جوینی بود. صدها نفر دانشجوی جوان جدی در حوزه تدریس وی حاضر می‌شدند و می‌نوشتند و حفظ می‌کردند، در میان همه شاگردان امام الحرمین سه نفر جوان پر شور و با استعداد بیش از همه جلب توجه کرده انگشت ناماشده بودند: محمد غزالی طوسی، کیه‌راسی، احمد بن محمد خوافی.

سخن امام الحرمین درباره این سه نفر گوش به گوش و دهان به دهان می‌گشت که: «غزالی دریایی است مواج، کیا شیری است درنده، خوافی آتشی است سوزان.» از این سه نفر نیز محمد غزالی مبرزتر و برازنده‌تر می‌نمود. از این رو چشم و چراغ حوزه علمیه نیشابور آن روز، محمد غزالی بود.

امام الحرمین در سال ۴۷۸ هجری وفات کرد. غزالی که دیگر برای خود عدل و همپایه‌ای نمی‌شناخت، آهنگ خدمت وزیر دانشمند سلجوقی، خواجه نظام الملک طوسی کرد که محضرش مجمع ارباب فضل و دانش بود. در آنجا نیز مورد احترام و محبت قرار گرفت. در مباحثات و مناظرات بر همه اقران پیروز شد! ضمناً کرسی ریاست نظامیه بغداد خالی شده بود، و انتظار استادی بالیاقت را می‌کشید که بتواند از عهده تدریس آنجا برآید. جای تردید نبود، شخصیتی لایقتر از این نابغه جوان که تازه از خراسان رسیده بود پیدا نمی‌شد. در سال ۴۸۴ هجری قمری، غزالی با شکوه و جلال تمام وارد بغداد شد، و بر کرسی ریاست دانشگاه نظامیه تکیه زد.

عالیترین مقامات علمی و روحانی آن روز همان بود که غزالی

بدان رسید. بزرگترین دانشمندان زمان و عالیترین مرجع دین به شمار می‌رفت. در مسائل بزرگ سیاسی روز مداخله می‌کرد. خلیفه وقت، المقتدر بالله، و بعد از او المستظهر بالله، برای وی احترام زیادی قائل بودند، همچنین پادشاه بزرگ ایران ملکشاه سلجوقی، و وزیر دانشمند و مقتدر وی خواجه نظام الملک طوسی، نسبت به او ارادت می‌ورزیدند و کمال احترام را مرعی می‌داشتند، غزالی به نقطه اوج ترقیات خود رسیده بود و دیگر مقامی برای مثل او باقی نمانده بود که احراز نکرده باشد، ولی در همان حال که بر عرش سیادت علمی و روحانی جلوس کرده بود و دیگران غبطه مقام او را می‌خوردند، از درون روح وی شعله‌ای که کم و بیش در همه دوران عمر وی سوسو می‌زد زبانه کشید که خرمن هستی و مقام و جاه و جلال وی را یکباره سوخت.

غزالی در همه دوران تحصیل خویش احساسی مرموز را در خود می‌یافت که از او آرامش و یقین و اطمینان می‌خواست، ولی حس تفوق بر اقران و کسب نام و شهرت و افتخار مجال بروز و فعالیت زیادی به این حس نمی‌داد. همینکه به نقطه اوج ترقیات دنیایی خود رسید و اشباع شد، فعالیت حس کنجکاوی و حقیق‌جویی وی آغاز گشت. این مطلب بروی روشن شد که جدلها و استدلالات وی که دیگران را اقناع و ملزم می‌کند، روح کنجکاوی و تشنه خود او را اقناع نمی‌کند. دانست که تعلیم و تعلم و بحث و استدلال کافی نیست. سیر و سلوک و مجاهدت و تقوی لازم است. با خود گفت از نام شراب، مستی و از نام نان، سیری و از نام دوا، بهبود پیدا نمی‌شود. باید برای حقیقت خالص شد، و این با حب جاه و شهرت و مقام سازگار نیست.

کشمکش عجیبی در درون وی پیدا شد. دردی بود که جز خود او و خدای او کسی از آن آگاه نبود. شش ماه این کشمکش به صورت جانکاهی دوام یافت، و به قدری شدت کرد که خواب و خوراک از وی سلب شد. زبانش از گفتار باز ماند. دیگر قادر به تدریس و بحث نبود. بیمار شد و در جهاز هاضمه‌اش اختلال پیدا شد. اطبا معاینه کردند، بیماری روحی تشخیص دادند. راه چاره از هر طرف بسته شده بود. جز خدا و حقیقت دادرسی نبود. از خدا خواست که او را مدد کند و

از این کشمکش برهاند. کار آسانی نبود، از یک طرف آن حس مرموز به شدت فعالیت می کرد، و از طرف دیگر چشم پوشیدن از آن همه جلال و عظمت و احترام و محبوبیت دشوار می نمود. تا آنکه یک وقت احساس کرد که تمام جاه و جلالها از نظرش ساقط شد. تصمیم گرفت از جاه و مقام چشم بپوشد. از ترس ممانعت مردم اظهار نکرد و به بهانه سفر مکه از بغداد بیرون رفت، ولی همین که مقداری از بغداد دور شد و مشایعت کنندگان همه برگشتند، راه خود را به سوی شام و بیت المقدس برگرداند. برای آنکه کسی او را نشناسد و مزاحم سیر درونیش نشود، در جامه درویشان در آمد. سیر آفاق و انفس را آن قدر ادامه داد، تا آنچه را که می خواست، یعنی یقین و آرامش درونی، پیدا کرد. ده سال مدت تفکر و خلوت و ریاضت وی طول کشید^(۸۹).

تشنه‌ای که مشک آبی به دوش بود

اواخر تابستان بود و گرما بیداد می‌کرد. خشک سالی و گرانی اهل مدینه را به ستوه آورده بود. فصل چیدن خرما بود. مردم تازه می‌خواستند نفس راحتی بکشند که رسول اکرم به موجب خبرهای وحشتناکی - مشعر به اینکه مسلمین از جانب شمال شرقی از طرف رومیها مورد تهدید هستند - فرمان بسیج عمومی داد. مردم از یک خشکسالی گذشته بودند و می‌خواستند از میوه‌های تازه استفاده کنند. رها کردن میوه و سایه بعد از آن خشکسالی و در آن گرمای کشنده، و راه‌دراز مدینه به شمام را پیش گرفتن، کار آسانی نبود. زمینه برای کارشکنی منافقین کاملا فراهم شد.

ولی نه آن گرما و نه آن خشکسالی و نه کارشکنیهای منافقان، هیچکدام نتوانست مانع فراهم آمدن و حرکت کردن یک سپاه سی هزار نفری برای مقابله با حمله احتمالی رومیان بشود.

راه صحرا را پیش گرفتند و آفتاب بر سرشان آتش می‌بارید. مرکب و آذوقه بحد کافی نبود. خطر کمبود آذوقه و وسیله و شدت گرما کمتر از خطر دشمن نبود. بعضی از سست ایمانان در بین راه پشیمان شدند. ناگهان مردی به نام کعب بن مالک برگشت و راه مدینه را پیش گرفت. اصحاب به رسول خدا گفتند: «یا رسول الله، کعب بن مالک برگشت» فرمود: «ولش کنید، اگر در او خیری باشد خداوند به زودی او را به شما بر خواهد گرداند، و اگر نیست خداوند شما را از شر او آسوده کرده است.»

طولی نکشید که اصحاب گفتند: «یا رسول الله، مراره بن ربیع نیز برگشت.» رسول اکرم فرمود: «ولش کنید، اگر در او خیری باشد خداوند به زودی او را به شما بر میگرداند، و اگر نباشد خداوند شما را از شر او آسوده کرده است.»

مدتی نگذشت که باز اصحاب گفتند: «یا رسول الله، هلال بن امیه

هم‌برگشت.» رسول اکرم همان جمله را که در مورد آن دو نفر گفته بود تکرار کرد.

در این بین شتر ابوذر، که همراه قافله می‌آمد، از رفتن باز ماند. ابوذر هرچه کوشش کرد که خود را به قافله برساند میسر نشد. ناگهان اصحاب متوجه شدند که ابوذر هم عقب کشیده، گفتند: «یا رسول الله، ابوذر هم برگشت.» باز هم رسول اکرم با خونسردی فرمود: «ولش کنید، اگر در او خیری باشد خدا او را به شما ملحق می‌سازد، و اگر خیری در او نیست خدا شما را از شرا و آسوده کرده است.» ابوذر هر چه کوشش کرد و به شترش فشار آورد که او را به قافله برساند، ممکن نشد. از شتر پیاده شد و بارها را به دوش گرفت و پیاده به راه افتاد. آفتاب به شدت بر سر ابوذر می‌تابید. از تشنگی له له می‌زد. خودش را از یاد برده بود و هدفی جز رسیدن به پیغمبر و ملحق شدن به یاران نمی‌شناخت. همان طور که می‌رفت، در گوشه‌ای از آسمان ابری دید و چنین می‌نمود که در آن سمت بارانی آمده است. راه خود را به آن طرف کج کرد. به سنگی بر خورد کرد که مقدار کمی آب باران در آن جا جمع شده بود اندکی از آن چشید و از آشامیدن کامل آن صرف نظر کرد، زیرا به خاطرش رسید بهتر است این آب را با خود ببرم و به پیغمبر برسانم، نکند آن حضرت تشنه باشد و آبی نداشته باشد که بیاشامد. آبها را در مشک‌کی که همراه داشت ریخت و با سایر بارهایی که داشت به دوش کشید، با جگری سوزان پستیها و بلندیهای زمین را زیر پا می‌گذاشت. تا از دور چشمش به سیاهی سپاه مسلمین افتاد، قلبش از خوشحالی طپید و به سرعت خود افزود.

از آن طرف نیز یکی از سپاهیان اسلام از دور چشمش به یک سیاهی افتاد که به سوی آنها پیش می‌آمد.

به رسول اکرم عرض کرد: «یا رسول الله مثل اینکه مردی از دور به طرف ما می‌آید.»

رسول اکرم: چه خوب است ابوذر باشد.

سیاهی نزدیکتر رسید، مردی فریاد کرد: «به خدا خودش است، ابوذر است.»

رسول اکرم: «خداوند ابوذر را بیمارزد، تنها زیست می کند،
تنهامی میرد تنها محشور می شود.»
رسول اکرم ابوذر را استقبال کرد، اثاث را از پشت او گرفت و به
زمین گذاشت. ابوذر از خستگی و تشنگی بیحال به زمین افتاد.
رسول اکرم: «آب حاضر کنید و به ابوذر بدهید که خیلی
تشنه است.»

ابوذر: «آب همراه من هست.»

- آب همراه داشتی و نیاشامیدی!؟

- آری پدر و مادرم به قربانت، به سنگی بر خوردم دیدم آب سرد
و گوارایی است. اندکی چشیدم، با خود گفتم از آن نمی آشامم تا
حبیبم رسول خدا از آن بیاشامد.^(۹۰)

لگد به افتاده

عبدالملک بن مروان، بعد از بیست و یک سال حکومت استبدادی، در سال ۸۶ هجری از دنیا رفت. بعد از وی پسرش ولید جانشین او شد. ولید برای آنکه از نارضاییهای مردم بکاهد، بر آن شد که در روش دستگاه خلافت و طرز معامله و رفتار با مردم تعدیلی بنماید. مخصوصاً در مقام جلب رضایت مردم مدینه که یکی از دو شهر مقدس مسلمین و مرکز تابعین و باقیماندگان صحابه پیغمبر و اهل فقه و حدیث بود بر آمد. از این رو هشام بن اسماعیل مخزونی پدر زن عبدالملک را، که قبلاً حاکم مدینه بود و سمتها کرده بود و مردم همواره آرزوی سقوط وی را می کردند، از کار برکنار کرد.

هشام بن اسماعیل، در ستم و توهین به اهل مدینه بیداد کرده بود. سعید بن مسیب، محدث معروف و مورد احترام اهل مدینه را به خاطر امتناع از بیعت، شصت تازیانه زده بود و جامه درشت بروی پوشانده، برشتی سوارش کرده، دور تا دور مدینه گردانده بود. به خاندان علی علیه السلام و مخصوصاً مهتر و سرور علویین، امام علی بن الحسین زین العابدین (ع)، بیش از دیگران بد رفتاری کرده بود. ولید هشام را معزول ساخت و به جای او، عمر بن عبدالعزیز، پسر عموی جوان خود را که در میان مردم به حسن نیت و انصاف معروف بود، حاکم مدینه قرار داد. عمر برای باز شدن عقده دل مردم، دستور داد هشام بن اسماعیل را جلو خانه مروان حکم نگاه دارند، و هر کس که از هشام بدی دیده یا شنیده بیاید و تلافی کند، و داد دل خود را بگیرد. مردم دسته دسته می آمدند، دشنام و ناسزا و لعن و نفرین بود که نثار هشام بن اسماعیل می شد.

خود هشام بن اسماعیل، بیش از همه، نگران امام علی بن الحسین و علویین بود. با خود فکرمی کرد انتقام علی بن الحسین در مقابل آن همه ستمها و سب و لعنها نسبت به پدران بزرگوارش، کمتر از کشتن

نخواهد بود. ولی از آن طرف، امام به علویین فرمود، خوی ما بر این نیست که به افتاده لگد بزنیم، و از دشمن بعد از آنکه ضعیف شد انتقام بگیریم، بلکه برعکس، اخلاق ما این است که به افتادگان کمک و مساعدت کنیم. هنگامی که امام با جمعیت انبوه علویین، به طرف هشام بن اسماعیل می آمد، رنگ در چهره هشام باقی نماند. هر لحظه انتظار مرگ رامی کشید. ولی برخلاف انتظار وی، امام طبق معمول که مسلمانی به مسلمانی می رسد با صدای بلند فرمود: «سلام علیکم»، و با او مصافحه کرد و بر حال او ترحم کرده به او فرمود: «اگر کمکی از من ساخته است حاضرم.»

بعد از این جریان، مردم مدینه نیز شماتت به او را موقوف کردند^(۹۱).

زن بیچاره، مشک آب را بدوش کشیده بود، و نفس نفس زنان به سوی خانه اش می رفت. مردی ناشناس به او بر خورد و مشک را از او گرفت و خودش بدوش کشید. کودکان خردسال زن، چشم به در دوخته منتظر آمدن مادر بودند. در خانه باز شد. کودکان معصوم دیدند مرد ناشناسی همراهِ مادرشان به خانه آمد، و مشک آب را به عوض مادرشان به دوش گرفته است. مرد ناشناس مشک را به زمین گذاشت و از زن پرسید: «خوب معلوم است که مردی نداری که خودت آبکشی می کنی، چطور شده که بیکس مانده ای؟»

- شوهرم سرباز بود. علی بن ابیطالب او را به یکی از مرزها فرستاد و در آنجا کشته شد. اکنون منم و چند طفل خرد سال.

مرد ناشناس پیش از این حرفی نزد. سر را به زیر انداخت و خدا حافظی کرد و رفت ولی در آن روز آنی از فکر آن زن و بچه هایش بیرون نمی رفت. شب را نتوانست راحت بخوابد صبح زود زنبیلی برداشت و مقداری آذوقه از گوشت و آرد و خرما، در آن ریخت و یکسره به طرف خانه دیروزی رفت و در زد.

- کیستی؟

- همان بنده خدای دیروزی هستم که، مشک آب را آوردم، حالا مقداری غذا برای بچه ها آورده ام.

- خدا از تو راضی شود، و بین ما و علی بن ابیطالب هم خدا خودش حکم کند.

در باز گشت و مرد ناشناس داخل خانه شد بعد گفت: دلم می خواهد ثوابی کرده باشم، اگر اجازه بدهی، خمیر کردن و پختن نان، یا نگهداری اطفال را من به عهده بگیرم.

- بسیار خوب، ولی من بهتر می توانم خمیر کنم و نان بپزم، تو بچه ها را نگاه دار، تا من از پختن نان فارغ شوم.

زن رفت دنبال خمیر کردن. مرد ناشناس فوراً مقداری گوشت، که خود آورده بود، کباب کرد و با خرما، با دست خود به بچه‌ها خوراند. به دهان هر کدام که لقمه‌ای می‌گذاشت می‌گفت: «فرزندم! علی بن ابیطالب را حلال کن، اگر در کار شما کوتاهی کرده است.»

خمیر آماده شد. زن صدا زد: «بنده خدا همان تنور را آتش کن.»

مرد ناشناس رفت و تنور را آتش کرد. شعله‌های آتش زبانه کشید، چهره خویش را نزدیک آتش آورد و با خود می‌گفت: «حرارت آتش را بچش، این است کیفیفر آن کس که در کار یتیمان و بیوه زنان کوتاهی می‌کند.»

در همین حال بود که زنی از همسایگان به آن خانه سر کشید، و مرد ناشناس را شناخت. به زن صاحب خانه گفت: «وای به حالت، این مرد را که کمک گرفته‌ای نمی‌شناسی؟! این امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب است.»

زن بیچاره جلو آمد و گفت: «هزار خجالت و شرمساری از برای من، من از تو معذرت می‌خواهم.»

نه، من از تو معذرت می‌خواهم که در کار تو کوتاهی کردم^(۹۲).

۱- مسجد مدینه، در صدر اسلام، تنها برای اداء فریضه نماز نبود، بلکه مرکز جنب و جوش و فعالیت‌های دینی و اجتماعی مسلمانان همان مسجد بود. هر وقت لازم می‌شد اجتماعی صورت بگیرد مردم رابه حضور در مسجد دعوت می‌کردند، و مردم از هر خبر مهمی در آنجا آگاه می‌شدند. و هر تصمیم جدیدی گرفته می‌شد در آنجا به مردم اعلام می‌شد.

مسلمانان تا در مکه بودند از هر گونه آزادی و فعالیت اجتماعی محروم بودند، نه می‌توانستند اعمال و فرائض مذهبی خود را آزادانه انجام دهند و نه می‌توانستند تعلیمات دینی خود را آزادانه فراگیرند. این وضع ادامه داشت تا وقتی که اسلام در نقطه حساس دیگری از عربستان نفوذ کرد که نامش یثرب بود، و بعدها به نام «مدینه النبی» یعنی شهر پیغمبر معروف شد. پیغمبر اکرم بنا به پیشنهاد مردم آن شهر و طبق عهد و پیمانی که آنها با آن حضرت بستند، به این شهر هجرت فرمود. سایر مسلمانان نیز تدریجا به این شهر هجرت کردند. آزادی فعالیت مسلمانان نیز از این وقت آغاز شد. اولین کاری که رسول اکرم بعد از مهاجرت به این شهر کرد، این بود که زمینی را در نظر گرفت، و با کمک یاران و اصحاب این مسجد را در آنجا ساخت.

۲- منیه المرید، چاپ بمبئی، صفحه ۱۰.

۳- اصول کافی، ج ۲، صفحه ۱۲۹ باب القناعه. وسفینه البحار، ماده قنع

۴- وسائل، چاپ امیر بهادر، ج ۲، صفحه ۵۲۹.

۵- لا یستعن احدکم من غیره ولو بقضمه من سواک. کحل البصر محمد قمی، صفحه ۶۹

۶- ان الله یکره من عبده ان یراه متمیزا بین اصحابه.

۷- کحل البصر، صفحه ۶۸

۸- بحار، جلد ۱۱، چاپ کمپانی، صفحه ۲۱، و در صفحه ۲۷ بحار،

جمله‌هایی هست که امام می‌فرماید: «اگره ان آخذ برسول الله ما لا

اعطی مثله» و در روایتی هست که فرمود: «ما اکتل بقرابتی من

رسول الله قط.»

۹- اصول کافی، ج ۲، باب حسن الصحابه و حق الصحاب فی السفر صفحه. ۶۷۰.

۱۰- نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره ۳۷.

۱۱- بحار الانوار، جلد ۱۱، حالات امام باقر، صفحه ۸۳

۱۲- کحل البصر، صفحه ۷۰.

۱۳- شام در زمان خلافت عمر فتح شد. اول کسی که امارت و حکومت شام را در اسلام به او دادند، یزید بن ابوسفیان بود. یزید دو سال حکومت کرد و مرد. بعد از او حکومت این استان پر نعمت به برادر یزید، معاویه بن ابوسفیان، واگذار شد. معاویه بیست سال تمام در آنجا با کمال نفوذ و اقتدار حکومت کرد، حتی در زمان عمر که زود به زود حکام عزل و نصب می شدند و به کسی اجازه داده نمی شد که چند سال حکومت یک نقطه را در دست داشته باشد و جای خود را گرم کند، معاویه در مقر حکومت خویش ثابت ماند و کسی مزاحمش نشد. به قدری جای خود را محکم کرد که بعدها به خیال خلافت افتاد. پس از بیست سال حکومت - بعد از صحنه های خونینی که به وجود آورد به آرزوی خود رسید، و بیست سال دیگر به عنوان خلیفه مسلمین بر شام و سایر قسمتهای قلمرو کشور وسیع اسلامی آن روز حکومت کرد.

به این جهات، مردم شام اولین روزی که چشم به جهان اسلام گشودند، در زیر دست امویان بزرگ شدند. و همچنانکه می دانیم امویها از قدیم با هاشمیان خصومت داشتند. در دوران اسلام و با ظهور اسلام، خصومت امویان با هاشمیان شدیدتر و قویتر شد و در آل علی تمرکز پیدا کرد. بنابراین، مردم شام از اول که نام اسلام را شنیدند و به دل سپردند، دشمنی آل علی نیز به دل سپردند. و روی تبلیغات سوء امویها دشمنی آل علی را از ارکان دین می شمردند. این بود که این خلق و خوی از آنها معروف بود.

۱۴- نفثه المصدور محدث قمی، صفحه ۴

۱۵- اصول کافی، جلد ۲، صفحه ۴۰۴.

۱۶- الامام علی صوت العدالة الانسانیه، صفحه ۶۳، نیز بحار، جلد ۹،

چاپ تبریز، صفحه ۵۹۸ (با اختلافی).

۱۷- در حدود اوایل قرن دوم هجری، دسته ای در میان مسلمین به

وجود آمدند که خود را زاهد و صوفی می‌نامیدند. این دسته روش خاصی در زندگی داشتند و دیگران را هم به همان روش دعوت می‌کردند. و چنین وانمود می‌کردند که راه دین هم همین است. مدعی بودند که از نعمتهای دنیا باید دوری جست، آدم مؤمن نباید جامه خوب بپوشد، یا غذای مطبوع بخورد، یا در مسکن عالی بنشیند. اینها دیگران را که می‌دیدند، احیانا این مواهب را مورد استفاده قرار می‌دهند، سخت تحقیر و ملامت می‌کردند. و آنان را اهل دنیا و دور از خدا می‌خواندند. ایراد سفیان بر امام صادق روی همین طرز تفکر بود.

این روش و مسلک در جهان سابقه داشت. در یونان و در هند، بلکه در همه جای دنیا این مسلک کم و بیش وجود داشته، در میان مسلمین هم پیدا شد و به آن رنگ دینی دادند. این روش و این مسلک در نسلهای بعد ادامه یافت و نفوذ عجیبی پیدا کرد، و می‌توان گفت مکتب مخصوصی در میان مسلمین به وجود آمد، که اثر مستقیمش محترم نشمردن اصول زندگی و لاقیدی در کارها بود، و ثمره‌اش انحطاط و تاءخر کشورهای اسلامی شد.

نفوذ این مکتب و این فلسفه، تنها در میان طبقاتی که رسماً به نام صوفی نامیده شده‌اند نبوده، شیوع این طرز تفکر مخصوص بنام زهد و تقوی و ترک دنیا در میان سایر طبقات و گروههای مذهبی اسلامی، که احیانا خود را ضد صوفی قلمداد کرده و می‌کنند کمتر از صوفیه نبوده است. و هم می‌توان گفت تمام کسانی که صوفی نامیده شده‌اند دارای این طرز تفکر نبوده‌اند. شک نیست که این طرز تفکر را باید یک نوع بیماری اجتماعی تلقی کرد، یک بیماری خطرناک که موجب فلج روحی اجتماع می‌گردد. و باید با این بیماری مبارزه کرد، و این طرز تفکر را از بین برد. متأسفانه مبارزه‌هایی که به این نام شده و می‌شود، هیچ یک مبارزه با این بیماری یعنی با این طرز تفکر نیست. مبارزه با اسماء و الفضاظ و افراد و اشخاص است، و احیانا مبارزه برای ربودن مناصب دنیوی و بسا هست که مبارزه‌کنندگان با تصوف، خودشان به آن بیماری بیشتر مبتلا هستند و عامل شیوع آن بیماری می‌باشند. یا آنکه به علت جهل و قصور درک مبارزه‌کنندگان، یک سلسله افکار عالی و لطیف که شاهکار انسانیت است و دست کمتر کسی به آنها

می‌رسد، مورد حمله قرار می‌گیرد. مبارزه با تصوف باید به صورت مبارزه با آن بیماری و آن طرز تفکر باشد که در حدیث متن، در ضمن بیان امام صادق (ع) آمده، باید با آن مبارزه شود، در هر جا که باشد و از طرف هر جمعیت که ابراز شود، به هر نام که خوانده شود.

به هر حال، بیان امام در این داستان جامع‌ترین بیانی است در رد این طرز تفکر، که متأسفانه شیوع عظیمی پیدا کرده، و خوشبختانه این بیان جامع، در کتب حدیث محفوظ و مضبوط مانده است.

۱۸- «و الذین تبوء و الدار و الایمان من قبلهم، یحبون من هاجر الیهم و لایجدون فی صدورهم حاجه مما اوتوا، و یؤثرون علی انفسهم و لوکان بهم خصاصه، و من یوق شح نفسه فاولئک هم المفلحون» (سوره حشر، آیه ۹).

۱۹- «و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیمنا و اسیرا» (سوره دهر آیه ۸).

۲۰- الذین اذا انفقوا لم یسرفوا و لم یقتروا و کان بین ذلک قواما (سوره فرقان، آیه ۶۷).

۲۱- «و لا تجعل یدک مغلوله الی عنقک و لا تبسطها کل البسط فتعد ملوما محسورا» (سوره اسراء، آیه ۲۹)

۲۲- «و هب لی ملکا لا ینبغی لا حد من بعدی» (سوره ص، آیه ۳۵)

۲۳- «قال اجعلنی علی خزائن الارض انی حفیظ علیم» (سوره یوسف، آیه ۵۵)

۲۴- تحف العقول، صفحه ۳۴۸ ۳۵۴، و کافی، جلد ۵، باب المعیشه، صفحه ۶۵ - ۷۱

۲۵- جنگ جمل در نزدیکی بصره بین امیرالمؤمنین علی علیه السلام از یکطرف و عایشه و طلحه و زبیر از طرف دیگر واقع شد به این مناسبت جنگ جمل نامیده شد که عایشه در حالی که سوار بر شتر بود سپاه را رهبری می‌کرد (جمل در عربی یعنی شتر). این جنگ را عایشه و طلحه و زبیر بلافاصله، بعد از استقرار خلافت بر علی علیه السلام و دیدن سیرت عادلانسه آن حضرت که امتیازی برای طبقات اشراف قائل نمی‌شد، به پا کردند. و پیروزی با سپاه علی علیه السلام شد.

- ۲۶- این داستان را ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه جلد ۳، صفحه ۱۹ (چاپ بیروت) نقل می کند، ولی به نام ربیع بن زیادنه علاء بن زیاد. و ربیع را معرفی می کند در مواطنی و بعد می گوید: «و اما العلاء بن زیاد الذی ذکره الرضی فلا اعرفه و لعل غیری یعرفه.»
- ۲۷- نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷
- ۲۸- اصول کافی، جلد ۲، باب فضل فقراء المسلمین، صفحه ۲۶۰.
- ۲۹- سفینه البحار، ماده «شتر»، نقل از مجموعه ورام.
- ۳۰- غزالی نامه، صفحه ۱۱۶
- ۳۱- تاریخ علوم عقلی در اسلام صفحه ۲۱۱.
- ۳۲- بحار الانوار، چاپ کمپانی، جلد ۱۱، حالات امام باقر، صفحه ۸۲.
- ۳۳- با توا علی قلیل الاجبال تحرسهم — غلب الرجال فلم تنفعهم القلل
و استنزلوا بعد عز عن معاقلهم — و اسکنوا حفرا یابئس منازلوا
ناداهم صارخ من بعد دفنهم — این الاساور والتیجان والحلل
این الوجوه التي كانت منعمة — من دونها تضرب الاستار و اكلل
فافصح القبر عنهم حين سائلهم — تلك الوجوه علیها الدود تنتقل
قد طال ما اكلوا دهرها و ما شربوا — فاصبحوا اليوم بعد الاكل قد اكلوا
- ۳۴- بحار الانوار، ج ۲، احوال امام هادی، ص ۱۴۹
- ۳۵- بحار الانوار، جلد ۱۲، حالات حضرت رضا، صفحه ۳۹.
- ۳۶- «یابنی الجارثم الدار» بحار الانوار، جلد ۱، صفحه ۲۵.
- ۳۷- الامام علی صوت العدالة الانسانية، صفحه ۴۹، و رجوع شود به شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، چاپ بیروت، ج ۴، ص ۱۸۵
- ۳۸- بحار الانوار، ج ۱۱، حالات امام صادق، ص ۱۱۶.
- ۳۹- وسائل، جلد ۲، صفحه ۴۶۹.
- ۴۰- وسائل، جلد ۲، صفحه ۴۹۴، باب «استحباب الرفق علی المؤمنین»، حدیث ۲ و حدیث ۹
- ۴۱- مروج الذهب مسعودی، جلد ۲، حالات مهدی عباسی.
- ۴۲- اصول کافی، جلد ۲، باب حق الجوار، صفحه ۶۶۸.
- ۴۳- «انک رجل مضار و لاضرر و لا ضرار.»
- ۴۴- وسایل، جلد ۲، کتاب الشفعه باب «عدم جواز الاضرار

- بالمسلم»، صفحه ۲۲۹، حدیث ۱ و ۳ و ۴.
- ۴۵- بحار، جلد ۶، باب «مکارم اخلاقه و سیره و سننه».
- ۴۶- «یا مصادف مجالدة السیوف اهون من طلب الحلال».
- بحار الانوار، جلد ۱۱، صفحه ۱۲۱.
- ۴۷- بحار، جلد ۶، «باب مکارم اخلاقه و سیره و سننه».
- ۴۸- بحار الانوار جلد ۱۱، صفحه ۱۱۷
- ۴۹- هذا الذى تعرف البطحاء و طاته — البيت يعرفه و الحل و الحرام
هذا ابن خیر عباد الله کلهم — هذا التقى النقى الطاهر العلم
و ليس قولک من هذا بضائه — العرب تعرف من انکرت و العج
- ۵۰- بحار، جلد ۱۱، صفحه ۳۶.
- ۵۱- بحار، جلد ۱۲، صفحه ۱۴
- ۵۲- بحار الانوار جلد ۹، چاپ تبریز، صفحه ۶۱۳.
- ۵۳- وسایل، جلد ۲، صفحه ۵۸۲
- ۵۴- بحار الانوار، جلد ۱۱، چاپ کمپانی، صفحه ۱۱۰، وسائل، جلد ۲،
چاپ امیر بهادر، صفحه ۴۹.
- ۵۵- وسائل، جلد ۲، صفحه ۲۱۲
- ۵۶- ارشاد دیلمی.
- ۵۷- بحار الانوار، جلد ۱۲، صفحه ۳۱
- ۵۸- الکنی واللقاب محدث قمی، جلد ۲، ذیل عنوان «الحافی»
صفحه ۱۵۳، به نقل از علامه در منهاج الکرامه
- ۵۹- مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر، یکی از امامهای چهار گانه اهل
سنت و جماعت است، و مذهب معروف مالکی منسوب به او است. عصر
وی مقارن است با عصر ابو حنیفه. شافعی شاگرد مالک بود و احمد بن
حنبل شاگرد شافعی.
- مکتب فقهی مالک، نقطه مقابل مکتب فقهی ابوحنیفه به شمار
می رفت، زیرا مکتب ابوحنیفه بیشتر متکی بر رای و قیاس بود، بر خلاف
مکتب فقهی مالک، که بیشتر متکی بر سنت و حدیث بود. در عین حال،
مطابق نقل ابن خلکان در وفيات الاعیان (جلد ۳، صفحه ۲۸۶) مالک
در نزدیکی مردن سخت می گریست، و از اینکه در برخی موارد به رای
خویش فتوا داده است نگران و وحشتناک بود، می گفت: «ایکاش به

رای فتوا نداده بودم، و راضیم به جای هر یک از آن فتواها تازیانه‌ای بخورم و از تبعه آن گناهان آزاد باشم.»

از مفاخر مالک، این مطلب شمرده شده که معتقد بود بیعت محمد بن عبدالله محض که شهید شد صحیح است، بیعت بنی العباس چون مبنی بر زور بوده صحیح نیست. مالک از اظهار این عقیده خویش امتناع نمی‌کرد و از سطوت بنی العباس پروا نمی‌نمود. همین امر سبب شد که به دستور جعفر بن سلیمان عباسی، عموی سفاح و منصور، تازیانه سختی به وی زدند. و اتفاقاً همین تازیانه خوردن، سبب شد که مالک احترام و شهرت و محبوبیت زیادتری پیدا کند. رجوع شود به وفیات الاعیان، جلد ۳، صفحه ۲۸۵.

مالک چون در مدینه بود، به محضر امام صادق زیاد رفت و آمد می‌کرد، و از کسایی بود که از آن حضرت حدیث روایت کرده‌اند. و مطابق نقل بحار (جلد ۱۱ صفحه ۱۰۹) مالک به محضر امام صادق می‌رفت امام به او محبت می‌فرمود و گاه به او می‌فرمود: «من تو را دوست می‌دارم.» و مالک از اینکه مورد تفقد امام قرار می‌گرفت، سخت شاد می‌گشت. مالک به نقل کتاب الامام الصادق (صفحه ۳) می‌گفت: «من مدتی به حضور امام صادق آمد و شد داشتم او راهمیشه در حال نماز یا روزه یا تلاوت قرآن می‌دیدم. فاضلتر از جعفر بن محمد در علم و تقوی و عبادت چشمی ندیده و گوش‌ی نشنیده و به قلبی خطور نکرده‌است.» و هم مالک است که به نقل بحار درباره امام صادق می‌گوید: «او از بزرگان عباد و زهاد بود که از خدا می‌ترسید و بسیار حدیث می‌دانست. خوش مجلس و خوش معاشرت بود. مجلسش پرفیض بود. نام رسول خدا را که می‌شنید، رنگ صورتش تغییر می‌کرد.»

۶۰- بحار الانوار، جلد ۱۱، صفحه ۱۰۹.

۶۱- وسائل، جلد ۲، صفحه ۵۳۱، و بحار جلد ۹، صفحه ۵۹۹.

۶۲- بحار الانوار، جلد ۱۱، صفحه ۲۶۶، و وسایل، جلد ۲ صفحه ۵۳۱.

۶۳- کافی، جلد ۲: باب البذاء، صفحه ۳۲۴، و وسائل، جلد ۲، صفحه ۴۷۷.

۶۴- شرح ابن ابی الحدید بر نهج البلاغه، چاپ بیروت، جلد ۴، صفحه

۶۵- تتمه المنتهی محدث قمی، جلد ۲ صفحه ۴۰۰، و تاریخ ابن خلکان، جلد ۳، صفحه ۴۴.

۶۶- اباضیه یکی از فرق ششگانه خوارجند. خوارج چنانکه می‌دانیم نخست در حادثه صفین پیدا شدند و آنها جمعی از اصحاب علی علیه السلام بودند که یاغی شدند و بر آن حضرت شوریدند. این دسته چون از طرفی بر مبنای عقیده کار می‌کردند و از طرف دیگر جاهل و متعصب بودند، از خطرناکترین جمعیت‌هایی بودند که در میان مسلمین پیدا شدند و همیشه مزاحم حکومت‌های وقت بودند. خوارج عموماً در تبری از علی علیه السلام و عثمان اتفاق داشتند، و غالباً سایر مسلمین را که در عقیده با آنها متفق نبودند کافر و مشرک می‌دانستند، ازدواج با دیگر مسلمین را جایز نمی‌دانستند و به آنها ارث نمی‌دادند و اساساً خون و مال آنها را مباح می‌دانستند، ولی فرقه اباضیه از سایر فرق خوارج ملایمتر بودند، ازدواج و حتی شهادت آنان را صحیح می‌دانستند، و مال و خون آنها را نیز محترم می‌شمردند. رئیس اباضیه مردی است به نام عبدالله بن اباض، که در اواخر عهد خلفای اموی خروج کرد. رجوع شود به ملل و نحل شهرستانی، جلد ۱، چاپ مصر، صفحه ۱۷۲ و صفحه ۲۱۲.

۶۷- مروج الذهب مسعودی، چاپ مصر، جلد ۲، صفحه ۱۷۴، ذیل احوال عمر بن عبدالعزیز.

۶۸- الانوار البهییه محدث قمی، صفحه ۷۶، به نقل از ربیع الابرار زمخشری.

۶۹- مقدمه ترجمه کتاب نیایش (تألیف آلکسیس کارل) به قلم آقای محمدتقی شریعتی، از نشریات شرکت انتشار.

۷۰- کافی، جلد ۲، باب حقیقه الایمان و الیقین، صفحه ۵۳.

۷۱- سیره ابن هشام، جلد ۱، صفحات ۳۲۱-۳۳۸، و شرح ابن ابی الحدید بر نهج البلاغه، جلد ۴، چاپ بیروت، ص ۱۷۵-۱۷۷. و ناسخ التواریخ وقایع قبل از هجرت.

۷۲- «انی احب ان یتاذی الرجل بحر الشمس فی طلب المعیشه.»

بحار الانوار، جلد ۱۱، صفحه ۱۲۰

۷۳- کافی، جلد ۲: باب «حق الجوار»، صفحه ۶۶۶.

- ٧٤- بحار الانوار، جلد ١١، صفحه ١٠٥
- ٧٥- شرح ابن ابى الحديد، جلد ٣، صفحات ٥٦٨-٥٧٠ نقل از مغزى واقدى.
- ٧٦- وسائل، ج ٢ / ص ٤٥٧
- ٧٧- وسائل، جلد ٢، صفحه ٤٦٢
- ٧٨- بحار الانوار، جلد ١١، صفحه ١١٥
- ٧٩- كحل البصر، محدث قمى، صفحه ٧٩.
- ٨٠- وسائل، جلد ٢، صفحه ٥٧.
- ٨١- سيره ابن هشام، جلد ١، صفحه ٢٦٥
- ٨٢- روضات الجنات، چاپ حاج سيد سعيد، صفحه ٧٤٧.
- ٨٣- تاريخ علوم پي يروسو، صفحه ٣٨٢ - ٣٨٣.
- ٨٤- آيين سخنورى، تاءليف مرحوم محمد على فروغى، جلد ٢، صفحه ٥ و ٦
- ٨٥- ((سيره ابن هشام، جلد ١، صفحه ٤١٩ - ٤٢١.
- ٨٦- ارأيت من حملوا على الاعواد — ارأيت كيف خباضياء النادى
جل هي لو خر فى البحر اعتدى — من ثقله متتابع الازباد
ما كنت اعلم قبل حطك فى الثرى — ان الثرى تعلو على الاطواد
- ٨٧- وفيات الاعيان ابن خلكان، جلد ١، صفحه ٣٦، والكنى و الالقاب
محدث قمى، جلد ٢، صفحه ٣٦٥ ذيل عنوان ((الصابى)).
- ٨٨- الكنى واللقاب، جلد ٢، ذيل كلمه ((البصرى))، نيز بحار، ج ١،
ص ٢٢٤، حديث ١٧.
- ٨٩- ترجمه المقدم من الضلال (اعترافات غزالى)، و تاريخ ابن خلكان،
جلد ٥، صفحه ٣٥١ - ٣٥٢، و غزالى نامه.
- ٩٠- ابوذر غفارى، تاءليف عبدالحميد جوده السحار، ترجمه (باضافات)
على شريعتى.
- ٩١- بحار الانوار، جلد ١١، صفحه ١٧ و ٢٧، والامام الصادق، جلد ١،
صفحه ١١١؛ الامام زين العابدين تاءليف عبدالعزيز سيدالاهل، ترجمه
حسين وجدانى، صفحه ٩٢.
- ٩٢- بحار الانوار، جلد ٧ باب ١٠٣ صفحه ٥٩٧.

